

III. GLAVA

Tfovi naponi na organiziranju oružane borbe

FORMIRANJE NOVIH PARTIZANSKIH ODREDA

DINARSKI PARTIZANSKI ODRED

Udarac, koji je stradanjem prvih partizanskih odreda bio zađare NOP-u Dalmacije, stavio je njegovo rukovodstvo u neobično tešku' situaciju. Postavilo se pitanje, kako početi borbu iznova- U to vrijeme u unutrašnjosti Dalmacije, na područjima, koja su bila predviđena za stvaranje partizanskih jedinica, nisu postojale snage potrebne za uspješno organiziranje oružane borbe. Upućivanje u te krajeve novih odreda iz Primorja nosilo je u sebi opasnost, da i oni dožive sudbinu prvih. Tako je prošlo više od mjesec dana, dok su učinjeni novi koraci u pravcu organiziranja partizanskih jedinica.

Drugom polovinom septembra Pokrajinski komitet bio je primio izvještaj partijskog povjereništva¹ iz Sinja, u kojem je stajalo da se u Dinari, na terenu Bitelić, nalazi jedna grupa partizana. Krajem augusta u Split je bio došao španski borac Maks Baće-Milić. On se vratio iz Francuske, gdje je više od godine dana proveo u logorima,, u kojima je francuska vlada bila internirala borce španskog republikanskog rata.

Kao iskusnog španskog ratnika, Pokrajinski komitet upućuje- Maksa Baću u Bitelić sa zadatkom, da stupi u vezu sa spomenutom partizanskom grupom, da joj se kao politički rukovodilac stavi na

¹ Kada je nakon stradanja prvih partizanskih odreda zbog ispoljenog oportunitizma bio raspušten Kotarski komitet KP Sinj, imenovano je privremeno partijsko povjereništvo, koje je do formiranja novog komiteta vršilo njegove funkcije.

čelo i svojim iskustvom pomogne, da se ona što prije razvije u pravi partizanski odred.

Maks Bace stigao je u Bitelić 25. septembra 1941. godine. Partizanska grupa, koju je tamo našao, bila je ustvari ona grupa boraca Prvog sinjskog partizanskog odreda, koja se poslije stradanja dalmatinskih odreda nije razišla, već je i dalje ostala na Dinari- Ali ona do njegova dolaska nije izvodila nikakve akcije protiv okupatora i ustaša.

Borci iz Sinjske partizanske grupe bili su obradovani njegovim dolaskom. Istog dana, kada je u Bitelić stigao Maks Bace, tamo su bila došla dva žandara iz obližnje žandarmerijske stanice u Ribariću, da »popisu one, koji su se odmetnuli« u planinu. Partizani su ih napali i jednoga zarobili, a drugoga ubili. Taj datum značajan je u historiji oružane borbe naroda Dalmacije, jer je to bilo prvi put, da je jedna partizanska formacija u Dalmaciji prva napala i likvidirala neprijatelja.

Poslije izvršene akcije održan je seoski zbor, na kojemu je Maks Bace govorio o značaju i ciljevima NOB-e. On je na kraju pozvao seljake, da stupe u partizanski odred. Nekoliko njih odmah se odazvalo pozivu i dobrovoljno stupilo u grupu. Ona je tako ubrzo preasla na dvadesetak boraca.

U to vrijeme u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja postojao je — po ustanicima tamošnjih sela — oslobođeni teritorij- On je nastao još krajem mjeseca jula, kad je srpski narod ustao na oružje spasavajući svoje živote od masovnih ustaških pokolja. Ta livanjska sela formirala su tada svoje naoružane vodove i čete, odredila granicu oslobođenog teritorija i na njoj organizirala front obrane od Talijana i ustaša. (Granica oslobođenog teritorija išla je linijom Rujani-Celebić i preko nje neprijateljska noga nije smjela stupiti.) Manja sela imala su vodove, dok su veća formirala čete. Od svih tih vodova i četa bio je stvoren bataljon u jačini od 250 naoružanih ljudi, jer za ostale nije bilo oružja. Taj livanjski bataljon potpadao je pod komandu Štaba Drvarske brigade. On je ustvari čuvao jugozapadne granice velikog teritorija, koji je bio oslobođen Drvarskim ustankom.¹

¹ Ustanički bataljon donjo-livanjskih sela nije u to vrijeme bio formiran na partizanski način. To su ustvari bile seoske čete, od kojih je svaka čuvala svoje selo a njeni pripadnici živjeli u svojim kućama. Samo u izvanrednim slučajevima četa je učestvovala u nekoj akciji na drugom terenu, da se po izvršenom zadatku ponovno vrati u svoje selo.

Bace Maks-Milić pošao je u Livanjsko polje da tamo uspostavi vezu s ovim ustaničkim bataljonom- Na tom putu on je bio došao i do Štaba Drvarske brigade i u selu Biljuškama kraj Drvara sastao se s Ljubom Babićem i Kostom Nadom, rukovodiocima krajiških partizanskih jedinica. To je bio prvi dodir između rukovodilaca bosanskih i dalmatinskih partizana. Na tom sastanku bilo je dogovoreno, da se ubuduće stalno podržava veza između partizana ta dva kraja i da se organizira svestrana međusobna suradnja i ispomaganje.

Kroz to vrijeme Dinarski partizanski odred bio je već — uz pomoć sinjskog partijskog rukovodstva i članova KP u pojedinim selima — uspostavio sigurne veze, koje su mu omogućile slobodnije kretanje po terenu. Partijske organizacije radile su na tome, da se odred u narodu popularizira, da on u partizanima vidi svoje borce za slobodu. Oslanjajući se na već solidne veze i povećani broj simpatizera NOP-a u tom kraju, odred je počeo silaziti u sela, održavati zborove i tumačiti narodu ciljeve svoje borbe. Na taj način odred je naročito u selima između Sinja i Vrlike poistao poznat, i seljaci su ga rado primali. Partizane su naročito rado primala srpska sela, počela ih ekonomski pomagati, a seljaci nekih sela bili su spremni, da zajedno s njima učestvuju i u akcijama. Tako je jednom rukovodstvo odreda pozvalo seljake sela Otišića, da unište telefonske stupove na cesti Sinj—Vrlika. Preko stotinu seljaka sišlo je na cestu, a zatim su sasjekli stupove u dužini od preko dva kilometra.

Poslije te akcije Talijani poduzimlju napad na Dinarski partizanski odred. Više hiljada talijanskih vojnika i crnih košulja pošlo je na Bitelić i sela, u kojima je češće boravio odred. Namjera im je bila, da opkole i pohvataju partizane. Međutim, odred se, videći jačinu neprijatelja, povukao u Livanjsko polje.

Ne našavši partizane, Talijani su u selu Biteliću zapalili nekoliko kuća i pastirskih staja. U selu Bračevu Dolcu, iznenadnim upadom, pohvatali su i deset ljudi s puškama. To su bili novi dobrovoljci, koji su se prijavili u odred. Kako je odred boravio u blizini, oni su još ostali kod svojih kuća, tako su ih Talijani uhvatili. Nakon toga zapalili su pola sela, pohapsili sve muškarce, pokupili stoku i sve odveli u vrlički garnizon. Istovremeno su palili kuće i u drugim-dinarskim selima i sa sobom odvodili ljude-

Surov obračun Talijana sa selima, koja su dotada pomagala partizane, bio je zaplašio narod. Videći, da su partizanske snage

nedovoljne, da se uspješno suprotstave neprijatelju, a bojeći se novih neprijateljskih prepada, pojedina sela počela su izbjegavati dodir s partizanima, uskraćivati im dotadašnju pomoć. Ali to je trajalo kratko vrijeme. Jer, seljaci su se svojim očima bili uvjerali, da su partizani jedini borci za slobodu, s njima se već toliko zbližili, da ni strah od novog paleža nije mogao uništiti njihove simpatije prema odredu. Seljaci su ponovno počeli primati partizane u svoja sela i pomagati ih.

Odred u tom vremenu razvija još življi politički rad tumačeći narodu, da će ga Talijani i ustaše pljačkati i ubijati i onda, kad i ne bi pomagao partizane. Uz politički rad odred vrši i pojedine akcije. Tako je u toku novembra nekoliko puta sasjekao telegrafsko-telefonske stupove duž cesta, koje prolaze Sirijskom Krajinom.

Rukovodstvu Dinarskog partizanskog odreda bilo je od početka jasno, da će njihov odred, ako se partizanska borba ne prenese i na obližnje krajeve i poprimi širi karakter, ostati izoliran i doživjeti

neuspjeh. Zato je donesena odluka, da netko od štaba pođe i u sela sjeveroistočnog dijela Livanjskog polja i tamo pokrene narod u borbu-

Na to područje pošao je prvom polovinom oktobra Maks Baće-Milić. 14. oktobra on je u selu Zastinju nedaleko Livna, u kući Strahinje Jovanke, održao sastanak s dijelom članova Mjesnog komiteta KP Livno. Na sastanku je pored ostalog, donesen zaključak, da se odmah priđe organizaciji Livanjskog partizanskog odreda.

Poslije povratka iz livanjskog sektora, Maks Baće-Milić pošao je i na kninski i drniški sektor, da bi i tamo pokrenuo onaj mali broj članova Partije i njenih simpatizera, koji su u to vrijeme pasivno promatrali, kako velikosrpski elementi sve više zadobijaju utjecaj u ustaničkim masama toga kraja i navode narod na pomirljivost prema talijanskom okupatoru. Imalo se u vidu, da se i u tom kraju oformi partizanska grupa, koja bi poslužila kao jezgro za okupljanje novih boraca i stvaranje jednog jačeg partizanskog odreda. O tome Maks Baće-Milić u svom prvom izvještaju Glavnom štabu partizanskih odreda Hrvatske od 19. marta 1942. godine piše: »Kroz to vrijeme posjetili smo i Knin i Drniš, ne bi li se tamo dalo što stvoriti. Međutim, naše subjektivne snage u tom kraju bile su tako malene i mizerne, da smo morali prići ne formiranju odreda, nego prvo sakupljanju naših drugova i simpatizera- Ipak je njima postavljen prvi zadatak: pripreme za formiranje partizanskog odreda.«

ŠIBENSKO PODRUČJE NAKON STRADANJA PRVIH PARTIZANSKIH ODREDA

Saznavši za događaje na vodičko-zatonskom terenu i za smrt Pavia Papa i Trlaje, Okružni komitet KPH Šibenik oštro je intervenirao. Bila je formirana partijska komisija, koja je ispitala stanje u partijskim organizacijama Zatona i Vodica. Na osnovu materijala, što ga je podnijela komisija, Okružni komitet KPH Šibenik u suglasnosti sa PK Dalmacije donio je odluku, da se iz članstva KP isključe

svi oportunistički elementi i izabere novo partijsko rukovodstvo od prokušanih revolucionara.¹

Mjere okružnog komiteta KP Šibenik, poduzete radi ozdravljenja partijske organizacije u Zatonu i Vodicama, pozitivno su se odrazile na daljnji razvoj događaja. Iako su pojedinci, izbačeni iz Partije, proturali parole, da je novo rukovodstvo mlado i neiskusno, zbog čega će zapadati u nove griješke, među članove KP i simpatizere ponovno se vratila vjera u snagu Partije i njeno rukovodstvo. Tada se prekida s već ustaljenim Jstemom sektašenja prema mladim revolucionarnim snagama, koje su nizom izvedenih akcija bile dokazale, da su dostojne za redove Partije. Oni sada ulaze u osnovne partijske ćelije, čime u znatnoj mjeri jača njihov revolucionarni duh. Među njima se nalaze i prve žene, koje postaju članovi KP na zatonsko-vodičkom terenu.

Partijska rukovodstva Vodica, Zatona, Prvić-Luke, Prvić-Sepurine, Srime i ostala, odmah su poduzeli mjere, kako onih nekoliko stotina bivših dobrovoljaca, koji su se sredinom jula bili digli na poziv Partije, ne bi palo pod utjecaj oportunističkih i neprijateljskih. Da bi se održali na okupu, svi su bili razvrstani u desetine. Te desetine postale su za kratko vrijeme terenske udarne grupe, koje najprije vrše manje, a kasnije izvode i veće akcije.

ZLOČINI OKUPATORA U VODICAMA I SRIMI

Jedna udarna grupa iz Prvića napala je krajem oktobra 1941. u blizini sela Srime talijansku karabinjersku patrolu i ubila dva, a ranila jednog karabinjera. Iste noći na Srimu je krenula talijanska kaznena ekspedicija, većinom sastavljena od crnokošuljaša.

Opkolivši u ranu zoru selo, zatekli su i pohvatali na spavanju sve muškarce od 18 do 50 godina, svezali ih i odveli u Vodice. Prije toga zapalili su šest seoskih kuća i na ulici ubili dvojicu ljudi.

¹ Tada su bili isključeni iz KP: Pamuković Kamilo, Mičiti Stanko, Spanja Ante i Spanja Petar iz Vodica te Fabo Mrša, Mate Mrša, Ivanda Joso, Ivanda Jere i Zivković Ante iz Zatona.

U Vodicama se formirao novi Mjesni komitet KP, u koji su ušli raniji članovi: Milo Vlahov, Grgurev Nikola, Sprljan Vlcko i novi Mičin Srečko, Ivas Krste, Vlahov Venci i Sprljan Ivo. Krste Dukić i Petar Zivković dobili su od Okružnog komiteta KP Šibenik zadatak, da srede stanje u partijskoj organizaciji u Zatonu.

Istog jutra u svitanje i mjesto Vodice opkolila je kaznena ekspedicija, njih tri stotine crnokošuljaša pristiglih iz Zadra. Ulazeći u selo, pucali su na svakoga, koga su ugledali, pa su tako na ulici ubili trojicu ljudi. Nakon toga upadali su u kuće i hapsili ljude.

Oko 4 sata poslije podne pustili su seljake Srime kućama, zadržavši dvanaestoricu omladinaca u zatvoru. Dvadesetosmog Oktobra u Vodice je došao talijanski prijeki sud i osudio na smrt 14 rodoljuba, trojicu iz Vodica, a ostale iz Srime. Oko 30 njih bilo je osuđeno na dugogodišnju robiju. Na smrt osuđene Talijane su istog dana strijeljali na aerodromu kraj Vodica. Njihove leševe pobacali su na seljačka kola i odvezli na vodičko groblje, pri čemu ih namjerno provoze kroz sve mjesne ulice, računajući, da će time zaplašiti narod. Vodičani su nijemo promatrali, kako uski mlaz rumene krvi otječe iz kola i na cesti ostavlja tanku crvenu nit — posljednji znak života jedne pokošene mladosti.

USPOSTAVLJANJE VEZE S BUKOVICOM I LIKOM

Krajem augusta 1941. Okružni komitet KP Šibenik postavio je pred partijsku organizaciju zatonsko-vodičkog terena zadatak, da uspostavi sigurnu vezu s Bukovicom i Likom. Preko tih veza-kanala trebali su se u Bukovici prebacivati borci i materijal za budući partizanski odred. Ti koraci bili su poduzeti na osnovu odluke Pokrajinskog komiteta, da se iz Primorja u unutrašnjost ne upućuju čitavi odredi, već manje grupe i pojedinci i da se onda tamo formira odred. U vezi s tim održan je sastanak rukovodioca partijskih organizacija iz Vodica, Zatona, Tribunja, Prvić-Luke, Prvić-Šepurine, Betine i Tijesnog. Na sastanku, koji je održan na mjestu Leće, zaključeno je, da Milo Vlahov preuzme na sebe taj značajni i teški zadatak.

On je odmah pošao na put i preko Čiste Male, Mederà, Žažvića, Ostrovice, Đevrsaka i Zečeva došao u zaselak Macure kraj Kistanja, gdje je našao Ignjatija Macuru i preko njega uspostavio vezu s ostalim rukovodiocima NOP u Bukovici. Od njih je Vlahov saznao, da veza Bukovice s Likom već postoji, pa je i sam pošao tamo. On se zatim vratio u Primorje i o svemu izvijestio Okružni komitet KP Šibenik.¹

¹ O hvatanju veze s Bukovicom i Likom Milo Vlahov priča sljedeće: »Nikada još dotad nisam prolazio krajem, kojim sam se trebao probijati. Drugovi su mi

PRVE GRUPE PRIMORSKIH PARTIZANA ODLAZE U LIKU

Vezom, koju je od Primorja do Bukovice uspostavio Milo Vlahov, krenula je 12. oktobra iz Primorja prva grupa od 12 partizana, u kojoj je bilo 7 Vodičana i 5 Tribunjaca. Za njom otišlo je u Bukovicu i dalje za Liku još nekoliko novih grupa dobrovoljaca Ši-

rekli, da se u prvom selu, Čisti Maloj, obratim na seljaka Jovana Lalića, koji će mi sigurno pomoći. Znao sam, da u selu postoji talijanski garnizon i zato, kad sam došao u blizinu Ciste, skrenuo sam s puta, pošao preko livada i uskoro sam bio u blizini kuća. Upitao sam jednog seljaka, gdje je kuća Jovana Lalića. On mi je susretljivo pokazao, gdje se nalazi i kud ću najlakše stići. Sunce je upravo zalazilo, kad sam upao u Lalićevo dvorište. Pred kućnim vratima stajala je postarija žena, kojoj je bilo čudno, što sam ušao kroz sporedna vrata. Pozdravio sam je i upitao za Jovana. Poslije nego mi je upravela nekoliko pitanja, rekao sam joj, da sam iz Primorja, da sam *došao kupovati janjce i da sam obaviješten, da u Jovana ima dobrih.* — E, kad je tako, počekaj malo, Jovan će začas doći. — Nije prošlo ni par minuta, a Jovan je ušao u dvorište. Prišao mi je, pružio ruku i upitao: .Odakle si, junače?' Kada sam mu rekao, da sam iz Vodica, Jovan se široko nasmije, odmjeri me nekoliko puta i, kao što mi kasnije reče, odmati pomisli, da ja nisam nikakav trgovac, već da sam sigurno došao po drugim poslovima. Nismo dugo razgovarali, kad me je upitao o »primorcima u šumik.

Jovan je bio dočuo, da su se u Primorju organizirali partizanski odredi, da je sve najedamput opet zamrlo, te je sad htio čuti nešto o tome. A ja u tom momentu nisam mogao poželjeti ništa bolje od takvog pitanja. Znao sam, da će Jovan, kad mu budem pričao, zauzeti svoj stav, dati svoje mišljenje o partizanima. Zato sam brzo prihvatio razgovor. I ne prođe mnogo, ja sam se uvjerio, da je svim srcem na našoj strani. Zato sam uhvatio zgodu i bez velikog uvoda rekao, što me je dovelo k niemu. — Dodi brate ti i tvoji, kad god hoćeš, vrata će vam biti uvijek otvorena, — odgovorio mi je Jovan. Razgovarajući tako, upitao sam ga, da li poznaje nekoga i u drugim selima na putu za Bukovicu, na koga bih se obratio. Jovan mi je ne samo rekao imena ljudi, nego mi predložio, da i sam. pode sa mnom do Mederā. Još te iste večeri krenuli smo na put.

U Mederima Jovan me povezao s Đurom Mijajlicom, Bogdanom Tomasovićem i Spasom Kalanjem. Sutradan ja i Spaso Kalanj krenuli smo u žažvič, gdje me je povezao s nekolicinom ljudi, a zatim smo produžili za Ostrovicu. Tamo smo se sastali s Jovom Atlagićem, Obradom Mačkom i Nikolom Cvitkovićem. ti Podostrovici me je povezao s Todom Bjelanovićem i bratom mu Milošem. Po večer krenuli smo u Đevrske. Kasno u noći stigli smo u kuću starog Savetine Ležajića, koji se obradovao našem dolasku i predložio da sa mnom do susjednog sela Zečeva pode i njegov sin Miloš. Ja sam ovaj prijedlog rado prihvatio, pa smo još iste noći krenuli i u Zečevu probudili Vuju Buricu. Sva trojica pošli smo do Macurinih stanova blizu Kistanja, gdje smo našli Ignjatija Mac'uru. On nas je obavijestio, da se u selu nalaze rukovodioci NOP-a Kistanjske općine Nikica Popović i Stanko Tišma. Ja sam ubrzo došao s njima u vezu. Obavijestili su me, da veza s Likom već postoji i da ide preko dvaju pravaca: jedna preko Mokrog Polja do Huišta, a druga preko Ervenika, Krupe i Vučipolja. Sutradan smo ja i Stanko Tišma pošli preko Ivoševaca i Mokrog Polja do zaseoka Bukarice, a odatle stigli u Ruišta. U to vrijeme u Ruištima se nalazio jedan bataljon Ličkog partizanskog odreda pod komandom učitelja Milojka Čuka. Njemu sam rekao, po kojem zadatku sam došao iz Primorja, a on je jednim pismom o svemu izvijestio StaO Ličkog partizanskog odreda. Sutra je stigao odgovor, u kojemu je stajalo, da se oni sa svirrr* slažu. Ja sam se odmah vratio natrag i o svemu izvijestio Okružni komitet.

benskog Primorja. Većinu njih vodili su na tom putu Milo Vlahov i Ivo Maras. O tome Milo Vlahov priča: »Bilo je to 12. oktobra 1941. g. kada sam nešto ranije uspostavljenom vezom poveo za Bukovicu grupu od 12 primorskih partizana. Sa vodičkog terena krenuli smo u prvi sumrak. Svi borci bili su naoružani puškama, sa dvije-tri bombe, a nosili su i jedan puškomitraljez. Kroz sat i po hoda već smo zakucali na vrata Jovana Lalića u Cisti Maloj. Kako je znao, da ćemo doći, ja još nisam bio ni otkucao ugovoreni znak, a on je otvorio. Vidjevši nas, uzviknuo je: Naprijed braćo, sve je vaše!

Bili smo iznenađeni, kada smo pored Jovana i njegova brata i Spase Kalanja —• koji nam je, ne mogavši izdržati da nas dočeka tek u svom selu Žažviću, pošao u susret —• ugledali i nekoliko seljaka. Stajali su pored prostrta stola, na kojemu je u izobilju bilo kruha, pršuta i vina. Pošto smo se srdačno rukovali, posjeli smo da založimo. Kratko zatim krenuli smo dalje. Sad nas je u pravcu sela Zažvića vodio Spaso Kalanj. Na raskršćima putova nailazili smo na ljude. To je Spaso Kalanj od svojih »povjerljivih« ljudi bio postavio straže.

Na putu za Ostrovicu zaustavili smo se u Cicvarama kod Joše Macure. I kod njega smo našli nekolicinu seljaka i bili pogošćeni pršutom, kruhom i vinom. Odmah poslije toga krenuli smo dalje i zaustavili se u Trolokvama kod Nike Gladovića. Kod njega se te večeri sakupilo skoro pola sela. Svi oni donijeli su ponešto i častili prve primorske partizane. I ma da nam je poslije tolikih dočeka već bilo teško i pogledati na hranu, morali smo uzimati i ponovno jesti. A onda smo krenuli preko brda Ostrovice u Đevrske. Tu nas je dočekao stari 75-godišnji Savetina Ležajić i njegov sin Miloš s nekoliko seljaka iz susjedstva. Kad smo krenuli prema Zečevu, od nas su se rastali Spaso Kalanj i još drugih desetak seljaka, koji su nas pratili na cijelom putu. Ulogu vodiča preuzeli su tada na sebe Ležajići. U Zečevu predali su nas Vuji Durici, koji nas je proveo do Mažibradinih stanova. A tamo su nas dočekali Ignatije Macura i Nikica Popović- Njih dvojica doveli su nas do Bezbradićinih stanova, gdje se u to vrijeme nalazila prva grupa ilegalaca iz Bukovice.«

Susret u Bukovici između primorskih partizana Hrvata i buko—vačkih partizana Srba bio je dirljiv. Tu su se prvi put u toku NOB-e srele i zagrlila braća, što su ih ustaše i okupator svim silama nastojali uvući u bratoubilački rat. To je bio početni put onog kasnije u

borbama i krvi stvorenog bratstva među Srbima i Hrvatima u sjevernoj Dalmaciji i Lici.

Primorski partizani zadržali su se u Bezbradicama nekoliko dana. Za to vrijeme Milo Vlahov vratio se u Primorje i doveo još 10 boraca s tribunjskog terena. Toj primorskoj grupi pridružilo se i 5 boraca iz Bukovice. Njih ukupno 27 pod rukovodstvom Franje Kuršara' krenulo je 17. oktobra u Liku. Išli su preko Ivoševaca i Mokrog polja do Ruišta, gdje se nalazio jedan bataljon Ličkog partizanskog odreda. Komandant tog bataljona Milojko Čuk srdačno je dočekaو prve primorske partizane i dao im pratnju od deset boraca za daljnji put u Liku.

DALMATINCI U LICI PRVI PRONOSE ZASTAVU BRATSTVA I JEDINSTVA SRPSKOG I HRVATSKOG NARODA

Ustaška klanja izvršena nad srpskim življem u Lici teško su se odrazila na tamošnje stanovništvo. U srpskim selima naglo je raslo ogorčenje ne samo na ustaše, nego i na Hrvate uopće. To ogorčenje naročito su raspirivali četnički elementi, koji su pronosili glasove, da su svi Hrvati ustaše. Među ustanicima, koji su pograbili oružje braneći svoje živote, često su se čuli i povici četnika, koji su pozivali u pohod na hrvatska sela radi osvete. A u vrijeme, kad je prolivena krv srpskih žena i djece još bila svježja, te pozive nije bilo teško pretvoriti u stvarnost-

Partijska organizacija u Lici ulagala je tih dana ogromne napore, da onemoguću bratoubilačke huškanje četničkih elemenata. U takvoj situaciji dolazak u Liku partizana Hrvata iz Dalmatinskog Primorja bio je od neocjenjivog značaja, jer će oni svojom borbom najlakše pobiti četničke tvrdnje, da su svi Hrvati ustaše.²

* Ubijen od četnika na planini Majeveci u julu 1943. g. kao politički komesar II. bataljona Prve dalmatinske udarne brigade.

² Okružni komitet KP Šibenik bio je predvidio, da se od Primoraca, pridošlih u Bukovicu, i bukovačkih ilegalaca formira jedan partizanski odred, koji bi otpočeo borbu na području Bukovice. Međutim, Nikica Popović, sekretar Mjesnog komiteta KP za Bukovicu, smatrajući, da će dalmatinski partizani više koristiti u Lici, gdje se partizanska borba već u to vrijeme bila razvila, uputio je Primorce zajedno s jednim brojem Bukovčana u Liku. Kasnije se pokazalo, da je dolazak Primoraca, koji su od reda bili Hrvati, među srpski živalj u Lici bio od izvanrednog značaja za razvoj bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda.

Četnici su znali, da će prva borba primorskih partizana protiv ustaša i Talijana u Lici razbiti u paramparčad njihovu propagandu, zato brzo reaguju. Počeli su pronositi glasove, da su prispijeli borci iz Primorja ustaše preobučeni u partizane, da su došli u Liku s posebnim zadacima i da ih treba onemogućiti. U selima, u kojima su četnici imali jači utjecaj, seljaci su s nepovjerenjem gledali u primorske partizane.

U takvim prilikama došla je u Liku krajem oktobra i druga grupa partizana iz Dalmatinskog Primorja. Nju sačinjava 28 boraca iz Šibenika¹ i Prvića, a predvodi ih komandir Mate Stančić i komesar Ante Kronja-Čenčo.

Četnici su saznali, da nova grupa primoraca dolazi u Liku, pa su je htjeli predusresti i razoružati. Postavili su zasjedu u Mazinskom klancu, kud je grupa trebala proći. Za tu četničku zavjeru saznao je Tomo Nikšić iz Kule, koji je u to vrijeme bio član Okružnog komiteta KP za Liku. On upućuje borca Ljubu Kneževića, da primorske partizane sačeka pred Mazinom i provede ih drugim putem u Liku. Poslije tri dana lutanja Knežević je grupu zatekao u blizini pruge Cerovac—Otrić i poveo je u Oraovac, gdje se nalazila prva grupa Dalmatinaca. Obje grupe krenule su zatim preko Jošana u pravcu Krbavice, gdje se nalazio Štab Ličkog partizanskog odreda i Okružni komitet KPH za Liku.

Po dolasku u Krbavicu od dalmatinskih boraca formirana je dalmatinska četa, koja je ušla u sastav bataljona »M. Orešković« kao njegova treća četa.

Krajem novembra došla je u Liku nova grupa od 45 boraca iz Šibenskog primorja. U njoj se nalaze dobrovoljci iz Vodica, Zatona, Tribunja, Prvić-Luke i Prvić-Šepurine. Ovu novu grupu primorskih partizana, pod komandom Vjekoslava Baričića, vodi do Like po već ustaljenoj vezi Milo Vlahov.

6. decembra 1941. godine i s otoka Iža, Dugog otoka i Molata krenula je preko Bukovice u Liku grupa od 35 boraca na čelu s Antom Baninom. Dalmatinska četa je dolaskom izanske grupe narasla na oko 130 boraca, pa je reorganizirana i podijeljena u tri voda. Za njenog komandira postavljen je Stanko Parmač, a za komesara Ante Banina.

¹ Pripadnici ilegalne udarne grupe iz Šibenika, koja je nekoliko dana ranije demolirala mjesne fašističke prostorije, napala bombama talijanske kamione s vojnicima na glavnoj ulici i povukla se iz grada na Zatonski teren.

DALMATINSKI PARTIZANI U BORBAMA U LICI

Tokom novembra, decembra 1941- i januara 1942. dalmatinski partizani u Lici zajedno s ličkim jedinicama učestvuju u nizu borbi, od kojih su najznačajnije bile borbe s Talijanima na Bijelom Polju i Korenici. U tim borbama dalmatinski partizani ispoljili su visoku svijest, uzornu disciplinu i nesebičnu hrabrost.

U pismu, što ga prva grupa Dalmatinaca u Lici piše Mili Vlahovu, među ostalim stoji: »Smješteni smo po kućama u selu Kozjanu. Narod nas je ispočetka sumnjičavo gledao, čak su neki smatrali da smo Pavelićevi uljezi, a onda je uslijedila borba protiv Talijana kod Korenice. Talijani su nas napali iz Korenice, a mi smo se ne samo obranili, nego prešli u kontranapad, razbili ih i prisilili na bijeg. Bila su pored ostalog zaplijenjena i dva topa. Na strani partizana bila su četiri ranjena. A poslije te borbe narod nas je dočekao u Kozjanu i okolnim selima da ne može biti bolje. Ovdašnji su ljudi na našoj prolivenoj krvi uvidjeli, da su Hrvati jedno, a ustaše drugo.«

U pismu¹ od 16. februara 1942., što ga Cukrov Zvonimir vodni delegat III. čete bataljona »M. Orešković«, piše Okružnom komitetu KPH Šibenik, pored ostalog stoji: »Drugovi, naša divovska borba je otpočela 29. XII. 1941. Mi smo branili selo Bijelo Polje i sukobili se s okupatorom 29. XII. 1941. Iako je neprijatelj bio jači pet-šest puta, mi smo prešli u kontranapad i potjerali okupatore u sam. grad Korenicu . . . Drugovi, u tim svim borbama od 29. XII. 1941. do 14. II. 1942. na našoj strani ima samo oko 25 žrtava, a od toga su naši gubici Dalmatinaca slijedeći: Ižanin Rokov Šanto-Mušica, Vodičanin Miko Dunat, iz Srime Skroza Ante-Glavar, Lučanin Skala-brin Ante-Smude, Krapljanin Jurić Nikola, Pajić Dušan od Knina, Bezbradica Risto od Kistanja, iz Šibenika Zjačić Dume, Berović Jozo i Jelovčić Nikola.«

Dolazak novih grupa partizana iz Šibenskog Primorja i Bukovice u Liku nastavio se i tokom januara i februara 1942. g., pa je od njih bila formirana II. dalmatinska četa, koja je ušla u sastav ličkog bataljona »Ognjen Priča«. Komandir te čete postao je Vjekoslav Baričić, a komesar Ante Kronja-Čenčo. U isto vrijeme jedan broj dalmatinskih boraca i dalje ostaje u sastavu ličkih partizanskih jedinica.

¹ Original u arhivi Muzeja Narodne rev., Split.

Dalmatinski borci u Lici svojim junačkim držanjem u nizu bitaka s neprijateljem osvojili su simpatije ličkog naroda, i on ih je rado primao i pomagao. S Dalmatincima su se seljaci hvatali u kolo,, s njima pjevali i dijelili zadnju pregršt kukuruza i krumpira, koju su još imali. Na taj način dalmatinski partizani u Lici bili su prvi nosioci i sijači bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj.

PODJELA DINARSKOG PARTIZANSKOG ODREDA NA TRI GRUPE

U neprestanom nastojanju, da se partizanski pokret što brže prenese i na okolne krajeve, rukovodstvo Dinarskog partizanskog odreda u dogovoru s Pokrajinskim komitetom KP Dalmacije donosi sredinom decembra jednu značajnu odluku: podijeliti Dinarski odred — koji u to vrijeme ima oko 40 boraca — na nekoliko manjih grupa i uputiti ih u okolne predjele, da oni tamo svojom borbom pokrenu narod i u što kraćem roku prerastu u nove partizanske odrede.

U svom izvještaju Glavnom štabu partizanskih odreda Hrvatsko:— od. 19. III. 1942. godine Maks Baće-Milić piše:

»Sredinom decembra 1941., dakle na početku zime, našli smo se pred ovakovim stanjem: imali smo samo dva odreda: jedan nad Sinjom i jedan nad Livnom. Odred nad Sinjom, koji se još uvijek sastojao skoro iz samih seljaka, jer iz gradova se više nisu slali dobrovoljci, dobio je izvjesno iskustvo, rutinu, postao u čitavom kraju poznat, a broj mu se popeo na 40. Pitanje ishrane postalo je teško. Tada smo se odlučili na nešto riskantno. Razbili smo četicu na tri grupe od po 13 ljudi. Jednu smo grupu ostavili na istom mjestu, drugu smo prebacili na Svilaju, a treću na Kamešnicu. Svaka od njih je dobila zadatak da osim vojnog i političkog rada poveća svoj broj na 40—60. Bilo je to prvo sjemenje koje smo posijali, ne bi li se iz ovih malih jezgra razvila snažna četa, ne bi li se od jedne četice razvili u bataljon— Mi smo ovim grupicama dah svu moguću pomoć, veze, nešto malo novaca i t. d. No sve je to bilo premalo. One su dolazile u vrlo velike poteškoće. Treba upoznati teren, treba se sa seljacima upoznati i približiti, treba razbiti njihov strah, prehranu treba osigurati i t. d. Ipak se koračalo naprijed.«

Podjela Dinarskog partizanskog odreda u tri grupe je izvršena krajem decembra. Za komandira grupe, koja je bila upućena u Kamešnicu, postavljen je Ivan Grubiša, a za komesara Tadija Anušić.¹ Za komandira grupe u Svilaji je postavljen Duje Bašić, a za komesara Stipe Librenjak.² Komandir grupe, koja je ostala u Dinari postao je Petar Bračulj, a komesar Đuro Đapić. Svim grupama rukovodio je u to vrijeme povjerenik Pokrajinskog komiteta Maks Baće-Milić.

Rukovodstvo Dinarskog partizanskog odreda, donoseći odluku o podjeli odreda, bilo je svjesno teškoća, na koje će u prvo vrijeme naići te male partizanske grupice. Ako se izuzmu neka sela na području oko Dinare, koja su već u to vrijeme partizane primala kao svoju vojsku, većina sela na terenu, na kojem su trebale djelovati ove prve partizanske grupice, bila je nezainteresirana za partizane i njihovu borbu ili je stajala pod ustaškim ili četničkim utjecajem. Veze, na koje su se te grupice mogle u pojedinim selima tada oslanjati, bile su malobrojne, ponegdje i nesigurne. U takvoj situaciji moglo se dogoditi, da neprijatelj pomoću svojih doušnika ponovno iznenadi i svlada te nove začetke partizanske vojske u Dalmaciji. A takav udarac bio bi još tragičniji nego onaj zadan NOP-u pri likom stradanja prvih partizanskih odreda.

Nastupila je zima, a život u šumi na otvorenom, nosio je posebne teškoće. Najveći problem predstavljala je prehrana, jer partizani svojih zaliha hrane nisu imali. Hrane je — iako nedovoljno — bilo u seljaka. Međutim oni u to vrijeme nisu bili spremni da je dobrovoljno daju partizanima, za koje su jedva nešto bili načuli. A u to vrijeme pokušati oduzimati silom značilo bi osuditi sebe unaprijed na propast.

Dakle, trebalo je prebroditi mnoge početne teškoće. Trebalo je doći u vezu sa seljacima i prikazati im ciljeve i značaj partizanske borbe, zadobiti njihovu naklonost. Ali odmah je bilo jasno, da se to ne će moći učiniti preko noći. Bilo je jasno, da se to može postići samo dugotrajnim i strpljivim radom, osvajajući postepeno korak po korak pozicije u selima Dalmatinske Zagore.

¹ Narodni heroj. Uhvaćen od Talijana u selu Korita ispod Kamešnice 1942. g. doveden u Sinj i nakon strahovitog mučenja strijeljan.

² Nakon kraćeg vremena za komesara Svilajске čete postavljen je Božo Bilić-Marijan, a Stipe Librenjak vrši dužnost vodnog delegata.

PRVA PARTIZANSKA GRUPA NA SVILAJI

Ipak, najteži zadatak stajao je pred grupom, koja je bila upućena na planinu Svilaju. Područje, na kojem je ta grupa trebala djelovati, protezalo se ne samo na sela, što su ležala uz obronke Svilaje, već i na ona k jugu, prema terenu Muća i Lećevice.

I dok su se mnoga sela područja, na kojemu je bilo određeno da djeluju Dinarska i Kamešnička partizanska grupa već bili upoznali s partizanima i njihovim dotadašnjim borbama i akcijama, dotle sela na području Svilaje, Muća i Lećevice još nikad nisu bila ni vidjela partizane. Ono, što su o njima dotada čuli, bila je uglavnom neprijateljska propaganda, koja je partizane prikazivala kao pljačkaše i ubice.

Na području Svilaje, Muća i Lećevice — ako se izuzme par pravoslavnih sela — živi isključivo hrvatski živalj. Do kapitulacije Jugoslavije u ovom je kraju apsolutni utjecaj na široke mase imala HSS. U svim selima bila je formirana Mačekova seljačka zaštita. Ustaški su elementi i ovdje, kao i u svim drugim krajevima Dalmacije, gdje je zaštita postojala, bili još prije okupacije učinili zaštitu svojom organizacijom šireći kroz nju nesmetano svoju ustašku ideologiju. I kada je poslije kapitulacije Jugoslavije ovaj kraj potpao pod NDH-a, a zaštita formalno bila ukinuta, upravo iz njenih redova, ustaše regrutiraju grupe seljaka za tzv. seosku miliciju. NDH je te milicijske grupe bila naoružala, a ustaške glavešine nastojali ih na svaki način uvući u neki zločin i time potpuno vezati uz sebe.

Organizacije KP na ovom području do okupacije nije bilo. Tako je njen utjecaj na tamošnje seljačke mase bio neznatan. Ukoliko ga je i bilo, on je potjecao od pojedinih seljaka koji su odlazili u Primorje i tamo, većinom kao sezonski radnici, zarađivali dopunska sredstva za svoj bijedni život. Živeći tako, povremeno, među naprednom radničkom klasom industrijskih bazena Splita, Solina i Omiša, oni su bili poprimili i nešto od naprednih ideja. Vraćajući se u svoja sela, oni su pričali seljacima o borbi radničke klase u Primorju i o borbi radnog naroda za bolji život uopće.

Ali i bez postojanja i djelovanja snaga NOP-a, ustaše na ovom području već tokom maja i juna 1941. počinju gubiti one pozicije, što su ih poslije kapitulacije, uspostavom NDH, bili djelomično osvojili.

Prvo veće kolebanje u ustaški nastrojenom dijelu naroda izazvano je pripajanjem Dalmatinskog Primorja Italiji. Narod Mučke i Lećevičke općine bio je oduvijek ranije administrativno i ekonomski vezan za Split i njegovu okolinu. Međutim s potpadanjem Splita pod Italiju ustaše su mučko-lećevačko područje pripojili Kotarskoj ustaškoj oblasti u Omišu. A narod ovog kraja nije nikad bio vezan za Omiš, ne samo radi velike prostorne udaljenosti, nego u prvom redu zbog ekonomskih razloga. Privredne mogućnosti Omiša nisu tražile dopunu onih mučko-lećevačkih i obratno. Ta očita nenormalnost pomogla je narodu, da brže počme uvidati i drugu nenormalnost čitave ustaške tvorevine. Ljudi su sve više dolazili do saznanja, da od Nezavisne Hrvatske nema ni zбора i da Talijani rade onako, kako njima najbolje odgovara. Usto su već i do ovog kraja dopirali glasovi o ustaškim pokoljima nad pravoslavnim stanovništvom u unutrašnjosti zemlje- Narod Muća i Lećevica u velikoj je većini osuđivao te krvave ustaške zločine. Tako je nastalo kolebanje i u redovima samih seljaka milicionera, to više, što većina njih, iako su bili primili oružje, ustvari i nisu bili pravi ustaše. Ako se izuzme jedan mali broj zaista okorjelih ustaša, svi drugi bili su pretežno zavedeni seljaci, koji su u ustaške i milicijske redove stupili iz neznanja, gajeći još iz mačekovskih dana iluzije u hrvatsku državu. To se najočitiije pokazalo u času, ikad su ustaške glavešine pokušali da te naoružane grupice seljaka povedu u pokolje na pravoslavna sela: Braćanac, Zelovo i Beare. S ustaškim tabornikom Matom Bašićem i žandarima pošla je na ta sela jedna mala grupica seljaka-milicionera iz sela Pragova, koji su od ranije bili zadojeni vjerskom mržnjom prema Srbima iz susjednog sela Broćanca. Samo oni pošli su na to selo i zapalili kuću jednog Srbina. Milicijske grupe iz ostalih sela odbile su da učestvuju u pokolju srpskog stanovništva i razišle se svojim kućama.¹

Uza sve to počeli su se pronositi i prvi glasovi o partizanima. Kada je došlo do strijeljanja zarobljenih boraca Splitskog partizanskog odreda u Sinju, narod se pitao, tko su ti ljudi, kakav je cilj borbe, koju su oni započeli. U to vrijeme Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju upućuje na teren Muća neke radnike rodом iz tog

¹ Pojedine milicionerske grupe zadržale su i dalje oružje uglavnom iz straha od »srpskih četnika«, kojima ih je neprestano plašila ustaška propaganda. Neke od njih su kasnije pripucavale i na same partizane, kada bi oni prolazili pored njihovih sela. Krajem 1942. g. raspale su se i posljednje milicionerske grupe na mučko-lećevičkom području.

kraja, koji su dotada radili u Splitu i bili obuhvaćeni u naprednim radničkim organizacijama. Oni su tamo poslani sa zadatkom, da stvore prve simpatizerske grupe NOP-a, na koje bi se pokret u svom daljnjem razvitku i na ovom terenu mogao osloniti.

Jedan od njih bio je Zekan Ivan-Ico. On pod konac jeseni uspijeva da na području Muća stvori prvu grupu simpatizera NOP-a. U njoj su bili: Mate Gilić, Frano Dadić, Ante Miletić, Ante Akrap, Mijo Vučica, Paško Đirlić i Mate Baras.¹

Glavni zadatak te prve simpatizerske grupe bio je, da u stanovništvu propagira ideje NOP-a i u svoje redove obuhvati nove ljude. U mjesecu oktobru 1941. Dadić Frane iz sela Milešine organizirao je prvi sastanak novoobuhvaćenih simpatizera NOP-a iz sela Milešine i Ogorja, na koji je došlo oko petnaestak ljudi. Na taj sastanak došao je i Drago Gizdić, sekretar Mjesnog komiteta Solin, koji je prisutnima prvi put šire objasnio značaj partizanske borbe, dao im uputstva, kako će dalje raditi sa narodom, pridobijajući ga za NOP. Paško Đirlić je u Lečevici organizirao sličan sastanak simpatizera NOP-a, na kojemu je o Narodnooslobodilačkoj borbi govorio Bepo Babin, rukovodilac partijske organizacije u Kaštelima.

Ljudi, okupljeni u tim grupama, bili su prve pristalice i nosioci ideja NOP-a u mučko-lečevičkom kraju. Upravo na njih oslanja se tih dana i prva partizanska grupa, što je krajem decembra 1941. g. bila došla u Svilaju. Ali to su bile male sinage, nedovoljne, da partizanima pruže ozbiljniju pomoć. Bilo je jasno, da se bez svestrane podrške čitavih sela na tom području ne će biti lako održati. Zato je trebalo što prije doći u kontakt s narodom, upoznati ga sa partizanskom borbom i postići, da seljaci počnu dobrovoljno partizanima pružati pomoć. Te prve dodire partizana s narodom mučko-lečevičkog područja uspostavili su ti malobrojni simpatizeri NOP-a. Tako su početkom 1942. g. organizirani politički zborovi u selima Milešini, Pribudama, Bračeviću i Raduniću. Na te prve zborove u svilajskim selima došao je veći broj seljaka. Rukovodioci Svilajske partizanske grupe održali su govore, u kojima su tumačili narodu, zašto se partizani bore i raskrinkavali okupatora, ustaše i četnike. Ti zborovi bili su prvo masovnije tumačenje politike NOP-a na ovom terenu i oni su dali dobre rezultate. Poslije njih, naročito u Pribudama i Milešini, većina seljaka počela je raditi za NOP i materijalno pomagati partizane.

¹ Prva četvorica bili su iz sela Mućke općine, dok su zadnja trojica bila iz sela Lečevičke općine.

Ali dok se sve to postiglo, prva partizanska grupa na Svilaji proživljavala je teške dane. Te godine vladala je oštra zima, snijeg je već rano bio napao. Po cičoj zimi odred se često prebacivao miješnjajući boravak, jer ostajanje na istom mjestu nije bilo posve sigurno. Najveću teškoću predstavljalo je pitanje ishrane. U tom inače pasivnom kraju seljaci nemaju dovoljno hrane ni za sebe, a u to vrijeme oni još nisu bili spremni da otkidajući sebi daju partizanima. Bilo je slučajeva, kad su borci po nekoliko dana gladovali, ali nikome nije padalo na um, da hranu silom otimlje. Odred se ipak održao zahvaljujući visokoj svijesti i samoprijegoru boraca, i pomoći, koju mu je pružao onaj mali broj simpatizera NOP-e u pojedinim selima.

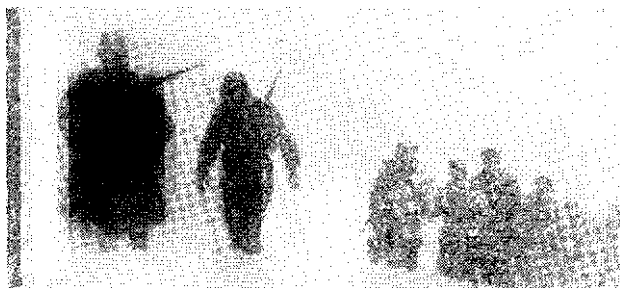

Prva partizanska grupa u logoru na planini Svilaji, januara 1942. g.

Pažljiv i na svakom mjestu drugarski odnos partizana prema narodu osigurao im je najprije naklonost, a zatim i otvorene simpatije. Narod je uskoro počeo partizanima pružati pomoć, ona je naj-

prije došla u hrani, a nedugo zatim pomoć je došla i na drugim stranama. Narod je počeo obavještavati partizane o kretanju neprijatelja i o njegovim namjerama. U takvoj situaciji odred je mogao otpočeti akcije protiv okupatora i ustaša u ovom kraju. Tako je početkom januara 1942. g. Svilajska partizanska grupa izvršila napad na žandarmerijsku stanicu u selu Štikovu. Žandari su partizanima pružili žestok otpor, a na kraju su se pod zaštitom noći uspjeli izvući i napustiti selo. U borbi je ubijen jedan žandar. Otada žandarmerijska stanica u Štikovu više nije uspostavljena.

U noći 13. januara 1942. napao je velik snijeg, nezapamćena hladnoća vladala je na svilajskom području. Te noći borci Svilajske partizanske grupe pod komandom Duje Bašića izvršili su napad na žandarmerijsku stanicu u Muću, u kojoj je bilo 20 naoružanih žandara i finanaca- Napad je počeo oko 4 sata ujutro. Već u prvim satima borbe predali su se svi žandari, osim komandira stanice. On se "bio zabarikadirao u svom stanu i dugo vremena pružao otpor. Predao se tek onda, kad je vidio, da mu pomoć niotkuda ne dolazi.

Na Svilaji, januar 1942.: Kroz snježnu mećavu

Žandarima je bilo oduzeto oružje, a zatim su svi pušteni na slobodu,, osim komandira, koji je bio strijeljan. Na strani partizana bio je ranjen jedan borac.

Tog dana partizani su se" zadržali u Muću do pred samu noć, a zatim se vratili u Svilaju. Za vrijeme boravka u Muću oko partizana su se okupili seljaci i s njima neprestano razgovarali o partizanskoj borbi. Pri povratku na Svilaju partizane su dočekali seljaci sela Milešine i priredili im večeru. To je bila spontana manifestacija onih prvih i iskrenih simpatija prema partizanima, koje će seljaci Milešine u daljnjem razvoju NO borbe razviti u bezgraničnu ljubav i odanost NOP-u.

Ova prva značajnija i uspješna akcija partizana na mućkom. sektoru i njihov« drugarski odnos prema seljacima naišli su na širok odjek u ovom kraju. Time su bile stvorene i šire mogućnosti za daljnji politički rad i okupljanje masa uz NOP. Od tog vremena utjecaj NOP-a počeo se proširivati i na sela, u kojima je on dotada, bio neznatan.

Razoružanje žandara u Muću i utjecaj kojega su partizani sve više stjecali u narodu mućko lećevičkog područja, izazvali su u ustaškim redovima bojazan od potpunog prelaženja naroda *na stranu* NOP-a. Zbog toga ustaška komanda u Sinju šalje u napad jake ustaške i domobranske snage na partizane na Svilaji. Međutim, taj ustaški pohod završio se bez ikakvog rezultata. Ne uspjevši u zamisli, da direktnim napadom opkole i razbiju partizane, ustaše nastoje da ih onemoguće drugim mjerama. Uz pomoć svog tabornika u Muću ustaše uspijevaju da u nekim selima na obroncima Svilaje stvore ustašku miliciju čiji je glavni zadatak, da stalnim prisustvom u selima onemogućiti opstanak partizana u tom kraju. Tako je početkom februara 1942. bila formirana ustaška milicija i u selu Ogorju, pored kojega već u to vrijeme prolazi glavna partizanska, veza Primorja sa Kamešnicom i Dinarom. Na čelu te milicije nalazio se zakleti ustaša Bačina Jakov-Galica.

U isto vrijeme ponovno je bila uspostavljena žandarmerijska stanica u Muću i pojačana sa 25 žandarskih pričuvnika. Time sela. ispod Svilaje dolaze pod kontrolu ustaške seoske milicije, a sela Mućke kotline pod kontrolu žandara iz Muća. Sela općine Lećevica bila su pod kontrolom žandara iz lećevičke žandarmerijske stanice.

Takvim razmještajem neprijateljskih snaga bio je u velikoj mjeri otežan saobraćaj svilajskih partizana s Mosećom i Kozjakom,,

preko kojih već u to vrijeme počinje iz Primorja stizati pomoć u ljudstvu i materijalu. Ustaše su u isto vrijeme pojačale i pritisak na narod, naročito nepoštedno progoneći suradnike NOP-a. Uslijed takvih ustaških mjera bio je znatno otežan politički rad u narodu.

Međutim i pored svih ustaških represalija narod pojedinih sela i dalje je čvrsto stajao uz NOP. Veze između partizana i naroda svakoga su dana sve više jačale.

U februaru 1942. Svilajskoj partizanskoj grupi pristupaju i trojica dobrovoljaca rodom iz Muća Donjeg, i to: Mate Gilić, Ante Špar i Ivan Gilić. Njihov dolazak u grupu bio je od velikog značaja za partizane u Svilaji. Spomenuti dobrovoljci poznavali su teren i ljude ovog kraja, što je omogućavalo lakše kretanje terenom i brže povezivanje partizana s narodom pojedinih sela. ,

DINARSKA I KAMEŠNICKA PARTIZANSKA GRUPA

Za vrijeme, dok je Svilajska partizanska grupa savladivala prve teškoće svojeg opstanka na području planine Svilaje, Dinarska i Kamešnička partizanska grupa vodile su borbu sa sličnim teškoćama na svojim operativnim područjima- U nešto pogodnijem položaju bila je Dinarska partizanska grupa, koja je i dalje djelovala na području Dinare, gdje su veze partizana i naroda već u to vrijeme postale neraskidive.

Dinarska partizanska grupa je 23. decembra 1941. uz pomoć seoske ustaničke čete iz Sajkovića u Livanjskom polju napala žandarmerijsku stanicu Panj—Bitelić u Sinjskom kotaru i likvidirala je. U izvještaju¹ PK od 27. decembra Centralnom komitetu KPH-a o toj akciji piše slijedeće:

»23/XII. je-došlo 18 žandara na -Panj (imost na Cetini) da tamo uspostave novu žandarmerijsku postaju i to zbog partizana kolji se u tolu kraju nalaze. Naš Sinjski odred (je izvršio uspjješan napad na stanicu, ubio dva žandara, jedinoga ranio, a 15 ih zarobio sikiuipa isa čitavom spremam i oružjem koje su sobom donijeli.«

Naročito je bila značajna akcija Kamešničke partizanske grupe. Ona je 3. januara 1942. iz zasjede na cesti Sinj—Livno, na položaju zvanom Čilaš, napala talijanske kamione i postigla izvanredan

¹ Zbornik V. I. I. V/2; dok. br. 104.

uspjeh. Maks Baće-Milić u svom izvještaju Pokrajinskom komitetu od 3—4. januara 1942. godine piše:

»Dragi drugovi, prvog januara poslali smo odiredu u Kamešnici naređenje da daviši akciju na cesti Šinj—Livno. Drugoga su primili i iste noći došli na cestu i postavili su ise u zasjedu. Trećega u 9 sati ujutro došao je *prvi automobil*. Bio je to autobus talijanske vojske službe (.pošta). Na isto metara daljine naši su drugovi otvorila paljbu. Vatrom su zaustavili kamion i ušli kako pričaju sami zarobljenici, 2 karabinjera, 2 fašista. Kad su se naši drugovi približili autobusu na nekoliko stotina metara pojavila su se tri kamiona. I na njih je otvorena vatra, bili su zaustavljeni i saima sigurno jedan bio je ili ranjen ili poginuo. Iz četvrtog kamiona vatra je bila jača i pred nesigurnošću iradi eventualnog talijanskog pojačanja maši su se dirigevi povukli, a da nisu imali vremena da uzmu materijal iz kamiona i autobusa — niti da ih urašte. Jedinom je drugu uspelo da **uđe u autobus** i tamo je vidio ili smrtno ranjena ili mrtva tenente cottomela D'Ailoja Vito, uspio uljedno da mu nađe i legitimaciju. Ona datira još iz 1938. g, kad je kao major bio u Abesiniji. Tenente colonelo je **postao** 1940. U povlačenju naši su drugovi povelili sa sobom i 10 zarobljenika. No to su bili samo vojnici i dva kaplara. Jedan teže ranjen u ruku, dva lakše u nogu. Zarobljenici su bili dovedeni do

Na Dinari početkom 1942.: borci Dinarskog i Kamešničkog partizanskog odreda

mene. Ispitali Simo njih, dokumente, zatim kn irane i podijelili naš ručak s njima. Zatim im (je jedan drug odiržao (riječ: tko smo mi, kakav je karakter naše borbe i kome oni služe. Oni su odgovorili da odobravaju našu bombu, da bi oni prema nama isto tako postupili da smo mi navalili na njihovicu zemlju. Nefci su tvrdili da su sipremini da istamu s naima (uvjeren sam, bilo je to iz straha), a neki su od prijatnog uzbuđenja i plakali. Počeli su vaditi satove i penkale želeći da ito primimo kao dar i uspomenu s njihorve strane. Nismo primili ništa — doli dva ručna sata koje su oni još na putu darivali jednoj dljevojci pratioca — i koje ni na naš zahtjev nisu htjeli primiti natrag. Zatim smo ih povelu prema iistelj cesiti. Brije samog rastanka oni su počeli Micati inašaj oslobodilačkoj borbi, pjevali su i redcm su se ljubili s nama. Onda sino im irekli da ih vraćamo natrag slobodne. Dalí smo im dva diruga koji su ih otpratili prema cesti. Na zajedničkom putu vidjeli su neke inaše drugove u slabim kaputima, pa su nam ostavili sve kapute koti su vrijedili (pet). Htjeli su nam dati i svoje cipele — ali ne zna se čije su bile gore — naše partizanske ili njihovove talijanske države, pa smo ostali svak na svome. Iz Sinja je odmah došlo 19 kamiona vojske, a bilo ih je i pješke. Počeli su palitli sve staje oko ceste. Unutra se nisu usudili. Mi smo se povukli prema brdu i čekamo. Nije isključeno da će doći veći broj. **Vidićomo!** Sada smio oba odreda Kamešnice i Dinare zaljedno. Naši su dali četiri puške i od toga oružja su od umoira ostavili u snijegu.¹

Akcija na talijanske kamione na Čilašu snažno je odjeknula širom Dalmacije i cijele zapadne Bosne. Nijedna druga dotada nije bila stekla toliku popularnost u narodu kao ova na Čilašu. Narod je tu akciju opjevao u pjesmi:

Poletjelo jato vrana,	sa četiri kamiona ...
jedna četa Talijana,	Na Čilašu puška puče
kroz Glavice kršno selo	kamionu u papuče,
a pred njima kolonelo	mitraljeza cika stade,
prema Livnu ide ona	kolonelo mrtav pade.

Stan, fašisto, kud si pošo,
zapamtit ćeš, gdje si došo ...

Ova pjesma uskoro je postala najomiljenija partizanska pjesma širom cijele Dalmacije.

¹ Zbornik V. I. I. V/3, dok. br. 7.

SASTANAK PREDSTAVNIKA BOSANSKIH I DALMATINSKIH PARTIZANA

Vijest o partizanskim borbama u Dalmaciji, a posebno akcija na talijanske kamione na Čilašu, doprla je i do bosanskih partizana. Nekoliko dana poslije te akcije u štab dalmatinskih partizana na Dinari došli su kuriri iz Bosne i donijeli pismo, u kojemu se pozivaju predstavnici dalmatinskih partizana, da 7. januara dođu u Livanjsko polje radi dogovora sa Štabom I. krajiškog partizanskog odreda.

Na taj sastanak pošli su Maks Baće-Milić, Vice Buljan i komandir Dinarske čete Ivan Bračulj. Na sastanku sa komandantom I. krajiškog odreda Ljubom Babićem bilo je dogovoreno, da Livanjsko polje sa svojim ustaničkim bataljonom, koji je do tada potpadao pod komandu I. krajiškog odreda, prijede pod komandu Štaba dalmatinskih partizana.

Prvi kuriri iz Bosne koji su došli u štab Dinarskog partizanskog odreda i uručili poziv štaba V. krajiškog odreda za sastanak, na kojemu su donesene važne odluke radi zajedničkog vođenja akcija protiv neprijatelja

Razloge, koji su uvjetovali, da se donese ta odluka, Maks Baće sa svom izvještaju¹ Glavnom štabu partizanskih odreda Hrvatske od 19. marta 1942. g. ovako obrazlaže:

»Livanjsko polje i njegov bataljon nalazi se daleko od Drvara na rubu taida oslobođenog teritorija, tako da Drvar nije mogao islati veću pomoć. U 6 mjeseci nitko od vojnih i političkih rukovodećih lica nije taj kiraj posjetio. Sa strane Drvara nije ništa učinjeno da se taj bataljon pretvori i razvije u partizanski. Ekonomski i geografski ovaj je kraj vezan sa Dalmacijom i Dalmacija predstavlja asim drugog dijela polja jedini teren kuda bi te čete mogle ići na akcije. Do sada su već učestvovali u Dalmaciji na dvilje akcije, sa po 60 ljudi. Na drugoj strani polja oko grada Livna postoji jedna naša četa. Očito ije da je tu potrebna uža saradnja i jedinstvena komanda. Ova je odluka bila objavljena četama i narodu na velikim zborovima, koji su se u tu svrhu organizirali. Spominjemo tom prilikom, da se gornji dio polja približava Grahovsko-Kninjskoj krajini i da je utjecaj i opasnost od pokvarenih četničkih elemenata velika. Sa odredom od Livna nismo već duže vremena imali veze, jer je snijeg skoro neprohodan.«

STVARANJE ŠTABA PARTIZANSKIH ODREDA ZA DALMACIJU

Kada se Dinarski partizanski odred krajem 1941. godine brojno ojačao i poslije niza uspješno izvedenih akcija protiv neprijatelja osvojio naklonost izvjesnog broja sela uokolo Dinare, osjetila se potreba stvaranja štaba, koji bi odredom rukovodio. Ta potreba osjaćala se i zbog sve bržeg razvoja organizacija NOP-a, koje u partizanske odrede i grupice krajem 1941. godine upućuju nove borce. Postavilo se pitanje objedinjavanja i organiziranijeg vođenja aktivnosti svih tih odreda i partizanskih grupa, koje u to vrijeme uglavnom po svom nahodjenju vode borbe protiv neprijatelja.

Na sjednici Pokrajinskog komiteta, održanoj 12. novembra 1941. u Splitu, kojoj je prisustvovao i Rade Končar, bio je određen Štab partizanskih odreda Dalmacije u sastavu: komandant Vicko Krstulović, komesar Vojin Zirojević, operativni oficir Maks Baće i oficir pri štabu Ferdo Gazin. Međutim, taj štab nije odmah počeo funkcionirati. Uslijed situacije nastale hapšenjem Rade Končara

¹ Zbornik V. I. I. V/3; dok br. 107.

Vicko Krstulović nije mogao odmah otputovati u sjedište štaba na Dinari. Vojin Zirojević, koji je u to vrijeme bio sekretar OK Livno, morao je uslijed situacije na tom području i dalje tamo ostati. Ferdo Gazin je nekoliko dana po naimenovanju otpao iz kombinacije, tako se u sjedištu štaba na Dinari i dalje nalazio samo Maks Baće-Milić.

Međutim, početkom 1942. godine u situaciji, kad je rastući talas narodnog otpora okupatoru i njegovim domaćim slugama stvorio nekoliko novih odreda, kad su u njih počeli svakodnevno pristizati novi dobrovoljci, bilo je neophodno, da štab počne funkcionirati. Trebalo je koordinirati borbu svih partizanskih odreda, da ona postane organizirana i vođena iz jednog centra. U takvoj situaciji. Vicko Krstulović napušta Split i 12. februara 1942. g. na Dinari preuzima dužnost komandanta štaba partizanskih odreda, čije se sjedište u to vrijeme nalazi u predjelu Vrdova.¹

Odmah po dolasku Vicka Krstulovića održan je sastanak štaba, na kojem se raspravljalo o daljnjem proširenju partizanske borbe.. Bilo je zaključeno, da Maks Baće-Milić krene u Omiš radi organiziranja tamošnjeg partizanskog odreda.²

STVARAJU SE NOVI PARTIZANSKI ODREDI

Početak 1942. na terenima, gdje su već dotada postojale pojedine grupe ilegalaca, počinju se formirati novi, iako u to vrijeme brođčano mali partizanski odredi. Grupa ilegalaca u Splitskom polju formirala se u partizanski odred. U Podinarju iznad Knina formiran je 20. januara Kninski partizanski odred.³ Solinski partizanski odred, koji se još u augustu 1941. god., poslije sukoba sa žandarima kod Dicma, vratio u Solinski bazen i vršio razne diverzije, počinje u ovo-

¹ 22. marta u Dinaru je došao i komesar štaba Vojin Zirojević. Po dolaska (5. aprila), otišao je u sela sjeverozapadnog dijela Livanjskog polja u namjeri, da politički djeluje i onemogućiti četničke elemente, koji su u to vrijeme u nekim selima bili zagospodarili. U selu Crni Lug njega su uhvatili četnici i ubili.

² Pokrajinski komitet bio je već izvršio sve pripreme za formiranje partizanskog odreda, koji je trebao djelovati na području planine Mosora. Maks Baće je svojim stečenim partizanskim iskustvom trebao pomoći u organizacionom oformljenju odreda.

³ Kninski odred prilikom formiranja imao je 7 boraca. U početku je likvidirao neprijateljske špijune i po selima održavao zborove popularizirajući NOB-u. Tokom marta, aprila i maja odred je narastao via oko pedesetak boraca i

vrijeme češće stupati u akciju. Tako je 24. januara 1942. izvršio rušenje željezničke pruge i telefonskih stupova na predjelu Podi kraj Dugopolja. Tom prilikom naišla su dva talijanska kamiona, na

Solinski partizanski odred po dolasku na Dinaru 20. aprila 1942. g.

koje borci Solinskog odreda otvaraju vatru. Šofer jednog kamiona je ubijen, a trojica vojnika u kamionima zarobljena. Pošto su im digli gume, partizani su oba kamiona zapalili.

Do svog odlaska u Dinaru početkom aprila 1942. godine Solinski partizanski odred izvršio je još niz drugih značajnih akcija protiv talijanskog okupatora.¹

uspješno napadao neprijateljske patrole i kamione s vojskom uokolo Knina t Vrlike. Komandir Kninskog odreda bio je Ante Jonić a komesar Bruno Ivanović. Odred u Podinarju, najčešće na Koritima boravi sve do početka juna 1942. g. kada se po naređenju Štaba IV. op. zone prebacuje u Dinaru, gdje ulazi u sastav I. dalmatinskog udarnog bataljona.

¹ Solinski partizanski odred, zajedno sa grupom dobrovoljaca iz Splita, Trogira, Kaštela i Visa krenuo je 13. aprila po naređenju štaba IV. operativne zone zar

TROGIRSKO—ROGOZNICKI ODRED

Još krajem decembra 1941. godine od ilegalaca, koji se u raspadu prvih odreda nisu vratili u Trogir i prijavili Talijanima, formirana je na mjestu zvanom Hotelji u Trogirskoj Zagori Prva trogirsko—rogoznička partizanska grupa. Ta grupa izvjesno vrijeme poslije formiranja nije izvodila akcije vojnog karaktera, već je odlazila u sela i politički djelovala među narodom.

Sredinom februara 1942. godine u Trogirsku partizansku grupu u Hotelje dolazi iz Visa Nikola Repanić-Gandi, koji postaje komesar grupe. Nešto kasnije Pokrajinski komitet je za komandira grupe postavio Antu Roje. Dolazak dvojice iskusnih partijskih radnika bio je od velikog značaja za daljnji razvoj partizanskog pokreta na sektoru Trogir—Rogoznica. Uz pomoć partijskih rukovodilaca ovog područja nastoji se brojno ojačati odred. U partizane dolazi još nekoliko boraca iz Trogira i okolnih sela. Krajem februara partizanska grupa u predjelu Hotelji prerasta u četu, koja broji oko 40 boraca.

Svoju glavnu aktivnost četa usmjerava na politički rad u selima. Ona krstari trogirsko-rogozničkim terenom i upoznaje narod s ciljevima NOB-e. Narod Trogirske Zagore rado je primao partizane u svoje kuće i pružao im materijalnu pomoć.

Krajem marta četa je izvršila jednu značajnu ekonomsku akciju. Njeni borci ušli su u selo Vinišće i iz jednog magazina, u kojem su Talijani bili pohranili otkupljeno ulje, odnijeli 10 hektolitara tog ulja. Veća količina zaplijenjenog ulja bila je upućena u Dinaru, a manji dio prenesen u Hotelje za prehranu čete.

5. aprila 1942. g. vezom preko Splita došla je u Trogirsko-rogozničku četu grupa od devet dobrovoljaca s otoka Visa.

Na otoku Visu u to vrijeme nalazi se još nekoliko grupa dobrovoljaca spremnih za odlazak u partizane. Međutim, njihovo prebaci-

Dinaru i tamo ušao u sastav Dinarskog partizanskog odreda. Dio tada u Dinaru pristiglih dobrovoljaca upućen je u Cincarski partizanski odred iznad Livna.

Nakon petnaestak dana boravka u Dinari, štab IV. op. zone vratio je jednu grupu od pet-šest boraca pod vodstvom Steve Markovića ponovno u predio Solin — Ropotina. Zadatak ove grupe bio je da čim prije preraste u novu partizansku četu, koja će iz sabirnog centra pod Kozjakom, provoditi za Dinaru nove dobrovoljce i vršiti akcije protiv neprijatelja na području, na kojemu je prije polaska u Dinaru operirao Solinski odred. Za kratko vrijeme grupica boraca iz Dinare prerasla je u t. zv. leteću Solinsku četu, koja na solinskom području djeluje sve do početka novembra 1942., kada ulazi u sastav Mosorskog bataljona.

vanje na kopno preko Splita, nosilo je u sebi veliku opasnost, da padnu u ruke neprijatelja. Zbog toga pristupa se organiziranju direktne pomorske partizanske veze Vis—Rogoznica. Veza je bila uspostavljena drugom polovinom aprila, a održavala se jednim motornim leutom. Išla je iz uvale Sićenica kraj Sevida u Trogirskom Primorju preko Velikog Drvenika za Vis. Novo uspostavljenom vezom već početkom maja dolazi u Trogirsko-rogozničku četvu nova grupa od 35 viških boraca, među kojima su i dvije žene. Po dolasku Višana Trogirsko-rogoznička četa broji oko 70 boraca.

Dok su novi dobrovoljci iz trogirskih sela većinom ulazili u Trogirsko-rogozničku četvu, dobrovoljci iz grada Trogira odlaze u Dinarski partizanski odred. Tako je u Dinaru 9. aprila krenula prva grupa od 9 Trogirana, koju predvode Rilje Mijo i Slade Vinko. Već 27. aprila u Dinaru kreće druga grupa od 18 Trogirana, među kojima i nekoliko boraca iz Gornjeg Okruga, a 30 aprila i treća, u kojoj se nalazi šest trogirskih boraca.

1. maja 1942. jedna grupa od 6 dobrovoljaca iz grada Trogira i trojice iz Segeta Donjeg ulaze u Trogirsko-rogozničku četvu. Tako je u nepunih mjesec dana samo iz grada Trogira otišlo u partizanske odrede oko 40 dobrovoljaca.

Borci Trogirsko-rogozničke čete likvidirali su u to vrijeme nekoliko domaćih špijuna, koji su se bili stavili u službu Talijana. Među njima posebno se isticao glavar sela Vinovca Žaja Jure, koji je postao i član talijanske Fašističke stranke. Narod Trogirske Zagore s olakšanjem je primio vijest o ubistvu tog opasnog domaćeg špijuna.¹

¹ Početkom juna 1942. komandir čete Roje Ante otišao je na vojno-političko savjetovanje u Stab IV. operativne zone u Dinari. Na savjetovanju on je dobio uputstvo, da se odmah po povratku s Trogirsko-rogozničkom četom prebaci u Moseć, tamo dođe u vezu s Mosorskom četom (koja se također imala prebaciti u Moseć) i zajedno s njom krene u Dinaru. Od Trogirsko-rogozničke i Mosorske čete u Dinari je formiran II. dalmatinski bataljon.

Trogirsko-rogoznička četa napustila je svoje operativno područje 13. VI. i preko Kozjaka, Moseća i Svilaje krenula u Dinaru. Prije polaska održan je sastanak štaba čete i pozadinskih organizacija NOP-a, na kojemu je odlučeno, da na istom sektoru ostane jedan vod partizana kao jezgro za novu veću partizansku jedinicu.

Vod, koji ostaje tokom jula, brojno se ponovno popeo do jačine čete, čiji je komandir Ivan Repanić, a komesar Ciro Sevo. Uz borce, koji u vod dolaze s područja Trogir — Rogoznica, u julu dolazi i jedna grupa od 8 dobrovoljaca s otoka Šolte i jedna od 12 njih s otoka Visa. To je ujedno bila i posljednja grupa, Ivoja je s otoka Visa došla u Trogirsko-rogoznički odred.

NOVI KAŠTELANSKI ODRED

Kaštelanski dobrovoljci, koji su poslije stradanja prvih partizanskih odreda i povratka kaštelanskog odreda s Kozjaka ostali ti Kaštelanskom polju, izveli su tokom oktobra i novembra 1941. g. nekoliko manjih akcija na pruzi Split—Zagreb u predjelu Kaštela. Tako je među ostalim pomoću naprave tzv. željezne papuče sa željezničkih tračnica poviše Kaštel-Štafilića bila izbačena jedna lokomotiva. Uz prugu se neprestano ruše telegrafski stupovi, i kidaju žice. Uoči Nove 1942. godine grupa ilegalaca na predjelu između Kaštel-Lukšića i Kaštel-Kambelovca napala je i razoružala jednu talijansku patrolu. Iako po obimu male, sve te akcije imale su u vrijeme poslije stradanja prvih odreda velik značaj. One su u danima pometnje i neizvjesnosti nagovještavale novo buđenje oslobodilačkih snaga, koje su momentano stagnirale. I doista, već krajem decembra i početkom januara prema uputstvu Pokrajinskog komiteta vrše se pripreme za formiranje novog Kaštelanskog partizanskog odreda.

Drugi kaštelanski partizanski odred formiran je 27. januara 1942. godine u jačini od 33 borca. Za komandira je imenovan Britvić Dragan, a za komesara Dušan Tadin. Istog dana, kada je i formiran, Odred kreće prema Svilaji, gdje u to vrijeme boravi i Prva Svilajška partizanska četa. Bilo je odlučeno, da Kaštelanski odred na svom putu napadne i likvidira žandarmerijsku stanicu u mjestu Lečevici.

Budući da pojedini borci nisu mogli put do Lečevice prijeći još za noći, u kojoj je trebalo napasti stanicu, odred se sklonio u kuću simpatizera NOP-a Jozе Stričevića nedaleko Lečevice. Odlučilo se, da se tu predani, a slijedeće noći izvrši napad. Međutim, u toku dana je pored kuće, u kojoj su se borci odmarali, prošao neki seljak, koji ih je vidio i o tome obavijestio žandare. Za kratko vrijeme Kaštelanski odred bio je opkoljen. Žandari su izvršili iznenadni napad otvarajući vatru sa svih strana. Iako iznenađen, odred je uspio da se sredi i prihvati borbu. Zasipam puščanom i mitraljeskom vatrom. Kaštelani su odstupali korak po korak i povlačili se u pravcu Kaštela. U borbi sa žandarima hrabro je poginuo komandir adreda Britvić Dragan.

U nastaloj situaciji oni borci Drugog kaštelanskog odreda, koji nisu bili naročito kompromitirani, vratili su se kućama, dok su drugi ponovno ostali u Kaštelanskom polju živeći ilegalno.¹

Ni taj novi neuspjeh u formiranju i upućivanju odreda u pre-djele podesne za vođenje borbe nije obeshabrio kaštelanske komuniste. Odmah poslije povratka, s Lećevice otpočinja pripreme za stvaranje novog odreda. Poučeni iskustvom, najprije prilaze uspostavljanju sigurne veze u selima na putu za Svilaju. Kada je ona uspostavljena, formira se novi, Treći kaštelanski partizanski odred. Za komandira je postavljen Bepo Babin, a za komesara ponovo Dušan Tadin. Kaštelanski odred u jačini od 32 borca krenuo je iz Kaštela u Svilaju 28. februara. Po dolasku u Svilaju odred se priključio Svilajskoj partizanskoj četi.²

S kaštelanskim odredom u Svilaju su pošla i tri člana Mjesnog komiteta KP Kaštela. Jedan član komiteta, koji je ostao na terenu, kasnije je uhapšen. Mjesni komitet popunjen mlađim i neiskusnim komunistima nije se u nastaloj situaciji snašao. Tako je za izvjesno vrijeme nastalo političko zatišje i zastoje u razvitku NOP-a u mjestima Kaštelanskog polja. Takvo stanje traje sve do kraja aprila, kada se u Kaštela iz Svilaje vraća jedna partizanska desetina, zajedno sa dva člana Mjesnog komiteta. Po njihovu dolasku ponovno oživljava politički rad, a partizanska desetina, pomognuta aktivistima NOP-a s terena, vrši nove akcije protiv neprijatelja i njegove imovine. Noću uoči 1. maja napadnuta je i zapaljena zgrada željezničke stanice u Kaštel-Starom. Iste noći partizani su upali u tvornicu cementa »La Dalmatiene« u Kaštel-Sučurcu, razbili tvornička postrojenja i s mašina odnijeli kajiše, kojima se donila partizanska obuća. Nešto kasnije partizani su u Kaštel-Kambelovcu ubili jednog talijanskog karabinjera.

Narodnooslobodilački odbori, koji se u Kaštelima formiraju tokom maja i juna 1942. g. još šire su okupili i angažirali stanovništvo Kaštela na zadacima NOP-a- U partizane dolaze novi borci, koji

¹ Kada je polazio prema Lećevici, na prolazu kroz Kaštelansko polje odred se sukobio s talijanskim patrolama, koje je sreo na putu. Talijani u garnizonu, čuvši pucjavu, izašli su iz svojih kasarna u Kaštelima i blokirali sve putove u Kaštelanskom polju. Dočuvši kasnije i za borbu u Lećevici, Talijani su blokirali Kaštel Kambelovac, vršili pretrese kuća, pohapsili sve muškarce i odveli ih u zatvore vojnog garnizona u Divuljama. Jedan broj uhapšenih Kambelovčana bio je kasnije pušten, dok su drugi odvedeni u internaciju u Italiju.

² S Kaštelanskim odredom odlazi u Svilaju Radojka Katić iz Solina, prva žena partizan u Dalmaciji.

se po već ustaljenoj vezi upućuju u Svilaju. Neki od njih ulaze u kaštelansku desetinu te ona uskoro prerasta u vod.¹

STVARANJE CINCARSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Julski ustanak u Bosanskoj Krajini imao je snažnog odraza i. u sjeveroistočnim predjelima Livanjskog polja, gdje su ustaše izvršili masovne pokolje nad srpskim stanovništvom. Tada su se digli na oružje seljaci Gornjeg i Donjeg Malovana, Doca, Rilića, Vukovskog i drugih zacincarskih sela i formirali naoružane vodove i čete braneći sela od novih ustaških upada.

Partijska organizacija livanjskog područja, obezglavljena hapšenjem sekretara Okružnog komiteta KP Livno,² nije ništa poduzimala, da se stavi na čelo ustanika u tim selima, da ih organizira u partizanske odrede i povede u borbu protiv okupatora i ustaša.

Poslije sastanka od 14. oktobra 1941. g., održanog u prisustvu Maksa Baće-Milića, članovi Mjesnog komiteta KP Livno i drugi partijski radnici livanjskog područja počeli su raditi na stvaranju partizanskog odreda. Već 21. oktobra 1941. otišla su u planinu Cincar prva četvorica livanjskih komunista. To su bili Ante Miočić, Bono Rančić, Tadija Boban i Safer Gagić. Njihov glavni zadatak bio je, da uspostave veze s ustanicima zacincarskih sela i stvore uvjete za boravak budućeg partizanskog odreda u toj planini.

¹ Pored akcija, koje vrši na terenu Kaštela, partizanski vod odlazi i na obližnje predjele i zajedno sa susjednim Solinskim, Mosorskim i Mosečkim vodom učestvuje u akcijama protiv neprijatelja. Naročito uspješan bio je zajednički napad Kaštelanskog i solinskog voda na Talijane na cesti Solin — Klis.

Kada je prvom polovinom septembra 1942. formiran Mosečki bataljon, u njega ulaze mnogi dobrovoljci iz svih Kaštela. U Mosečki bataljon ušao je tada i Kaštelanski partizanski vod. Međutim, sve širim razvojem NOP-a velik broj novih boraca iz Kaštela ulazi i u druge partizanske odrede, koji u to vrijeme s neprijateljem vode borbu na području cijele srednje Dalmacije.

² Vojina Zirojevića, sekretara OK KP Livno, uhvatili su ustaše nekoliko dana poslije uspostave NDH. Oni su ga predali Talijanima, koji ga odvođe u koncentracioni logor na otočiću Ošljaku blizu Ugljana. Krajem jula njega je po direktivi KK Preko oslobodila iz logora grupa omladinaca-skojevaca iz mjesta Kali na otoku Ugljanu. Poslije nego je izbačljen iz fašističkih ruku, Zirojević se prebacuje u Split i poslije sastanka sa članovima PK odlazi u Livno i ponovno preuzima raniju dužnost.

Po njihovu dolasku u Cincar nadošle su snježne mećave, koje su s manjim prekidima trajale desetak dana, uslijed čega je bila prekinuta svaka veza s Livnom. Za to vrijeme prva četvorica partizana u Cincaru vodili su ogorčenu borbu sa stihijom, danonoćno razgrćući snježne nanose s otvora zemunice, koju su iskopali u snijegu i u kojoj su stanovali.

Nakon nevremena k njima dolaze Vojin Zirojević i Luka Đalto, malo zatim Zivko Jurkić i Mustafa Latifić, a u slijedeće dvije grupe stiglo je još šest boraca. Tako je stvoreno jezgro odreda od 14 boraca. Komandir je postao Luka Đalto, a komesar Mustafa Latifić-

Odred u to vrijeme uspostavlja vezu s ustaničkim četama i vodovima u Gornjem i Donjem Malovanu, Docu, Vukovskom i Riliću.¹

Operirajući na sektoru kojim se proteže komunikacija Livno—Kupres, Cincarski partizanski odred je 5. decembra 1941. g. zajedno sa grupom ustanika iz Malovana, Rilića i Doca na položaju Stržanj kraj Donjeg Malovana napao jednu talijansku kolonu od 10 kamiona punih vojske. Nakon dvosatne ogorčene borbe, neprijatelj se povukao pretrpjevši osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Tom prilikom partizani su zarobili 11 talijanskih vojnika i oficira, zapalili 2 kamiona i 1 motorbicikl, zaplijenili 6 mitraljeza, 15 pušaka, 100 bombi, 40 šatorskih krila i oko 30.000 metaka. Na njihovoj strani poginuo je u borbi Vojo Duvnjak iz Malovana.

Borba s Talijanima kod Donjeg Malovana bila je prva veća akcija Cincarskog odreda i imala je veliki značaj za njegov daljnji razvoj. Za njen uspjeh pročulo se u svim livanjskim selima i tada u Cincar dolaze novi dobrovoljci. Odred se povećao na 24 borca i nastavio izvoditi manje akcije ometanja saobraćaja i kidanja telefonskih linija, pošto je oštra zima koja je ponovno nadošla onemogućavala normalno kretanje, a i snabdijevanje partizana.

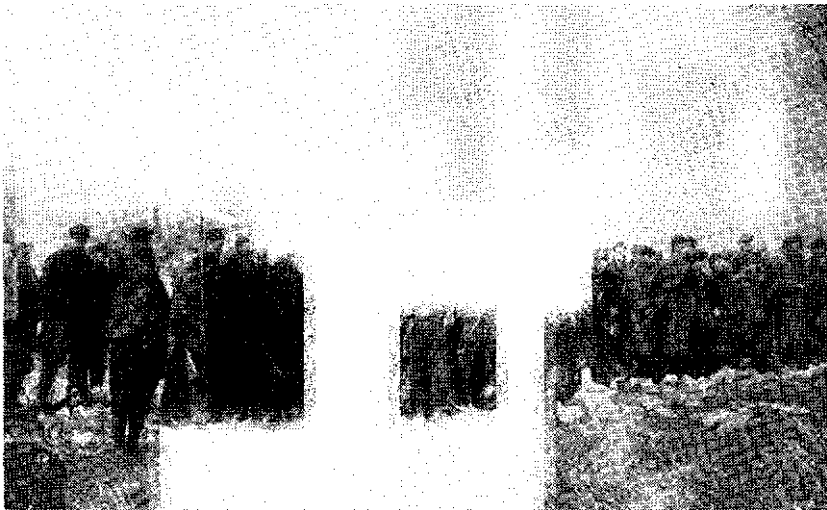
Početakom 1942. u Cincarski odred ponovno dolaze novi borci među kojima i 4 žene. Njihovim dolaskom odred broji oko 40 boraca. Ovolikim snagama, on je već tada u mogućnosti da kontrolira glavne komunikacije, koje od Livna vode prema Kupresu, Duvnu i Glamoču.

U fanu zeru jednog februarskog dana 1942. grupa od 40 boraca Cincarskog odreda uz pomoć Vukovske ustaničke čete² napala je kolonu talijanske vojske na sektoru između Vukovskog i Ravnog. U kratkotrajnoj borbi ubijeno je više talijanskih vojnika, uništena su dva topa, dva automobila i zaplijenjeno oko 30 pušaka i veća količina municije. Uslijed brojne i tehničke nadmoći neprijatelja odred se odmah povukao ponijevši sa sobom dva ranjena borca.

¹ Među ustanicima u tim selima bilo je i četnički raspoloženi elemenata, koji su svim silama nastojali odvratiti ustanike od borbe protiv Talijana prikazujući ove kao zaštitnike Srba. Međutim, rukovodstvo odreda i politički rukovodioci na terenu uspjeli su svojim djelovanjem tokom vremena onemogućiti četnički utjecaj u ustaničkim jedinicama, i one sve češće — zajedno s partizanima iz Cincara — učestvuju u borbama protiv Talijana i ustaša u ovom kraju. Kada se u junu 1942. formirao bataljon »V. Zirojević«, većina tih ustaničkih formacija ulazi u njegov sastav.

² - Vukovska ustanička četa uslijed utjecaja jednog broja četnika u svojim redovima nije bila odmah spremna da napadne talijansku kolonu. Međutim, Mustafa Latifić uspio je da razbije takvo shvaćanje i organizira zajednički napad na neprijatelja.

Sredinom marta 1942. Cincarski partizanski odred uspostavio⁵ je sigurniju i stalnu vezu sa štabom na Dinari, od kojega sada redovito prima uputstva za svoje daljnje djelovanje. U to vrijeme sekretar OK Livno Vojin Zirojević odlazi u Dinaru, gdje postaje komesar Dalmatinskog štaba, a na njegovo mjesto Pokrajinski komitet upućuje Edu Santinija, dotadašnjeg sekretara Mjesnog kamiteta "KP Split. Tada u Cincarski odred dolazi i omladinac Mirko Boban

iz Klisa, koji postaje sekretar organizacije SKOJA u odredu. Početkom maja u Cincarski odred došla je grupa od 52 borca iz Dalmacije,¹ poslije čega se njegov broj povećao na oko 100 boraca.

Prvom polovinom maja 1942. g. dio snaga Cincarskog partizanskog odreda zajedno s Riličkom ustaničkom četom napao je zloglasnu ustašku miliciju u selu Rumbaci u Prozorskom kotaru. U napadu

¹ U Cincarski odred tada su došli borci iz Splita: Barišić Veljko, Milić Ante, Lovrić Slobodan, Tomič Branko, Savić Ivo, Tonči Katunarić, Segvić Milorad, Bagat Vlado, Brzović Milan i Matijašević Sonja; iz Solina: Grubišić Milan, Bubić Marin., Vučićić Antiša, Sesardić Milan, Žižić Ivan, Vučićić Milan, Žižić Milan, Cikatić Koko, Grubišić Vicko, Katić Lovre, Grubišić Fabijan, Grubišić Martin, Grubišić

je ubijene 20 milicijera, a 32 su zarobljena; zaplijenjeno preko GO pušaka i veća količina municije. Partizani su u barbi imali jednog poginulog i jednog ranjenog borca.

Krajem mjeseca maja jedna grupa od 26 boraca Cincarskog partizanskog odreda napala je na cesti Livno—Glamoč, na mjestu zvanom Koričina, jednu talijansku motoriziranu kolonu, koja je iz Livna išla prema Glamoču. U dvosatnoj borbi ubijeno je nekoliko desetaka neprijateljskih vojnika i oficira. Kada se glavnina talijanske kolone razvila u strijelce, cincarski partizani su se povukli, ne pretrpjevši nikakve gubitke. Talijanima je u toku borbe pala u ruke odredska zastava. Kada su se vratili iz Glamoča u Livno, spalili su je na trgu govoreći, da su uništili cincarske partizane.¹

Klement, Gregorec Ivan (trojici Solinjana nisu ustanovljena imena); iz Trogira deseterica: Buble Andrija, Božić Josip-Elektro, Madiraca Tonči, Buličić Marin, Pavešković Ivo (ostalima nije ustanovljeno ime); iz Sinja su došla dvojica (kojima nije ustanovljeno ime); iz Muća je došao Jelavić Petar, iz Klisa Gizdić Božo i Djakula Željko, a iz Šibenika Marković Milan i Belamarić Jere; iz Visa deseterica: Lovčić Ante, Radišić Ante pok. Stjepana, Radišić Ivo, Radišić Ante pok. Mate, Radišić Vinko, Brajčić Josip, Svićarević Ivo, Ivičević Toni, Eldan Uroš (jednom borcu nije ustanovljeno ime).

¹ Odmah poslije vojno-političkog savjetovanja na Dinari, na kojemu je donesena odluka o stvaranju partizanskih bataljona, od dotadašnjeg Cincarskog odreda formiran je bataljon u sastavu od tri čete. Bataljon dobiva naziv »Vojin Zirojević«. Za njegovu komandanta postavljen je dotadašnji komandir Vukovske čete Nedjeljko Manojlović, a za komesara Mustafa Latifić.

U prvoj polovini juna 1942. godine krajiške partizanske jedinice pod komandom Slavka Rodića vrše napad na ustaško-domobranski garnizon u Glamoču. I bataljon »Vojin Zirojević« dobio je zadatak, da učestvuje u napadu s jugoistočne strane Glamočkog polja. Vršeci pokret u pravcu Glamoča, dijelovi bataljona su 13. VI. uvečer stigli u selo Vidimlije i tu zanočili. Za dolazak partizana u selo saznali su četnici i u zoru 14. VI. napali ih sa svih strana. Izvlačeći se iz opkoljenog sela u jurišu na četničke položaje poginulo je 14 i ranjeno preko 20 boraca. Među poginulima bio je i komesar bataljona Mustafa Latifić. (Poslije smrti Mustafe Latifića za komesara bataljona postavljen je Vlade Bagat.) To je bio težak udarac za tek formirani bataljon. Ali kroz kratko vrijeme njegove čete ponovno se sređuju i otpočinju nove napade na neprijatelja u Livanjskoj Krajini.

Po dolasku proleterskih brigada s Vrhovnim štabom u područje Livna bataljon »Vojin Zirojević« stavljen je pod komandu Vrhovnog štaba. Kako se tada pripremalo oslobođenje Livna, borci bataljona su raspoređeni po brigadama kao vodiči, čime je bataljon kao vojna formacija privremeno prestao samostalno djelovati.

Nakon oslobođenja Livna u partizane dolazi veći broj novih boraca iz livanjskog područja. Tada se formira novi bataljon pod nazivom »Livanjski«, koji ulazi u sastav X. hercegovačke brigade kao njen peti bataljon. Kada je ta brigada napustila livanjsko područje i krenula u Bosnu i Crnu Goru, livanjski borci u njenom sastavu vode borbe u ostalim krajevima zemlje.

Sve do formiranja bataljona »Vojin Zirojević« seoske čete i vodovi iz Gornjeg i Donjeg Malovana, Vukovskog, Rilića, Ravnog i Docca redovito su se poslije borbi, koje su vodili i van svoga područja, vraćali u svoja sela. Sada po ulasku u bataljon više to ne čine.

FORMIRANJE MOSORSKOG ODREDA

Kada je Maks Baće sredinom februara 1942. g. stigao iz Dinare na teren Omiša, bio je sazvan sastanak, na koji su došli politički rukovodioci iz Omiša i nekoliko njih iz Solina, iz kojega je izvjestan broj boraca također trebao ući u Mosorski odred. Sastanak se održao u selu Jesenicama, u zaseoku Željevićima. Na njemu je bilo zaključeno, da se odred formira kroz naredna dva dana, da odmah napadne i demolira tvornicu karbida u Dugom Ratu, da se zatim povuče u Mosor i nastavi akcije protiv okupatora i ustaša. Bio je razrađen i plan napada na tvornicu u Dugom Ratu, pa su odmah pozvani ljudi s terena, koji su trebali rukovoditi vodovima u napadu.

Očekujući, da oni stignu, učesnici sastanka povukli su se iz sela u jednu špilju u brdu iznad Zeljevića, u kojoj su i prenočili. Ujutro, kad su pozvani drugovi došli, nastavilo se raspravljati o konkretnim zadacima u vezi s napadom, koji se još te iste večeri trebao izvesti. S članovima Partije u selu bilo je dogovoreno, da u slučaju neke opasnosti zazvone seoskim zvonom. Kad su učesnici sastanka u špilji čuli da zvoni, rekli su onome, što je sjedio najbliže otvoru: »Izidi i pogledaj.« Čim je bacio pogled niz strminu, ugledao je kako putem, što vodi u selo, idu žandari. Dvanaestorica njih išli su nehajno; činilo se, da jedva vuku noge po uzbrditom puteljku. Gledajući tu žandarsku ravnodušnost, učesnici sastanka su zaključili, da oni za njih ne znaju, već da vjerojatno traže domobranske dezertere.¹ Izvevši takav zaključak, ostali su u špilji i nastavili rad. Ali kroz kratko vrijeme bili su iznenađeni. U špilju je ušao seoski glavar i rekao, da je poslan od žandara, koji ih pozivaju na predaju, jer su opkoljeni.

Ocijenivši začas, da je situacija, u kojoj se nalaze, kritična, drugovi u špilji pokušali su da na brzinu stvore neki plan, koji bi im omogućio, da se izvuku iz žandarske klopke. Netko je predložio, da najprije izađu dvojica, koji će navodno predložiti žandarima uvjete predaje. I dok ih oni budu tako zagovarali, ostali će naglo jurnuti i otvoriti žestoku vatru s ciljem, da se žandari načas obezglave, što bi bilo dovoljno, da se pravovremeno zauzmu položaji za borbu. Tako je i učinjeno. Prva zamisao uspješno je ostvarena. Žandari su prihvatili pregovore, a samo trenutak kasnije iz špilje su jurnuli

¹ Žandari su doista došli tražiti dezertere, ali im je jedna žena rekla, da se neki nepoznati ljudi nalaze u špilji.

ostali, otvorivši na žandarsku zasjedu žestoku puščanu i mitraljesku vatru. To su bili: Đermano Senjanović, Drago Gizdić, Jozo Radobolja, Roko Peračić, Pave Brničević i Tadija Mihanović. Međutim, žandari se nisu naročito zbunili. I oni su predviđali svaku eventualnost, pa su začas odgovorili vatrom. Brisani teren pred ulazom u spilju omogućio im je sigurne pogotke. Prvim plotunom ubijen je Senjanović, dok su Brničević i Gizdić bili ranjeni. Ne uspjevši u zamisli, učesnici sastanka se povlače natrag u spilju.

Kada su žandari uvidjeli, da se bliži noć, a partizani se ne predaju, uputili su jednog između sebe u Omiš, da zatraži pomoć Talijana. Za kratko vrijeme stiglo je oko 200 talijanskih vojnika, koji su se odmah razvili u strijelce i u stroju počeli približavati spilji. Neki rodoljubi iz sela stali su vikati: »Drugovi, eto vam dolaze Talijani!«

Talijani su prema otvoru spilje počeli pucati već iz razdaljine od oko 500 metara. Njihovi meci tukli su i po žandarima, koji su bili zauzeli položaje na svega tridesetak metara pred spiljom. Učesnici sastanka koriste nastalu situaciju i izvlače se jedan po jedan, otvarajući na žandare puščanu i mitraljesku vatru. Međutim, kratko nakon izlaska iz spilje pali su teško ranjeni Maks-Baće i Pave Brničević. Od žandarske vatre bio je ubijen Ante Lazić-Čiko. Mosorski borci održavali su vatru sve do mraka, a kad je pala noć, izvukli su se u Mosor.

U Mosoru se 27. februara 1942. iz Omiša, Žrnovnice, Splita i ostalih mjesta okupilo oko 80 boraca, od kojih je na mjestu zvanom Mihanovića Staje formiran I. mosorski partizanski odred.¹

Mosorski odred bio je podijeljen u tri voda, s kojima se najprije izvodila vojna obuka. Već 15. marta, odred su napali Talijani. Saznavši za stvaranje nove partizanske jedinice odlučili su da je likvidiraju u začetku. Mosorski partizani prihvatili su borbu i vodili je čitav dan. Pred noć su se Talijani, pretrpjevši gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika, povukli. Na strani partizana poginuo je omladinac Ante Bakota iz Podstrane.

¹ Prvi mosorski odred pretežno je bio sastavljen od članova KP. U njemu je iz partijske organizacije Omiša bilo 20 članova, iz Žrnovnice 12, iz donjopoljičke 16 iz gornjopoljičke 7 članova, iz krajiške 2 člana i 12 članova KP iz partijske organizacije splitske udarne grupe, koja je dotada živjela u Splitskom polju na sektoru Mostinja Kula — Znan.

Nakon borbe od 15. marta odred je izvršio nekoliko manjih akcija. Tako je razoružao financijsku stanicu u Muću Donjem, prepilio telefonske stupove na nekoliko mjesta i pohvatao nekoliko neprijateljskih špijuna. Među špijunima bio je uhvaćen i pop Karaman Šime, zakleti ustaša i ogorčeni neprijatelj NOB-e. Velika ekonomska akcija izvršena je na cesti Split—Zadvarje, kada je zaplijenjeno preko 100 volova, koje su vođiči tjerali u Split. Ti okupatoru namijenjeni volovi bili su odvedeni u Mosor.

15. aprila 1942. g. jake talijanske snage, potpomognute ustašama, otpočele su novi napad na partizane u Mosoru. Odred ie dva dana vodio uspješnu borbu i odbijao sve neprijateljske nasrtaje, nanijevši mu pri tome gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih vojnika. Tek četvrti dan uz podršku žestoke minobacačke vatre, neprijatelj je ovladao bočnim uzvisinama i partizani su prisiljeni da se povuku na Sv. Juru, a zatim- dalje prema istoku vrhom planine. U ovim višednevnim borbama na Mosoru, partizani su imali 2 mrtva i 3 ranjena borca.

Nestašica hrane otežavala je situaciju u odredu. Kuriri su slani u sela po hranu, ali se nijedan nije vraćao. Uslijed gladi i premorenosti neki borci počeli su napuštati odred. Poslije nekoliko dana prevladalo je mišljenje, da je nemoguće da se odred održi na Mosoru. Štab odreda pod pritiskom boraca donosi fatalnu odluku o samoraspuštanju, dok se situacija ne popravi.

Borci raspuštenog odreda razilazili su se iz Mosora neorganizirano. Prijetila je velika opasnost, da većina njih padne neprijatelju u ruke. Kotarski komitet KP Omiš, saznavši za događaje u Mosoru, poduzeo je hitne mjere, da se borci prebace na lijevu obalu rijeke Cetine i tako izbjegnu zonu, u kojoj su neprijateljski vojnici kao lovački psi pretraživali svaki šumarak, čekali na raskršćima u zasjedi, da bi pohvatali mosorske borce. Zahvaljujući brzjoj intervenciji Kotarskog komiteta, većina boraca bila je spašena-

Pri razilaženju osam boraca palo je u ruke Talijanima, koji su ih osudili i internirali. Talijani su strijeljali borca Andriju Proso,¹ a u internaciji je umro borac Petar Perak.

¹ Neprijatelj je borca Proso Andriju strijeljao kao domobranskog **dezertera**. Naime, on je kao domobran bio došao kući u Gatima nekoliko dana prije formiranja Mosorskog odreda. Umjesto da se vrati u svoju domobransku jedinicu, Proso je otišao u Mosorski odred, ponijevši sobom pušku i nekoliko bombi.

Talijani su raspust Mosorskog odreda koristili u svojoj propagandi kao dokaz, da će i svi drugi, koji pokušaju poći njihovim putem, doživjeti istu sudbinu. Naročito vješto proturali su glasove 0 navodnim sukobima i obračunavanju u partizanskim redovima, nastojeći pokolebati moral stanovništva. Slušajući svakojake glasove, gledajući kako neprijatelj provodi uhvaćene borce, narod je zahvatila panika.

Talijani se obilato koriste nastalom psihozom i upućuju proglas, u kojem pozivlju bivše borce, da se prijave s oružjem i da im se ne će ništa dogoditi. Mišljenje, da se borci prijave Talijanima, zastupaju ne samo neki bivši nacionalisti u Omišu, već i pojedini simpatizeri NOP-a. Partijsko rukovodstvo odmah ie poduzelo mjere l na vrijeme raskrinkalo ovaj smišljeni plan neprijatelja.

Kada je saznao za rasulo Mosorskog partizanskog odreda, Pokrajinski komitet KPH je oštro intervenirao. Izdao je nalog, da se svi borci odmah vrate u Mosor i ponovno formira odred. U roku od 6 dana nalog je bio izvršen. U isto vrijeme pod Vojni partizanski sud stavljeni su komandant i zamjenik komesara odreda¹ i osuđeni na smrt. Komesar odreda bio je smijenjen i kažnjen, jer nije pružio odlučni otpor stanovištu komandanta i zamjenika komesara, da se odred rasformira. Za novog komandanta Mosorskog odreda postavljen je Reić Srećko-Petica, koji se raspuštanju odreda energično suprotstavljao. Pored njega u štab su ušli Ljubo Uvodić-Razin, kao komesar i Jakša Baučić kao zamjenik komandanta odreda.

Ponovno formirani Mosorski odred odmah otpočinje akcije, koje iako u prvo vrijeme po obimu male — imaju izvanredan značaj za podizanje borbenog morala, koji je rasulom I. mosorskog odreda bio poljuljan.

FORMIRANJE BUKOVIČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

6. januara 1942. godine u Kistanjima, u zaseoku Grlovićima. formiran je Prvi bukovički partizanski odred. Prigodom formiranja odred je imao 40 boraca, isto toliko pušaka, dva puškomitraljeza

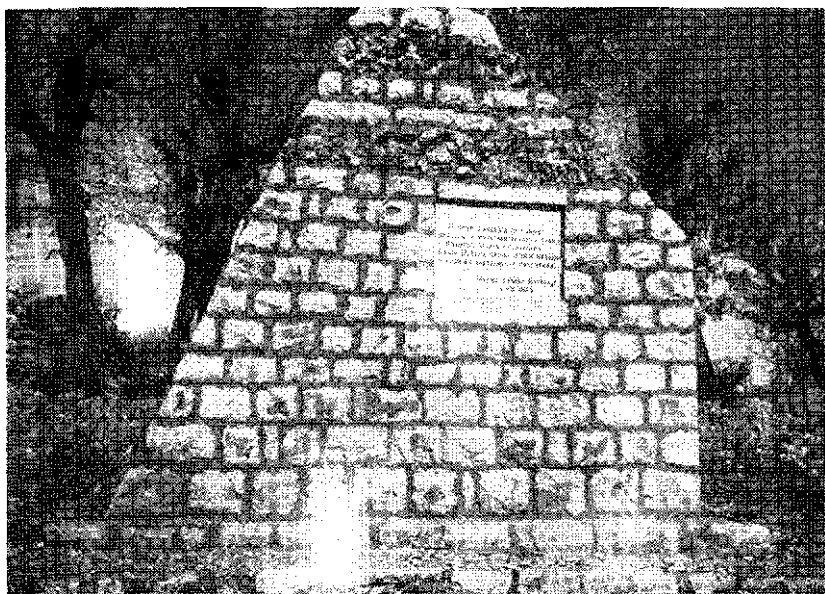
² Stab I. mosorskog odreda sačinjavali su: komandant Ferdo Gazin, zamjenik komandanta Reić Srećko-Petica, komesar Jozo Radobolja, zamjenik komesara Roke Peračić.

i izvjesnu količinu bombi. Za komandanta odreda postavljen je Obrad Knežević, za komesara Jovo Martić, a za zamjenika komesara Petar Vejinović.

Idućih dana po formiranju odred je, uz pomoć simpatizera NOP-a na terenu, posjekao telefonske stupove od Prevjesa do Padana, od Stare Straže do Ivoševaca i od Kistanja do Đevrsaka. Time su telegrafsko-telefonski stupovi bili porušeni, a žica sasječena u dužini od oko 25 km.

Bukovički partizanski odred došao je 12. januara u selo Ivoševce i razmjestio se po pojatama u blizini sela. Seljaci su oduševljeno dočekali partizane, dolazili k njima i donosili im hranu i odjeću. Kroz Ivoševce često su prolazila dva bivša jugoslavenska lugara, koji su se stavili u službu Talijana. Jedna partizanska deseterina sačekala ih je 17. januara i na mjestu ubila.

Sutradan je odred krenuo prema Modrić-selu i smjestio se u zaseoku Kresovićima. 20. januara u selu se slavio sv. Jovan, i seljaci

Spomen-ploča na mjestu gdje je januara 1942. opalila prva partizanska puška na Talijane u Bukovici

isu izrazili želju, da partizani ostanu na slavi, jer će im doći gosti iz drugih sela, koji bi ih rado vidjeli i razgovarali s njima. Tih dana napadao je dubok snijeg, i partizani — u to vrijeme bez iskustva nisu postavili straže, smatrajući, da po čiji zimi neprijatelj ne će naići. Odjednom su se začuli povici. Seljaci su ugledali Talijane i počeli bježati- Kako su partizani u malim grupicama bili razmješteni -po kućama, tako razdvojeni, povlačili su se uzbrdicom iznad sela. Borac Dušan Grčić, koji se našao svega 50 metara od Talijana, otvorio je na njih paljbu i ubio dvojicu talijanskih vojnika. Talijani su -također otvorili vatru i ranili jednog partizana. Pripucavalo se s jedne i druge strane do mraka, a onda su se Talijani povukli ponijevši sa sobom mrtve vojnike. Partizani su krenuli u selo Žegar, gdje su ostali 3 dana.

Povodom ubijanja talijanskih vojnika i njihovih špijuna lugaara •Okružni komitet KP Šibenik izdao je letak, u kojemu je narodu sjeverne Dalmacije uputio poziv na ustanak i borbu.

Nakon tih akcija Bukovički partizanski odred stalno je u -pokretu obilazeći sela, u kojima svakodnevno održava masovne zborove i političke konferencije s narodom.

Okružni komitet KP Šibenik upućuje sredinom februara u Bukovicu nekoliko istaknutih partijskih radnika iz Šibenika, da bi oni, koristeći se iskustvom, pojačali politički rad u narodu sjeverne Dalmacije, a u prvom redu pokrenuli partizanski odred na jače akcije od onih, koje dotada izvodi. Tako u Bukovicu dolaze Ivo Družić i Marija Novak, članovi Okružnog komiteta. S njima zajedno došli su u Bukovicu Franjo Lacmanović i Dane Rončević, koji su trebali ući u Štab Bukovičkog partizanskog odreda.

Po njihovu dolasku održan je sastanak Mjesnog komiteta KP Bukovica, na kojemu su šibenski rukovodioci ukazivali na potrebu mobiliziranja novog ljudstva za odred i prelaska u napad na talijanske vojnike na ovom sektoru. I na tom sastanku dva člana Mjesnog komiteta izjasnila su se protiv akcija većih razmjera. Ali i pored takvog njihova stava, bilo je zaključeno, da se odred popuni novim ljudstvom i otpočnu akcije. Reorganiziran je i štab odreda. Za novog komandanta postavljen je Franjo Lacmanović-Milan, a za komesara Dane Rončević-Radula.

Odmah poslije imenovanja novog štaba odred je krenuo u napad na karabinjersku stanicu u selu Bruški. U noći između 3—4 marta karabinjeri su opkoljeni. Na zgradu se popeo borac Slobodan Macura i kroz razgrnutu rupu na krovu počeo ubacivati bombe.

Karabinjerska posada od 7 članova predala se bez borbe. Zaplijenjeno je 5 pušaka, 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez i izvjesna količina bombi i municije i ostala ratna sprema.

Poslije napada na Brušku odred je krenuo u Ivoševce i zalogorovao u zaseoku Tišmama. 8. marta u Tišme je došla grupa od 10 talijanskih vojnika u namjeri, da oduzme seljacima stoku i otjera je u Kistanje. To je bila posljedica bojkotiranja kistanjske pijace, na koju seljaci po direktivi NO-a nisu htjeli više da odvođe stoku. Odred, koji se našao u blizini uputio je na Talijane jednu desetinu boraca pod vodstvom Vlade Perana. Na pogodnom položaju partizani su postavili zasjedu i čekali, da Talijani naiđu. Međutim desilo se, da su na zasjedu naišla dva talijanska šumara i bila ubijena.¹ Od njih su bile oduzete dvije strojnice i dva pištolja. Kada su Talijani na drugom kraju sela čuli pucnjavu, ostavili su stoku i pobjegli u suprotnom pravcu.

Zbog ubistva šumara Talijani vrše odmazdu nad seljacima sela Tišme. Još istog dana poslije podne iz garnizona u Kistanjama došlo je u Tišme, oko 200 talijanskih vojnika, koji pale selo i hvataju stanovništvo, a za onima, koji bježe, pucaju. Tako je veći dio sela bio popaljen, stoka odvedena i jedan starac i djevojka ubijeni.

13. marta Talijani velikim snagama, koncentriranim iz Šibenika i Zadra, otpočinju veliku raciju tzv. »rastrelomento« na cijelom području Bukovice. Pješadijske jedinice bile su tim operacijama potpomognute i tenkovima. Talijani vrše detaljan pretres terena uokolo sela Bezbradice, Macure, Kolašca, Nunića, Biovičina sela. Modrina sela. Parčića, Zmijišta i dr. U toj raciji Talijani su pljačkali narodnu imovinu, zapalili jedan dio seoskih kuća i ubili nekoliko ljudi.

. Okrutne represalije fašističkog okupatora nad nedužnim stanovništvom zaplašile su narod ovoga kraja. Narod ostalih sela pobjegao se, da će doživjeti sudbinu sela Tišme, ako Talijani saznaju za njihove veze s partizanima. Tako se desilo, da su tih teških dana pojedina sela počela otkazivati onu pomoć, koju su dotada pružali partizanima. U ponekim od njih ljudi su čak počeli negodovati zbog prisustva odreda u njihovoj blizini. Za sve to vrijeme Talijani velikim snagama vrše pretres cijele Bukovice, da pronađu i unište

¹ Ubijeni talijanski šumari bili su članovi Fašističke stranke. Za vrijeme, dok su im leševi prenošeni u Kistanje, čitavim putem nad njima su nadlijetali talijanski avioni.

partizane. U takvoj situaciji odred je napustio Bukovicu i prebacio se preko Zrmanje u selo Ruišta u namjeri, da krene u Liku. U međuvremenu je dobio naređenje, da se ni pod koju cijenu ne smije prebaciti u Liku. Tako je odred ostao nekoliko dana u Ruištima. Talijani su preko svojih špijuna brzo saznali, gdje se nalaze partizani, pa su svojim snagama iz garnizona u Erveniku, Zegaru i Mokrom Polju izišli, da ga napadnu. Međutim, odred se u međuvremenu povukao u obližnje brdo. Nastala je teška situacija; pored ostalog odred je ostao i bez hrane. Tada je bilo odlučeno, da se borci, koje neprijatelj nije poznao, vrate u Bukovicu, u svoja sela, i da tamo politički rade među zaplašenim narodom, a da se glavnina odreda prebaci u selo Krupu.

20. marta odred je stigao u zaselak Vučkovića stanovi, gdje je k partizanima došao Spiro Vučković, u to vrijeme jedini simpatizer NOP-a iz sela Krupe. On je rukovodstvo odreda obavijestio da se Talijani, potpomognuti četnicima, spremaju da ga napadnu, te je predložio, da se krene u podnožje Velebita, u Sjenice, gdje se odred teško može pronaći. Partizani su još iste noći krenuli prema Velebitu i u ranu zoru stigli na određeno mjesto. 21. marta oko 8 sati u jutro, iz pravca Krupe naišla je na njih jedna četnička kolona na čelu s bivšim žandarmerijskim narednikom Obradom Banjkom. Na višestruko jače četničke snage, 24 partizana, koliko ih je bilo ostalo u odredu, nisu ni pokušali otvoriti vatru. Dio četnika je tražio, da se odred odmah razoruža i pobije pod izgovorom, da se radi o Hrvatima. Samo zahvaljujući slučaju, što se u odredu nalazio Obrad Egić, ikojega su neki četnici iz Krupe od ranije poznavali i znali, da je Srbin, odred nije bio likvidiran. Nakon nekoliko dana, kada su se talijanske snage iz Bukovice povukle, a situacija se u selima donekle smirila, odred se ponovno vraća u Bukovicu.

NEPRIJATELJSKA OFENZIVA NA DINARI U APRILU 1942. GODINE

Tokom februara i marta 1942. partizanske jedinice u Dinari i Svilaji često se spuštaju na cestu Sinj—Vrlika, gdje postavljaju zasjede i napadaju neprijateljske patrole i vozila. Naročito se proćula akcija, koju su svilajski partizani izveli 19. februara, kada su

na cesti u blizini manastira Dragović zaustavili dva autobusa, u kojima su se pored civila vozila i vojna lica. U autobusima partizani su zarobili jednog talijanskog vojnika, 12 domobrana, 2 ustaše, 1 pješadijskog narednika, jednog žandarskog poručnika i komandira žandarske stanice u Sinju. Zarobljene neprijateljske vojnike i žandare partizani su povelili sa sobom, a autobuse s civilnim licima pustili da produže. Nakon provjeravanja podataka o zarobljenicima partizani su pustili 7 domobrana, 1 žandara i talijanskog vojnika. U toj akciji partizani su došli do 1 puškomitraljeza, 9 pušaka, 5 pištolja i izvjesne količine municije.

U rano jutro 22. februara tri kolone Talijana i ustaša iz Sinja, Drniša i Vrlike istovremeno su krenule na svilajske partizane. Partizani su prihvatili borbu i vodili je sve do 10 sati, a zatim su se pred nadmoćnijim neprijateljem povukli. Ne uništivši partizane, Talijani i ustaše zapalili su sve pojate na čitavom predjelu Svilaje, gdje se nalazio partizanski logor, a zatim su se povukli.

Neprijatelj je u više navrata pokušao da upadne u ona dinarska sela, koja su bila glavni oslonac partizana na toj planini, da pohvata stanovnike i opljačka njihovu imovinu. Međutim, partizanske grupe na okolnim položajima skoro redovito su ga prisiljavale, da se povuče neobavljena posla. I 25. marta jedna jača grupa Talijana i ustaša krenula je u sela na sjevernoj strani rijeke Cetine, ali je dočekana i zaustavljena od jedne grupe dinarskih partizana. Čuvši pucnjavu, partizanskoj su grupi priskočili u pomoć i ostali partizani, koji su se u to vrijeme nalazili na Dinari.

»... Ginn su čule pucnjavu ostale naše jedinice hitno su krenule pod našom Crvenom Zastavom i stupile u borbu sa neprijateljem. Borba je tramala od 10 sati iz jutra do 6 sati na večer. U toj borbi je uništeno 18 mrtvih Talijana i 3 ustaše i oko 50 ranjenih. Sa naše strane jedan je drug lakše ranjen, tako da je mogao do kraja voditi borbu. Plijen je bio 2 puškomitraljeza sa 4 sanduka šaržera i municije za iste, 13 pušaka, nekoliko Stotina metalka za puške, 60 bomba, i razne druge spremljene. Kod poginulih nađena su sita, čarape, svijeće, kašike, krumpiri po džepovima i razne druge iz kućne opljačkane sitne stvari. Pored toga imao je svaki poneki džepove sl'ika: raznih svetaca, iškapulara i krunica. Kada su naši borci izvršili juriš pod Crvenom Zastavom, nastala je prava panika među neprijateljima, videći to i sami tenkovi koji su im bili zaštitnica, bježali su natrag.

Naša komanda bila je obaviještena o dolasku Talijanske vojske 27/III. sa zadatkom da potkupi svoje mrtve i ranjene. Znajući da ranjeni leže više od 24 sata bez liječničke pomoći, naša je komanda poduzela samo mjere opreza i dozvolila je nesmetano da neprijatelj pokupi svoje ranjene i mrtve drugove, kako to d nalaže međunarodni ratni zakon, ko-

jeiga se mi kao jxrava regulama narodna vojska pridržavamo. Međutim, podli i pljačkaški neprijatelji, kad su pokupili svoje mrtve i ranjene, nisu mogli otići, a da i tom prilikom, ne pokažu svoje pravo i zločinačko lice, popalivši i opljačkavši nekoliko kuća pri svom povratku . . .¹

6. aprila oko 50 boraca Dinarske partizanske čete došlo je na cestu Sinj—Vrlika, gdje su posjekli 107 telegrafskih stupova i srušili most na pritoku rijeke Cetine, na Dabru. Poslije te akcije partizani su u blizini sela Koljana postavili zasjede pretpostavljajući, da će neprijatelj izaći da popravi porušene veze. Jedna zasjeda u

Borci Dinarskog partizanskog odreda vraćaju se iz akcije na neprijatelja 18. februara 1942. g.

jačini od 8 boraca bila je postavljena u blizini ceste na desnoj strani rijeke, dok su se ostali borci, njih oko 40, rasporedili na lijevoj obali Cetine zauzevši dominantne položaje, iz kojih su mogli najbolje kontrolirati cestu i napasti na njoj neprijatelja.

¹ Zbornik V. I. I. V/4, dok, br. 8.

7. aprila ujutro zasjeda na desnoj strani rijeke zaustavila je putnički autobus, izvukla iz njega dva uniformirana ustaše, a zatim ga pustila da krene u Sinj, poručivši Talijanima, da će ih čekati na tom mjestu.

Talijani i ustaše, dočuvši za događaj, odmah su, vozeći se u 30 kamiona, krenuli prema mjestu, gdje su partizani zaustavili autobus. I dok su 24 kamiona išla ravno cestom prema Vrlici, njih šest punih vojnika, krenuli su sporednom, podno same Svilaje, zaobilazeći partizane na desnoj strani rijeke. Grupa od 8 boraca u zasjedi zapucala je na kamione i prihvatila borbu povlačeći se postepeno k Svilaji. To je bila idealna varka, jer je glavna kolona, koja je išla cestom prema Vrlici u nastojanju, da što prije zaokruži partizane, upala u klopku glavne zasjede postavljene na lijevoj obali rijeke.

»... Kad su došli na razmak oko sto metara pred naše zasjede, naši su barci otvorili plotirasiku pucanu i mitraljesku vatru i borba je trajala sve do noći. Resultat te borbe bio je: 4 kamiona mrtvih i ranjenih (veći-

Za vrijeme neprijateljskog napada na Dinaru u aprilu 1942.: Talijani se penju uz planinu

nam crnokošuljaši oficiri), a jedan kamion oštećen. Na strani partizana nije bilo žrtava .. k¹

U rano jutro idućeg dana Talijani i ustaše, prebačeni iz Sinja i Livna u 50 kamiona, otpočeli su dotada najveći napad na dinarske partizane. Udarnu snagu napada predstavljao je 97. jurišni bataljon crnokošuljaša, koji se tada nalazio u Kupresu i bio hitno prebačen na Dinaru. Svoj glavni udar neprijatelj je usmjerio u pravcu Vještić-gore, gdje se u to vrijeme nalazio Štab Dinarskog odreda i glavna partizanska baza na Dinari.

Dinarska partizanska četa, popunjena borcima iz Kamešničke čete,² u ukupnoj jačini od oko 100 boraca, hrabro se suprotstavila mnogo nadmoćnijem neprijatelju. Koristeći se širokim padinama dinarskog kamenjara i vješto se prebacujući na najpogodnije položaje, partizani su preko cijelog dana odbijali sve neprijateljske napade i s uspjehom držali front u dužini od preko 10 kilometara.

Podveče je dinarskim partizanima došla u pomoć I. četa bataljona »Starac Vujadin« iz Livanjskog polja. Zajedničkim snagama partizanske čete prelaze u snažni juriš, pred kojim su Talijani u strahovitoj panici počeli bježati niz dinarske padine. Goneći neprijatelja u stopu sve do mrklo noći, partizani su ubili oko 25 i ranili veći broj neprijateljskih vojnika i oficira. Među zarobljenima nalazio se i komandant 97. bataljona crnih košulja Antonio Vivarelli,³ istaknuti fašist, učesnik u fašističkom pohodu na Rim 1921. godine. Par-

¹ Zbornik V. I. I. tom. V/4 dok. br. 8,

² Kamešnička partizanska četa tokom februara, marta i aprila izvršila je niz samostalnih akcija protiv okupatora i ustaša na području planine Kamešnice i u dolini Cetine. Među ovima posebno se ističe likvidiranje žandarmerijske stanice u Tijarici i napad na talijansku motoriziranu kolonu u selu Ugljanma 11, marta, gdje su bila ubijena 32 Talijana, uništeno 5 kamiona i zaplijenjene veće količine raznog ratnog materijala. Jednu i drugu akciju izveli su dijelovi Kamešničke čete pod komandom Ivana Guve. Od velikog značenja bila je i akcija na Kosincu, pritoku Cetine, gdje je 12. februara u noći porušen most i vodovodna centrala, iz koje se snabdijevao neprijateljski garnizon u Sinju, kao i napad na rudnik boksita u Visokoj kraj Sinja, gdje su bila uništena sva postrojenja i onemogućen njegov daljnji rad.

³ Zarobljeni komandant 97. bataljona crnih košulja Antonio Vivarelli bio je zajedno s ostalim zarobljenicima upućen u komandu V. krajiškog odreda. Na prolazu kroz selo Sajković u Livanjskom polju dao ga je strijeljati Cvijo Oreščić, komandant bataljona »Starac Vujadin«. Kako je talijanska komanda bila dobila nalog iz Rima, da ga izbavi pod svaku cijenu, bilo je sasvim sigurno, da se u zamjenu za Vivarellija moglo dobiti Radu Končara, sekretara CK KPH, i Ivu Lavčevića, člana PK za Dalmaciju, koji se u to vrijeme nalaze u talijanskom zatvoru. Ovim operacijama partizanskih jedinica na Dinari rukovodili su Vicko Krstulović i Vice Buljan.

lizani su zaplijenili veće količine raznog vojnog materijala, što ga je neprijatelj pri bijegu pobacao i ostavio. Na strani partizana u borbi je bio teže ranjen jedan borac, koji je kasnije podlegao ranama.

Ozlojeden ishodom operacija, neprijatelj je naredna dva dana avionima i artiljerijom žestoko tukao područje Vještic-gore, gdje se u to vrijeme nalaze partizanski logori.

Glas o dotada najvećem uspjehu dinarskih partizana u borbi s neprijateljem brzo se pronosio Dalmacijom i zapadnom Bosnom. S neskrivenom radošću ljudi su pričali, kako je šaćica slabo naoružanih partizanskih boraca gonila niz kamenjar talijanske čete. Borba na Dinari od 8. aprila bila je nov rječiti dokaz o sposobnosti partizana da nanose udarce mnogo nadmoćnijem i bolje naoružanom

U selu Sajkovič u Livanjskom polju, borci bataljona »Starac Vujadin« zajedno sa komandantom štaba partizanskih odreda Dalmacije V. Krstulovićem, komesarom V. Zirojevićem i sekretarom Okružnog komiteta KP Divno E. Santinijem

neprijatelju. Narednih dana iz sela Cetinske doline i Primorja u Dinaru pristižu nove grupe dobrovoljaca za partizanske odrede. Tako je samo 16. aprila iz Splita, Solina i Kaštela došlo u Dinaru 69 novih boraca.

U noći između 20. i 21. aprila Dinarski i Svilajski partizani, uz pomoć jedne čete bataljona »Starac Vujadin« iz Livanjskog polja, napali su seosku ustašku miliciju u Zasioku na južnim padinama planine Dinara. U višesatnoj ogorčenoj borbi milicioneri su bili istjerani iz nekoliko utvrđenih zgrada, nakon čega se povlače i zatvaraju u seosku crkvu. Kako se crkvena zgrada nalazila na dominirajućem položaju, ustaška vatra neprestano je zasipala okolni brisani prostor i onemogućavala partizanima da se približe napadnom objektu.

Talijani u Sinju, saznajući za partizanski napad, krenuli su zorom s tenkovima i 28 kamiona punih vojske u pravcu Zasioka. Kako još za mraka nisu uspjeli savladati neprijatelja, partizani se još prije nailaska talijanskih snaga povlače u Dinaru.

FORMIRANJE IV. OPERATIVNE ZONE

Krajem marta 1942. Štab dalmatinskih partizana na Dinari primio je naređenje¹ Glavnog štaba POH od 21. marta, u kojem je pored ostalog stajalo:

»Naredbom Vrhovnog štaba narodno-oslobođilačkih partizanskih odreda Jugoslavije preuzima Glavni štab Hrvatske komandu nad svim partizanskim jedinicama u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Istom naredbom određeno je, da se na području Dalmacije do rijeke Nerette organizuje operativno jedinstveno područje, koje će biti vezano direktno na Glavni štab Hrvatske.

Da bi ovaj Štab s vašim jedinicama što prije došao u kontakt, upućujemo vam oficira pri ovom Štabu drugu Radu Bulata. Imenovani diruž će vas preko šibeničkih organizacija obavijestiti gdje će se nalaziti, pa ćete na to mjesto poslati jednog člana vašeg štaba, da se s njim sastane i primi sva potrebna uputstva i naređenja. Po tona članu vašeg štaba

¹ Zbornik V. I. I. V/3, dok. br. 111.

Primivši naređenje, Štab dalmatinskih partizana odlučio je, da na sastanak s Radom Bulatom u sjevernu Dalmaciju uputi operativnog oficira Maksa Baču-Milića. Međutim, kako mu rana, zadobivena u borbi pred spiljom u Jesenicama kraj Omiša, još nije bila zarasla, Bace nije mogao odmah krenuti na put.

poslat' ćete nam opširan izvještaj o stanju vaših jedinica, njihovom broju i naoružanju.

Naš oficir zadržat će se s vašim članom štaba neko vrijeme u području Knina, gdje će obojica pristupiti organizaciji partizana i partizanskih jedinica. Ukoliko tamo još ne postoje partizanske jedinice poslužit će kao jezgro organizacije 30 dalmatinskih partizana, koji će druga Radu Bulata pratiti iz Like u Dalmaciju ...

Pri povratku iz Dalmacije pošaljite sa drugom Radom Bulatom jednog oficira vašeg štaba k nama u glavni štab Hrvatske.«

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba Glavni štab je cijeli teritorij Hrvatske podijelio na pet operativnih zona. Na području Dalmacije bila je formirana IV. zona. Nešto kasnije Glavni štab POH imenovao je i Štab IV. operativne zone, u koji su ušli: Vicko Krstulović-Jović komandant, Vice Buljan komesar, Maks Baće-Milić operativni oficir. Ovaj štab preuzeo je komandu nad svim partizanskim jedinicama, koje su operirale na području IV. zone.¹

KRAJEM MARTA 1942. G. U BUKOVICU DOLAZI SEKRETAR
OKRUŽNOG KOMITETA KP ANTE JURLIN I OFICIR
GLAVNOG ŠTABA PARTIJSKIH ODREDA HRVATSKE
RADE BULAT

Okružni komitet KP Šibenik bio je odmah obaviješten o povlačenju Bukovičkog partizanskog odreda u Velebit i o drugim događajima nastalim u Bukovici. Videći, da je do njih došlo uglavnom zbog nesnalažljivosti i nedovoljnog iskustva tadašnjeg rukovodstva, on krajem marta upućuje u sjevernu Dalmaciju 80 boraca iz Primorja pod rukovodstvom Ante Jurlina-Marka, sekretara Okružnog komiteta. Upravo tih dana u Bukovicu dolazi i oficir Glavnog štaba Rade Bulat s grupom od 30 dalmatinskih boraca, koji su se dotada borili u partizanskim jedinicama u Lici i stekli dragocjeno borbeno iskustvo. To je zaista bila ozbiljna pomoć partizanskom pokretu sjeverne Dalmacije, koji se u to vrijeme našao u teškoj situaciji.

¹ U junu 1942. g. komesar IV. operativne zone postao je Maks Baće-Milić, a mjesec dana kasnije Ivica Kukoč-Jordan, koji na ovom položaju ostaje sve do njenog rasl'ormiranja početkom oktobra 1943. g. Jedno vrijeme dužnost zamjenika IV. operativne zone vrši Ante Kronja-čenčo, a obavještajnog oficira pri Štabu zone Vlado Despot.

Rade Bulat u svom izvještaju¹ Glavnom štabu od 31. marta piše sljedeće o situaciji, koju je zatekao na tom području.

»Odred S. Dalmacije, kako se oni nazivaju, nije odred već vod od 40 partizana i to su svi partizani S. Dalmacije. Što je danas ovakovo stanje veliku krivnju snose partizani Bukovice zbog svoje neaktivnosti, zimskog spavanja, prefoacivanja iz sela u selo, te skrivanja, a da su vršili akcije situacija bi bila druga. Iz Dalmacije ima dosta boraca, ali je poteškoća s ishranom tako da je otežano izdržavanje odreda. Pričaju mi drugovi da omladinci od Šibenika plaću što nisu partizani i svakog dana traže da ih šalju u partizane. Ja mislim da ćemo formirati bataljon pa u akcije na italijanske kamione koji se ovuda često i nesmetano kreću i voze municiju, oružje kao i hranu. Počeo sam sa održavanjem skupština po (selima i regrutovaijnje 'dobrovoljaca za partizane, a onda ću kad formiramo jedinicu, održati sastanak s komandirima i komesarima dok ne dođe netko iz dalmatinskog štaba. Ovi iz sjeverne Dalmacije uopće ne Održavaju vezu s dalmatinskim štabom. Eto tako izgleda situacija u ovom kraju.«

Po dolasku Rade Bulata Bukovički partizanski odred pokrenuo se iz neaktivnosti. Rukovodioci odreda govorili su svakom prilikom okupljenom narodu o ciljevima partizanske borbe i o izdajstvu četnika, koji su se stavili u službu okupatora. Naročitu političku aktivnost razvili su tih dana u bukovičkim selima terensko-politički radnici Nifeica Popović, Stanko Tišma, Dušan Štrbac i politički rukovodioci iz Primorja Marija Novak, Nikola Spirić, Milo Vlahov i Ivo Maras. Simpatije naroda prema partizanima neprestano su rasle. U odred u to vrijeme iz Bukovice i Primorja svakodnevno pristižu novi borci. Tako je 20. aprila, dok je odred logorovao kod zaseoka Vujasinovići, došla jedna grupa od 50 partizana iz Biograda n/m i okoline pod rukovodstvom Frane Šare. Istovremeno u Bukovicu je došla jedna grupa dobrovoljaca iz zatonsko-vodičkog terena pod vodstvom Šime Ivasa.

Rade Bulat je uz pomoć članova Okružnog komiteta KP Šibenik reorganizirao dotadašnji odred i podijelio ga u dvije čete. Bio je formiran novi štab odreda u kojemu je na dužnosti komandanta ostao i dalje Milan Lacmanović, komesar je postao Ante Jurlin, dotadašnji sekretar Okružnog komiteta, a Dane Rončević-Radula postavljen je za operativnog oficira, Slobodan Macura za zamjenika komesara, Obrad Knežević za obavještajnog oficira, Obrad Egić i Šime Ivas za oficire u štabu, a za intendanta Ignjatije Macura. Ko-

¹ Original u Arhivi V. I. I. Bgd.

mandir Prve čete postao je Milan Tišma,, a komesar Frane Kursar, dok je za komandira Druge postavljen Mate Stančić, a za komesara Jovo Martić.

Članovi Okružnog komiteta KP Sjeverne Dalmacije. S lijeva: Marijan Zuvčić, Dule Štrbac, Ante Bego-Giljak, Ivo Družić i Nikola Sekulić-Bunko

Pridajući borbi bukovičkih partizana sve širi značaj, Okružni komitet je donio odluku, da Bukovički partizanski odred ubuduće nosi naziv Sjeverodalmatinski partizanski odred.¹ Kada se odred brojno ojačao i organizaciono učvrstio, te poprimio karakter prave partizanske jedinice, Rade Bulat je napustio teren sjeverne Dalmacije i vratio se u Liku.

¹ Iz istih razloga Okružni komitet KP Šibenik dobiva naziv: Okružni komitet KP sjeverne Dalmacije. Njegovi su članovi u to vrijeme: Ante Jurlin-Marko (sekretar), Ivo Družić, Nikola Sekulić, Marija Novak, Ante Bego-Giljak, Marijan Zuvčić-Karlo i Dule Štrbac.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET NA PODRUČJU PLANINE BOKOVA USTANAK U GRACU

U vrijeme, dok se na područjima srednje i sjeverne Dalmacije razgarala Narodno oslobodilačka borba, na jugu Dalmacije, naročito u planini Biokovu, partizanski se pokret već bio uspješno razvio. Prvi biokovski partizanski odred razvijao se postepeno, jačajući iz okršaja u okršaj svoje snage, ne doživljavajući one krize, kroz koje su manje više prošli svi dotadašnji partizanski odredi u Dalmaciji.

Prvi oružani sukob između partizana i neprijatelja na području Biokova izbio je u maloj primorskoj varošici Gracu 24. januara 1942. godine. U noći 22. januara žandari su uhapsili šestoricu ilegalaca, koji su se skrivali u zaseoku Miljevcima. Uhapšene ilegalce žandari su zatvorili u svoju kasarnu u namjeri, da ih sutradan sprovedu za Makarsku i predadu ustašama.

Još iste večeri sastala se gradačka partijska organizacija, da bi donijela odluku o spasavanju uhapšenih drugova iz žandarско-ustaški.h ruku. Za vrijeme, dok su gradački komunisti raspravljali o načinu, kako da se spase uhapšeni ilegalci, saznalo se, da će oni biti parobrodom sprovedeni u Makarsku. Pripreme za oružanu borbu već su od ranije bile izvršene.¹ Obračun sa žandarima bio je pogodan momenat za njen početak. Odluka je pala. Tu na sastanku stvoren je plan, po kome će napad na žandare biti izvršen u času, kada uhapšenike budu sprovodili na parobrod.

¹ Član Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju Marović Neda - Ranka po dolasku u Makarsku mnogo je svojim radom pridonijela, da su se partijske organizacije na biokovskom području još više organizaciono učvrstile i pripremile za početak oružane borbe.

Naročit značaj za neposredno rješavanje organizacionih i političkih zadataka u vezi s ustankom imalo je Okružno partijsko savjetovanje održano krajem septembra 1941. godine u planini Striževu iznad Bačine. Njemu su prisustvovali Toni Andrijašević iz Makarske, Ante Raos i Jure Galić iz Vrgorca, Ante Sutić iz Graca, Jakov Tomašević, Petar Bogunović, Mijo Bogunović i Milka Bogunović iz Bačine, Ivo Dragobratović iz Slivna, Ante Maravić iz Kule Norinske i još nekoliko drugih delegata. Poslije analize političke situacije na cijelom biokovskom području među ostalim bilo je zaključeno: da se sve postojeće oružje prebaci u Bačinu i naoružaju ilegalci i domobranski bjegunci, koji u to vrijeme žive u Striževu i Bačini i da se svi ostali ilegalci okupe u postojeće logore, da se odmah formiraju odbori Narodne pomoći u onim selima, gdje to još nije bilo učinjeno, i da se pojača rad na sakupljanju i spremanju što većih količina hrane, da se pride smjelijem primanju u Partiju žena i provjerenih skojevaca i u isto vrijeme skojevske organizacije prošire

U vezi s tim zaključeno je, da se posijeku sve telefonsko- telegrafске veze i postave straže na okolnim brdima, kako ustanici ne bi bili iznenađeni od neprijatelja. U isto vrijeme formiran je ustarički partizanski vod¹ sa tri desetine, koje su dobile zadatak da cdmah zapesjednu kasarnu.

primanjem novih omladinaca u SKOJ, da se od članova KP i skojevaca, koji nisu služili vojsku, odmah formiraju grupe, koje će se na određenim mjestima učiti rukovati oružjem.

Izvršavajući te i ostale zaključke, koji su na savjetovanju doneseni, partijske organizacije na terenu ispoljile su naročito zalaganje i živost, što nije moglo ostati sakriveno od biokovskog naroda, koji s oduševljenjem prati te pripreme komunista na organiziranju borbe.

Krajem oktobra sve pripreme bile su izvršene, naoružani ilegalci u logorima čekali su naredbu za početak borbe. Upravo u to vrijeme primljena je direktiva, da se ne otpočinje s borbom na biokovskom području, jer je to teren bez šuma, već da se borci upućuju u Hercegovinu, gdje je borba u to vrijeme već počela. Ista direktiva bila je tada upućena i u Metković, na otok Korčulu i poluotok Pelješac.

Drežci se tog uputstva, iz Makarske krajem novembra dolazi u Bačinu radi prebacivanja u Hercegovinu pet boraca na čelu s Nikom Glavinom. Njih je partijska organizacija Bačine provela do mjesta Pijavičina, gdje je bilo dogovoreno da se borci prikupe. Odmah za tom petoricom trebala je krenuti i grupa iz Bačine.

U metkovičko područje došao je tih dana s Pelješca Ivo Mordin-Crni radi upućivanja boraca u Hercegovinu. Bilo je odlučeno, da u Hercegovinu najprije pošu članovi Kotarskog komiteta Metković Ante Marević i Zivko Matić i da izvide mogućnosti za prihvaćanje južnodalmatinskih boraca. Poslije višednevnog napornog probijanja Marević i Matić uspjeli su uhvatiti vezu s rukovodiocima Južnohercegovačkog odreda i poslije nekoliko dana vratili su se natrag. Po povratku oni su saopćili, da ne postoji nikakva razlika u uvjetima, pod kojima se vodi borba u Hercegovini od onih, koji postoje na području Biokova.

Do danas nije tačno razjašnjeno, tko je izdao direktivu za odlazak južnodalmatinskih partizana u Hercegovinu. Nijednom od preživjelih članova PK za Dalmaciju nije poznato, da je tu direktivu dao Pokrajinski komitet. Po svemu sudeći, stvar je bila u vezi s naređenjem Vrhovnog štaba, po kojem je čitav teritorij do lijeve obale rijeke Neretve potpao pod komandu operativnog štaba za Hercegovinu, odnosno pod komandu sektora Trebinje — Dubrovnik. Članovi štaba ovog potonjeg (Vojo Popović, Petar Božović, Rade Pravica i drugi) dolazili su u dodir s pojedinim partijskim rukovodiocima južne Dalmacije, a naročito s Ivom Mordinom-Crnim, pa je vjerojatno prilikom tih dodira bilo riječi o upućivanju južnodalmatinskih dobrovoljaca u Hercegovinu.

18. decembra 1941. partijska organizacija u Bacini uz pomoć grupe ilegalaca iz Striževa i petorice partizana iz Makarske izvela je jednu značajnu ekonomsku akciju u Pločama. Iz magazina u luci odneseno je 8.500 kg suhih smokava, koje su bile vlasništvo Hercegovačke banke. Kako ta velika količina smokava nije mogla ostati u predjelu Bačine, 3.000 kg prevezeno je ladama preko vrgorskog jezera i pohranjeno u Vrgorcu, Banji i Zavojanima. Kasnije je oko 1.000 kg smokava brodom »Merkur« prebačeno u Podgoru. Sve druge količine magazinirane su kraj Baćinskih jezera i kasnije prenesene u partizansko uporište selo Grčenić na Biokovu. Zaplijenjene smokve su u 1942. g. imale velik značaj u prehrani Biokovskog partizanskog odreda.

¹ Komandir voda postao je Vitko Viskiće, a komesar Vlado Viskiće. Rukovodioci desetina bili su Gojko Ujdurović, Ante Beniće i Ante Korljan.

Član Partije Zivko Serie upućen je u Makarsku, da obavijesti Okružni komitet o zaključcima, koje je te noći donijela partijska organizacija u Gracu. On je na putu za Makarsku prošao kroz sva mjesta uz more i obavijestio tamošnje partijske organizacije o odluci za dizanje ustanka. Članovi partijske organizacije Bogdan i Krno Viskić dobili su zadatak, da još u toku noći oružje, koje je bilo pohranjeno u Bačini, prebace u Gradac. Postavljeni zadatak bio je na vrijeme izvršen.

Slijedećeg jutra na moru je vladalo nevrijeme, i redoviti parobrod, koji je iz Metkovića preko Graca plovio za Makarsku, nije mogao pristati u luci. Tako žandari nisu ni izveli uhapšene ilegalce. Tada je donesena druga odluka: napasti stanicu, razoružati žandare i osloboditi uhapšene. Prije napada na žandare odlučilo se likvidirati ustaškog koljača Jozu Medara¹ iz Metkovića, -koji je u to vrijeme došao u Gradac.

Ujutro 23. januara na mjestu zvanom Vranjak pojavio se Jozo Medar. Naoružana grupa Gračana pozvala ga je na predaju. Ustaša Medar pokušao se spasiti bijegom, ali je istog momenta odjeknuo hitac iz puške borca Gojka Ujdurovića, koji je koljača Medara pogodio tačno u čelo.

Odmah poslije obračuna s ustašom Medarom gradački ustanici pošli su na financijsku stanicu, koja se također nalazila u Gracu. Financi su razoružani bez pucnjave, jer su ustanici bili povezani s dvojicom od njih, koji su bili simpatizeri Narodnooslobodilačkog pokreta i pomogli, da se stanica preda bez borbe. U financijskoj stanici došlo se do 11 pušaka i 350 metaka. S tim oružjem i s onim, koje se posjedovalo, pošlo se u napad na žandarmerijsku stanicu-

Napad na žandare otpočeo je oko 10 sati ujutro. Žandari su pružili žestok otpor. Kasarna je bila dobro utvrđena, a snage ustanika nisu raspolagale drugim oružjem do puškama, koje nisu bile dovoljne, da se osvoji utvrđena zgrada. Borba između ustanika i žandara vodila se uzastopce tri dana. U borbi ustanici su kroz prozor smrtno ranili jednog žandara, a oni, pucajući iz kasarne, ubili omladinca Rajića. Pored toga žandari su u kasarni na zvjerski način ubili uhapšene ilegalce Andriju Andrijaševića i Milana Stipića. Još dok je trajala opsada, oni su leš Milana Stipića bacili preko prozora na ulicu. Kad su ustanici vidjeli taj krvavi žandarski zločin, s još

¹ Ustaša Medar bio je od onih ustaša koljača, koji su učestvovali u klanju Srba pod Topolom kraj Opuzena.

većom žestinom napadali su žandare. Ali svi napori, da se kasarna osvoji, i dalje su ostajali bezuspješni.

I u okolnim selima još prvog dana ustanka digli su se članovi KP i druge pristaše NOP-a i došli u pomoć gradačkim ustanicima. Tako je iz Baćine ujutro 23. januara stiglo u Gradac oko 50 naoružanih ustanika, koji su se pridružili oružanom napadu na žandarsku kasarnu. Ustanici iz sela Brista, Drvenika, Zaostroga, Živogošća i drugih zaposjeli su glavnu cestu i sve druge putove, koji su iz Makarske vodili u Gradac. Oni su bili spremni da osujete svaki pokušaj neprijatelja, da opsjednutim žandarima pošalje pojačanje. Ustanici iz Podgore odmah su porušili cestu između Tučepa i Podgore na dva mjesta i u isto vrijeme sasjekli sve telefonske stupove. Ustanici iz Zaostroga uhapsili su ustaškog tabornika Iku Kosovića-Bega, a ustanici iz Drvenika ustaškog tabornika Jurića. Pored tih bilo je uhapšeno još desetak drugih ustaški nastrojenih elemenata. I u Kominu na Neretvi, čim se saznalo za ustanak u Gracu omladinci skojevci pod rukovodstvom Mije Medaka sasjekli su telefonske stupove na relaciji Komin—Rogotin.

U toku dana vratio se iz Makarske Živko Šerić, koji je ustanicima donio pozdrav, e Okružnog komiteta i direktivu, da se borba nastavi-

Narodni ustanak u Makarskom Primorju zahvatio je široke razmjere i naglo se rasplamsavao. U njemu je došla do izražaja ogromna privrženost naroda Makarskog Primorja Komunističkoj partiji i neizmijerna mržnja prema ustaškim krvnicima. Narod je tražio osvetu za nevine žrtve, naročito za one s klaonice pod Topolom, koje je ovaj isti narod sakupljao po moru pred svojim selima i sahranjivao.

24. januara, dok je opsada žandarmerijske stanice još trajala, u luku je, ne znajući za nastale događaje, uplovio motorni brod »Merkur«, pun hrane namijenjene ustaškom garnizonu u Makarskoj. Ustanici su brod zaplijenili. Jedan dio hrane bio je otpremljen u planinsko selo Grčenik, gdje se ona magazinira za budući partizanski odred. Veći dio hrane podijeljen je stanovništvu Graca i okolnih sela. Manji dio bio je prebačen u luku Ploče i pohranjen u spilji Ričevici, dok je izvjesna količina hrane podijeljena i narodu Baćine.

Ustanici su već tri dana držali vlast u cijeloj općini. Još prvog dana oni su formirali NO odbor,¹ pod čijim se rukovodstvom odvijala cjelokupna djelatnost stanovnika i boraca u Gracu. Tako je NO odbor pozvao stanovništvo, da prenosi zaplijenjenu hranu u planinsko selo Grčeničnik. Tom pozivu odazvali su se svi punoljetni i za rad sposobni muškarci i žene. NO odbor je organizirao i kuhinju, u kojoj su se hranili svi oni koji su prenosili hranu ili učestvovali na drugim poslovima ustanka. Bio je organiziran i ribolov sa svim raspoloživim brodovima i mrežama, a ulovljena riba besplatno se dijelila stanovništvu. Mjesna pekara ponovno je proradila i pekla kruh za borce i narod.

Pod dojmom prvih uspjeha i mjera, koje je NO odbor tih dana provodio u Gracu i obližnjim selima, u narodu je zavladao raspoloženje, kao da je potpuno svršilo s ustaškom vlašću i okupatorom. Masovno oduševljenje za borbu bilo je veliko. Čitav narod stavio se na raspolaganje partizanima. A onda je 26. januara u luku Graca uplovio talijanski ratni brod, koji je opsjednutim žandarima doveo pojačanje. Pred nadmoćnijim neprijateljem ustanici su bili primorani da se povuku. Manji dio povukao se u selo Grčeničnik, a glavnina u pravcu Bačine.

Prilikom povlačenja s partizanima su se povukli i mnogi omladinci skojevci i simpatizeri NOP-a. Kako nije bilo oružja za svih, odlučeno je, da se oni vrate kućama. To je bila ozbiljna griješka rukovodstva NOP-a, jer su ustaše veći broj tih omladinaca pohvatali i odveli u svoje logore. Pored omladinaca Talijani i ustaše masovno su odvodili i u zatvore i logore i drugo neboračko stanovništvo. Nad nezaštićenim narodom neprijatelj je provodio surovi teror i nasilje.

S obzirom na nastalu situaciju Okružni komitet KP Makarska donosi odluku da se svi ilegalci iz Makarskog Primorja prebace prema jugu u predjel Bačine. Izvršavajući tu direktivu, 24 ilegalca iz Makarske i Podgore prebacili su se u Bačinu motornim brodom »Uspomena«. Prebacivanje iz Podgore do Bačine izvršeno je noću. U to vrijeme Talijani su zabranili noćnu plovidbu i redovito su uz obalu patrolirali svojim vedetama.² Te noći brod »Uspomena« uspio

¹ U NO odbor bili su izabrani: Mate Bartulović-Kabulić, predsjednik, i članovi Juras Mate, Juras Vjekoslav-Luidi i još dvojica članova. Ovaj NOO djelovao je kroz cijelo vrijeme rata, a njegov član Juras Mate bio je u odboru sve do njegovog rasformiranja poslije oslobođenja.

² Talijanski patrolni čamci.

je izbjeći talijanskoj patroli, pa je bez smetnje stigao u uvalu Dobrogošće podno planine Striževa. Novopridošli borci iz Makarske smjestili su se u Baćini u predjelu Gorica. Brod »Uspomena« vratio se natrag ribareći uz obalu i time odvratio pozornost neprijatelja od svoga puta. Kroz to vrijeme u Baćinu su pristigli i ilegalci iz Brišta, Podaca, Drvenika i drugih primorskih mjesta.

FORMIRANJE BOKOVSKA PARTIZANSKE ČETE

Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju uputio je krajem februara 1942. g. na područje Biokova Ervina Klarića, iskusnog revolucionera iz Splita, da pomogne organizirati partizanske jedinice na Biokovu. Odmah po njegovom dolasku Okružni komitet vrši pripreme za formiranje Prve blokovske partizanske čete. U to vrijeme ilegalci su već bili formirali 3 partizanska voda i to: vod Makarana, vod Gračana i vod Baćinaca. Vodom Makarana rukovodio je Niko Glavina, vodom Gračana Vitko Viskiće, a vodom Baćinaca Nedo Bošković.

8. marta 1942. godine rano ujutro u kući Luke Katića u Baćini pod rukovodstvom Tona Andrijaševića, sekretara OK. KP Makarska, održan je sastanak na kojem je donesena odluka o formiranju Prve biokovske partizanske čete. Na sastanku su bila određena operativna područja svakog pojedinog voda i njihovi neposredni zadaci. Za komandira čete bio je predviđen Vitko Viskiće.

Nekoliko dana prije nego je održan taj sastanak iz gradačkog voda dezertirao je partizan Židić Sekul. On je žandarima u Gracu dao sve podatke o partizanima u Baćini.¹ U noći od 7. na 8. marta žandari su se privukli do logora makarskog partizanskog voda i napali ga. Borci pod rukovodstvom Nike Glavine prihvatili su oružje i stupili u borbu. Puščanu vatru čuli su i učesnici sastanka, pa su odmah pošli u pravcu, iz kojega je dopirala vatra. Vidjevši o čemu se radi, pozvali su u pomoć i druga dva partizanska voda. Baćinski i gradački partizani stigli su trčeći na mjesto borbe, zašli žandarima za leđa i zatvorili ih u обруč. Međutim, žandari se nisu predavali- Čitav dan vodila se borba, a u sam zalaz sunca partizani vrše juriš, u kojemu je 9 žandara bilo zarobljeno, dvojica ubijena

¹ Nekoliko dana kasnije uhvaćen je dezertar Sekul Židić, koji je pred čitavim strojem boraca strijeljan.

a jedan teško ranjen. Zaplijenjeno je 11 pušaka i puškomitraljez i veća količina metaka. Na strani partizana u borbi je poginuo Vitko Viskiće, komandir gradačkog voda, a borac Karmelo Zarnić bio je ranjen.¹

Kad je komandir žandarske stanice u Gracu vidio, da mu se 12 žandara nije vratilo, uputio je novu patrolu od 4 žandara na čelu s ustaškim tabornikom Kunstom, da ih traže. 9. marta ujutro, upravo kada su išli cestom prema Baćini, kod zaseoka Plitvina, > zasjedi ih je sačekala grupica od šest omladinaca skojevaca iz Baćine i iz civilnih pušaka otvorila na njih vatru. Dok su tabornik Kunst i dvojica žandara uspjeli pobjeći, druga dva žandara su zarobljena. Sutradan po akciji kod Plitvina partizani su osmoricu zarobljenih žandara pustili da odu svojim kućama.

13. marta 1942. godine na mjestu zvanom Dolac u predjelu Baćine okupila su se sva tri partizanska vođa. Toga dana na svečan način formirana je Prva blokovska partizanska četa. Kako je 8. marta u borbi sa žandarima poginuo Vitko Viskiće, za komandira čete postavljen je Sergije Petrović,² rezervni oficir bivše Jugoslavenske vojske. Politički komesar postao je Nedo Bošković, zamjenik komandira Gojko Ujdurović, zamjenik polit-komesara Jozef Tomašević, a intendant Ante Šutić. Četa je dobila ime »Južnodalmatinska partizanska četa«.

Odmah poslije formiranja, četa kreće u akciju. Već 15. marta na mjestu zvanom Straševica, na južnoj strani Vrgorskog jezera, izvršen je napad na seosku ustašku miliciju iz sela Seoca i Otrića. Za napada milicioneri su lađama pobjegli na drugu stranu jezera. Računajući, da će se ponovno vratiti, četa je na okolnim položajima postavila zasjedu. Kada su se idućeg dana milicioneri doista vratili, partizani su ih iznenada napali i zarobili. Bilo ih je 12 na čelu sa dva žandara. Zaplijenjeno je 12 vojničkih pušaka i nešto metaka. Svi zarobljenici, pošto im se govorilo o partizanskoj borbi i njenim

¹ Žandar Stipe Đirlić, koji je ubio Vitomira Viskića, bio je strijeljan. Prije nego su zarobljeni žandari pušteni, njima su u zaseoku Katiću objašnjeni ciljevi NOB-e. Nastojalo se, da se oni uvjere, da će partizani dobiti rat, jer je uz njih narod. Savjetovalo im se, da pođu u partizane, i neki su to i obećali. Kad je Biokovski partizanski odred došao u mjesecu septembru iste godine u Livno, Biokovci su u nekim tamošnjim partizanskim jedinicama našli i četvoricu od tih žandara, koji su se već duže vrijeme borili u partizanima i zahvaljivali blokovskim partizanima na ondašnjem postupku prema njima.

² Kroz kratko vrijeme na dužnost komandira čete umjesto Sergija Petrovića bio je postavljen Bogdan Viskiće.

ciljevima, bili su pušteni. Ovakav postupak partizana prema zarobljenim seljacima-milicionerima mnogo je značio za područje s one strane Vrgorskog jezera, na koje su ustaše iz obližnje Hercegovine već prvih dana uspostave NDH izvršile vidan utjecaj. Od toga dana NOP je u ovom kraju počeo stvarati svoja prva uporišta, jer su pušteni seljaci o partizanima najljepše govorili.

Članovi Štaba Biokovskog partizanskog odreda 1942. godine

Prva. južnodalmatinska četa uskoro je, po dolasku jednog voda Vrgorčana, proširena na pet vodova. Prvim vodom rukovodio je Ante Beroš iz Krvavice, Drugim Vlado Viskić iz Graca, Trećim vodom Niko Glavina iz Makarske, Četvrtim Poldo Mikulić iz Makarske i Petim Drinko Tolić iz Vrgorca. Svi vodovi bili su upućeni ti pojedina područja biokovskog masiva sa zadatkom, da napadaju neprijatelja i mobiliziraju nove borce za odred. Tako ie Prvi vod bio upućen na sektor Bačina—Plina, a kasnije prebačen na zapadne padine Biokova u područje Zadvarje—Dubci. Drugi vod ostao je na

položajima iznad Graca i Baćine, Treći vod¹ upućen je na vrh Biokova poviše Makarske sa zadatkom djelovanja u pravcu Makarske i Baške Vode i na sjeveru u pravcu Imotskog. U ovaj vod ulazili su i prvi borci iz Imotske Krajine, koji su počeli pristizati u Biokovo tokom aprila i maja 1942. g. Četvrti vod zauzeo je položaje na Zečići (staza) iznad Tučepa, dok je Peti vod bio upućen na sjeveroistočne padine planine Biokova na područje Dugih Njiva.

Sredinom marta prošla su kroz Baćinu na putu iz Graca dvojica ustaša iz Ljubuškog. Navraćajući usput u neke kuće, prijetili su se partizanima i onima, koji ih pomažu. Jedna partizanska grupa pod rukovodstvom Ante Beroša sačekala je tu dvojicu ustaša i jednog na mjestu ubila, dok je drugi uspio pobjeći. Međutim seljaci, koji su radili na obližnjim poljima, pošli su za njim u potjeru, uhvatili ga i predali partizanima. Ovaj slučaj najbolje govori o političkom raspoloženju stanovništva baćinskih sela u to vrijeme.

PRVI VECI NAPAD NEPRIJATELJA NA BIOKOVSKO PARTIZANE

Drugom polovinom marta 1942. g. biokovski su partizani kontrolirali cijeli teritorij od Kule Norinske na rijeci Neretvi do Dubaca na zapadnim padinama planine Biokova. Neprijatelj je počeo uvidati, da se NOP na biokovsko-neretvanskom području širi sve brže, pa je odlučio da velikim snagama napadne i likvidira partizane. Neprijateljsko nastupanje otpočelo je 25. marta u rano jutro. Oko 1.000 talijanskih vojnika i ustaša iz garnizona u Velikom Prologu, Vrgorcu i Novim selima upalo je u predio Baćine pretražujući okolni teren. Međutim komanda je čete još dan ranije saznala, da

¹ Treći vod je naročito došao do izražaja u ometanju saobraćaja na cesti Metković — Vrgorac — Split i u likvidiranju pojedinih žandarmerijskih stanica. Pored toga likvidirao je i nekoliko ustaških rukovodilaca, među kojima Franu Santrića i Ivana Sabića u Makarskoj. On je na svome terenu likvidirao oko 20 ustaških rukovodilaca. Pored toga na komunikaciji Metković — Split u predjelu Turija uništio je jedan kamion, u kojemu se nalazilo sedam talijanskih vojnika. Kamion je zapaljen, a vojnici zarobljeni. Svi vodovi Prve južno-dalmatinske partizanske čete imali su svoju crvenu zastavu, na kojoj je bio izraden srp i čekić. Svakog jutra i večeri zastava je podizana i spuštana pred strojem u stavu mirno i uz pjevanje Internacionale.

se priprema neprijateljski napad, pa se partizani povlače prema Grčeničku u pravcu Zaostroških stina. U obližnja brda, povukao se pred neprijateljem i sav okolni narod. Ne našavši stanovništvo, Talijani i ustaše zapalili su u Bačini 63 kuće, prolili vino, opljačkali vrednije stvari i povelili sobom zatečenu stoku. Počinjena zlodjela Talijana i ustaša izazvala su silan revolt u narodu bačinskih sela. Iako su pojedinci krivili partizane za neprijateljske represalije, narod je uskoro s još većom ljubavlju primao borbe i pružao im materijalnu i drugu pomoć. Partizani se neprijatelju nisu suprotstavljali, jer u to vrijeme još nisu imali iskustva za borbu s njegovim jačim snagama. Međutim rukovodstvo NOP-a, ocjenjujući ishod proteklih događaja, uvidjelo je, da je time, što se dopustilo neprijatelju da nesmetano hara po bačinskim selima, učinjena ozbiljna politička griješka.

FORMIRANJE NERETVANSKE ČETE

Prva neretvanska četa formirana je 22. aprila 1942. godine u brdu Rujnici na mjestu zvanom Doci.¹ U vrijeme formiranja ona broji 36 boraca naoružanih puškama i jednim puškomitraljezom. U četuju je ušlo 14 boraca iz Slivna Ravnog, 5 iz Bijače i 17 iz Metkovića i Kule Norinske. Za komandira čete postavljen je Jure Galić, a za komesara Vinko Dragović.

Došao je 1. maja 1942. godine. Okružni komitet KP Makarska dao je četama direktivu, da proslavu 1. maja iskoriste za pojačan

¹ Krajem oktobra 1941. godine održana je u Metkoviću u kući Nikole Bebića-Meša Kotarska konferencija KP. Pored 17 delegata s terena konferenciji je prisustvovao i sekretar Pelješkog komiteta Ivo Mordin-Crni. Tada je donesena odluka, da se formira Neretvanski partizanski odred, pa je bilo predviđeno i njegovo rukovodstvo. Za komandira odreda bio je predviđen Jure Galić, a za njegova zamjenika Stanko Nikolac, za komesara Ivo Dragobratović, a za zamjenika Ante Marević. Na konferenciji je izabran novi Kotarski komitet, u koji su ušli: Vinko Dragović, sekretar, i članovi Jure Galić, Ante Marević, Stanko Nikolac, Ivan Ivančević, Petar Juričić, Duje Gabrić i Zivko Matić. Tada se formira i Kotarski komitet SKOJ-a, za čijeg je sekretara izabran Zivko Matić. Odmah poslije konferencije prišlo se organiziranju odreda. Za odlazak u partizane prijavilo se 76 ljudi, koji su položili i zakletvu. S prijavljenim dobrovoljcima, koji su i dalje ostali živjeti u svojim mjestima, počele su se izvoditi manje akcije. Tako se desetak dana kasnije prišlo sječi telegrafskih stupova. Slivanci su porušili stupove na Vukovu klancu, Metkovičani i prijavljeni dobrovoljci iz Kule ruše stupove na predjelu Podravnica na cesti Metković — Vrgorac, a Bijačani na potezu zvanom Dugi pravac.

politički rad u biokovskim selima. Noseći nacionalnu i crvenu-zastavu Biokovska četa je prošla kroz sela Pasičinu, Brist, Zapadnu i Istočnu Plinu i uveče došla u Baćinu. U svim selima narod je oduševljeno dočekao partizane i došao na zbor koji su sazvali. Na zboru u Bristu govorio je Ante Sutić, u Istočnoj Plini Petar Bogunović i Vlade Viskiće, a u zaseoku Čulumi Jozo Tomašević. Kad je četa uveče oko 5 sati ulazila u Baćinu, u susret joj je pošla povorka od preko 500 stanovnika noseći zastave i transparente. Pred kulturno-prcsvjetnim domom održan je miting., na kojemu su govorili Petar i Mijo Bogunović iz Baćine, Ante Beroš iz Krvavice i Jozo Bilić iz Makarske.

Govornici u svim selima isticali su značaj 1. maja kao praznika radnih ljudi čitavog svijeta i povezivali ga s našom Narodnooslobodilačkom borbom- Na tim zborovima ljudi su pozdravljali riječi govornika i klicali parole 1. maju i NOB-i. U Bacini je narod pripremio zajedničku večeru s partizanima, poslije čega se svirala harmonika, plesalo i pjevale borbene pjesme.

Borci Neretvanske čete bili su se 1. maja podijelili u grupe i pošli u sela Istočne Pline, gdje ih je narod dočekao koliko sa simpatijama, toliko i sa znatiželjom. To je ustvari bilo prvi put, da su partizani došli u ta sela. Okupljenim seljacima partizani su govorili o namjerama okupatora i ustaša i o ciljevima NOB-e. Kako su kroz ta sela prošli i dijelovi Biokovske partizanske čete, prvi put se tada susreću neretvanski i biokovski borci. Rukovodstvo jedne i druge čete se sporazumjelo, da se Neretvanska četa s logorom radi što uže koordinacije prebaci bliže Blokovskoj četi. To je i učinjeno 4. maja, kada Neretvanska četa dolazi u predio Baćinskih jezera i tu organizira svoj novi logor.

Praznik 1. maja bio je svečano proslavljen i u ostalorri području planine Biokova. Uoči 1. maja u Makarskom Primorju narod je zajedno s partizanima palio vatre. One su u hiljadama gorjele duž cijelog planinskog masiva sve do u neposrednu blizinu Makarske. Talijani i ustaše u Makarskoj tukli su čitavu noć artiljerijskom vatrom po biokovskim brdima. Nakon nekoliko dana jedna grupa žandara i domobrana pošla je da skine crvenu zastavu, koja je bila izvješena na brdu Riliću. Međutim, njih je dočekala jedna deseterina partizana Petog voda i s njima cijeli dan vodila borbu Pretrpjevši gubitak od dva ubijena i 4 ranjena, žandari i domobrani su se podvečer povukli ne skinuvši zastavu.

Od naročito je značaja akcija izvedena na neprijateljske glibodere, koji su u to vrijeme čistili ušće Neretve. U noći od 3—4. maja jedan vod partizana pod komandom Bogdana Viskića ukrcao se u tri ribarska čamca i neprimjetno privukao objektima. Posada glibodera nije pružila otpor, i brodovi su, poslije nego su im otvoreni ventili, za kratko vrijeme potonuli. Upravo u momentu, kada su partizani napuštali glibodere i već se većina bila ukrcala u čamce za povratak, naišao je iz Metkovića niz rijeku Talijanski patrolni čamac i otvorio vatru. Borci Cvitanović i Lovrić iz Igrana, koji nisu bili prispjeli da se domognu čamca, počeli su se povlačiti kroz neretvansku močvaru gdje su ih Talijani uhvatili. Poslije par dana oni su na mjestu zvanom Neretvanski otok bili strijeljani.

Potopljeni gliboderi na ušću Neretve za nekoliko mjeseci zakrčili su promet na rijeci. To je bio ozbiljan udarac za Talijane, koji u to vrijeme Neretvom prevoze iz Bosne i Hercegovine znatne količine boksitne rudače i drva.

Sve te akcije Prve Biokovske partizanske čete i sve veći utjecaj, koji su partizani zadobijali u narodu biokovskog područja, naveli su Talijane, da započnu nove operacije protiv partizana u predjelu Bačine.

Na sektoru Rogotin na Neretvi oni su koncentrirali veće dijelove svoje divizije »Messina« i otpočeli napad u pravcu Ploča i Bačinskih jezera. Partizani su navrijeme bili obaviješteni o Talijanskim namjerama. Na zajedničkom sastanku štabova četa bilo je zaključeno, da se neprijatelj sačeka i napadne. Biokovska četa zaposjela je položaje prema Gracu, a njeni dijelovi s Neretvanskom četom položaje na sektoru Jasenak—Crvoljine. 6. maja oko 4 sata poslije podne *cestom Ploče*—Gradac naišla je kolona talijanskih kamiona s vojnicima, pred kojima su išla 4 tenka. Na položaju Jasenak—Crvoljine partizani su napali talijansku kolonu, i u dvosatnoj žestokoj borbi uništili jedan tenk i jedan kamion i ubili 24 neprijateljska vojnika. Pored toga bilo je zarobljeno 18 Talijana, od kojih jedan oficir, 8 podoficira i 8 vojnika. Zaplijenjene su i 22 puške, 10 revolvera, oko 100 ručnih bombi, 2000 metaka i druga vojna oprema.

Pošto je borba završila, partizani su jednog talijanskog vojnika uputili u štab talijanske divizije s pismom, u kojemu su tražili, da im se pošalje sanitetski materijal za previjanje osmorice zarobljenih talijanskih ranjenika i predlagali, da se izvrši zamjena talijanskih

vojnika za dvojicu boraca, koji su uhvaćeni u akciji na glibodere. Talijani su partizanima poslali sanitetski materijal i predložili im, da se zamjena njihovih vojnika izvrši za toliki broj rodoljuba iz zatvora u Metkoviću. Oni nisu mogli dovesti na zamjenu dvojicu zarobljenih partizana na glibodere, jer su ih već bili strijeljali. Kako nisu mogli da liječe zarobljene talijanske ranjenike, partizani su ih poslije nekoliko dana ostavili na cesti, gdje su ih Talijani pronašli i odveli u svoju bolnicu.

Poslije borbe s Talijanima na Jasenku, obje čete povukle su se u predio Pasjaci, gdje je donesena odluka o pravcima njihova daljnjeg djelovanja. Biokovska četa odlazi u planinsko seoce Grčeničnik, koji otada postaje centar partizanske aktivnosti u ovom kraju, a četni vodovi usmjeravaju svoja dejstva prema zapadnim padinama planine Biokova. Neretvanska četa prebacuje se na sektor Istočne Pline sa zadatkom izvođenja akcija u području sela: Desna, Podravnice. Novih sela, Borovaca i drugih.

DOLAZAK USTAŠE FRANCETIĆA SA SVOJOM LEGIJOM

Krajem maja 1942. na područje istočnog Biokova, gdje se nalazila glavnina partizana, došao je zloglasni ustaša, komandant t. zv. »Crne legije« Jure Francetić s preko 1.000 svojih legionara. Namjera mu je bila, da primijeni jednu novu metodu borbe protiv biokovskih partizana. Francetić je doveo sa sobom istaknutog ustašu fratra Ivana Guberinu, koji je ranije bio župnik u Drveniku i Velikom Brdu- Dok je fratar Guberina pokušao da u selima organizira križarska društva, Francetić je sazivao zborove seljaka i tvrdio, kako ustaše nisu protiv partizana, ali je njihova borba avantura, u koju uvlače biokovski narod. Pozivao je roditelje, da vrate sinove svojim kućama, da ne ginu bez svrhe. Ali rukovodstvo NOP-a biokovskog područja bilo je navrijeme obavijestilo narod, tko je ustaški pukovnik Jure Francetić i njegova Crna legija. Ustaše su napustili Biokovo neobavljena posla.

ZAUZIMANJE VRGORCA

Još u maju 1942. Okružni komitet KP Makarska i Stab Biokovskog partizanskog odreda donijeli su odluku, da se napadne i zauzme ustaško-domobranski garnizon u Vrgorcu, u kojem se ta'da nalazilo oko 120 domobrana, ustaša i žandara. Cilj zauzimanja Vrgorca bio je, da se dođe do oružja i znatnih količina hrane, koje su u to vrijeme bile magazinirane u tom gradiću.

Napad na Vrgorac, u kojem je učestvovalo oko 120 partizana, izvršen je 15. juna oko 10 sati ujutro. Zasipan vatrom sa svih strana, neprijatelj je pružao otpor svega pola sata. Ustvari ogorčenj. otpor pružili su ustaše, dok su se domobrani i žandari već u početku borbe predali. Za vrijeme borbe su ubijena 4 ustaše, a 10 njih ranjeno. Partizani nisu imali nikakvih gubitaka.

S padom Vrgorca biokovski partizani su došli do velikog plijena. U ustaško-domobranskim magazinima nađeno je 5 vagona žita i šećera, znatne količine odjeće i obuće i jedna kompletna apoteka. U Vrgorcu je u to vrijeme bio uskladišten 31 vagon duhana, što je trebalo biti otpremljeno u Njemačku.

Unaprijed računajući s velikim plijenom, rukovodstvo NOP-a je u selima zapadno od Vrgorca bilo masovno pokrenulo narod, da ga prenosi. Odmah poslije ponoći 15. juna na svim stazama, koje sa zapada idu prema gradu, kretale su se kolone ljudi, konja i mazgi. Cim je Vrgorac oslobođen, oni su ušli u magazine, tovarili materijal i odnosili ga u Biokovo. Nije se uspjela evakuirati izvjesna količina duhana, koja je bila zapaljena.

Jednu kolonu od oko stotinu ljudi i 40 mazgi, koja je iz Bačine krenula k Vrgorcu, da prenosi zaplijenjeni materijal, sačekale su kraj izvora vode Kutac ustaše iz sela Dusina i napali je. Ustaše su ubili 5 goniča, među kojima 4 žene.

Pored hrane i ostalog materijala partizani su u Vrgorcu zaplijenili i 120 pušaka, 1 puškomitraljez, 15 pištolja i nekoliko desetaka hiljada metaka.

Zauzimanje Vrgorca bio je dotada najveći uspjeh u borbi biokovskih partizana. On je snažno odjeknuo ne samo u narodu biokovskog područja. -O tom partizanskom podvigu pričalo se u to vrijeme mnogo u Hercegovini, zapadnoj Bosni i čitavoj Dalmaciji. Ustvari je Vrgorac bio prvi gradić u Dalmaciji oslobođen od strane partizana.

U narodu okolnih biokovskih sela nastalo je neopisivo oduševljenje. Na poziv rukovodstva NOP-a u Biokovski odred stupaju desetine novih boraca. Iz čitave okolice dobrovoljci su stizali u grupama. Tih' dana odred je bio pojačan s oko 200 novih boraca. U Vrgorcu je narod izišao na ulice te borbenim pjesmama, poklicima NOB-i i igrom davao oduška svom raspoloženju.

U općenastaloj vrtoglavici zbog postignutog uspjeha komanda Biokovskog partizanskog odreda dopustila je, da tog dana dođe i do nekoliko ozbiljnih griješaka, koje su na jedan dio okolnog stanovništva, što još nije bio čvrsto vezan uz NOP, imale negativnog' odraza. Tako je prilikom likvidiranja ustaških funkcionera u gradu, bilo ubijeno i nekoliko ljudi, koji se nisu bili jače ogriješili u suradnji s neprijateljem. S druge strane dozvolilo se, da pojedine grupe nekontroliranih građana unose anarhiju u život građana. Te su grupe upadale u dućane, obijale skladišta i razvlačile materijal često ga prisvajajući. Te pojave imale su znatnih negativnih posljedica, jer ih je neprijatelj kasnije obilno koristio u svojoj propagandi protiv NOP-a.

U takvom raspoloženju zaboravilo se i na vlastite zasjede koje su postavljene uz cestu u slučaju, da neprijatelj naiđe. Tako se u zaplijenjeni kamion u Vrgorcu ukrcalo dvadesetak boraca i krenulo cestom prema Kozici. Zasjeda, koja je bila postavljena kraj sela Dragljana, misleći, da nailazi kamion s ustašama, osula je po njemu paljbu i ubila 5 najboljih boraca Biokovskog odreda, a trojicu ranila.

Ali i pored tih griješaka oslobođenje Vrgorca bilo je od velikog vojnog i političkog značaja za daljnji, još brži razvitak partizanske borbe na biokovskom području.

Još istog dana poslije nego je iz magazina izvučen sav zaplijenjeni materijal, partizani su se povukli iz Vrgorca. Za vrijeme, dok je glavina Biokovskog odreda napadala Vrgorac, partizanski vod pod komandom Nike Glavine dočekao je u zasjedi na položaju zvanom Turija jedan talijanski kamion. Poslije borbe, koja je trajala desetak minuta, sedam talijanskih vojnika u kamionu predalo se. Istog dana napadnuta je i likvidirana žandarmerijska stanica u selu Kozici na cesti Zagvozd—Vrgorac.

U to vrijeme biokovski partizani držali su veliko oslobođeno područje. Ono je obuhvatilo sela: Plina, Brista, Pasičina, Bačina, Grčeničnik, Draževitići, Unčani, Brikva, Duge Njive, Kljenak, Vlaka, Zavojane, Dragljane, Stilja, Prapatnica, Kozica, Raščane, Zupa, Kokorići, Ravče, Orah i Sošići, zatim sela uz Primorje: Brist, Podaca, Zaostrog, Drvenik, Zivogošće, Igrane, Drašnice, Podgora i Tučepi te sela Imotskog kotara: Zagvozd, Gornje Raščane, Krstalice, Grabovac i t. d., a također i neka sela Metkovičkog kotara kao Zapadna i Istočna Plina, Desne, Slivno, Borovci i dr. Time se oslobođeni teritorij rasprostirao duž čitavog Biokova sve od Kale Norinske na istoku do Zadvarja na sjeverozapadu. A to je dužina od oko 7» kilometara. Pored toga partizani su kontrolirali i morske kanale između kopna i otoka Hvara, Brača i Pelješca. Talijani i ustaše u to vrijeme na ovom području drže jedino uporišta: Makarsku, Vrgorac. Dusinu i Zadvarje.

VELIKA NEPRIJATELJSKA OFENZIVA NA BOKOVU U JUNU 1942.

Poslije uspjeha u borbi za Vrgorac u Biokovski partizanski odred neprestano su dolazili novi borci. U to vrijeme u Biokovo je

došao izvjestan broj novih boraca s otoka i petorica dobrovoljaca iz Dubrovnika. Tako je krajem juna Biokovski partizanski odred imao pet četa, u čijem sastavu je bilo oko 500 boraca naoružanih puškama i puškomitraljezima. Sve širi zamah NOP-a na ovom području i veliki oslobođeni teritorij, na koji se Talijani i ustaše nisu usuđivali upadati s manjim snagama, navela ih je na novu, dotada najjaču ofenzivu protiv biokovskih partizana.

Talijani su bili odlučili da na biokovske partizane u Grčeniku udare iz nekoliko pravaca. Radi toga danima su dovodili velike snage i koncentrirali ih u Vrgorcu, Staševici, Bacini, Gracu i Drveniku. Napad iz svih tih pravaca otpočeo je 24. juna u zoru. Biokovski partizanski odred pružio je Talijanima žilav otpor. Najžešće borbe vodile su se na pravcu Staševica Gradačke stine i na Modruši. Na položajima Modruše partizani su jednu talijansku kolonu pustili na 50 metara udaljenosti, a onda je napali unakrsnom vatrom. U modruškom kamenjaru ostale su desetine ubijenih Talijana. Neprijatelj je stalno dovodio nove snage i na mazgama u vrh kamenjara prebacivao bacače i teške mitraljeze. Za sve vrijeme iz Vrgorca, Prologa i Ploča partizanski su položaji tučeni dalekometnim topovima.

Poslije ogorčenih danonoćnih borbi uslijed sve većeg neprijateljskog pritiska i pomanjkanja municije partizani su se treći dan povukli prema vrhu Biokova. Manje grupe boraca probile su se odmah u talijansku pozadinu i s leđa napale i obezglavile neprijatelja.

Doprijeviši do Grčenika, talijanski su vojnici najprije opljačkali, a zatim zapalili to selo. Usto su pohvatali izvjestan broj stanovnika planinskih sela i odveli u internaciju. Prema podacima, do kojih se tada došlo, Talijani su u tim borbama imali 85 mrtvih i preko stotinu ranjenih vojnika. Na strani partizana bila su 3 mrtva i 5 ranjenih boraca.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET NA BRACU U DRUGOJ POLOVINI 1941. I POČETKOM 1942. GODINE

Velik značaj za daljnji brži razvoj partijskih organizacija i Narodnooslobodilačkog pokreta na Braču imalo je partijsko savjetovanje održano 27. jula 1941. u predjelu Knežev Ravan u centralnom dijelu otoka. Pored delegata osnovnih organizacija iz mjesta

Bola, Pučišća, Nerežišća, Sutivana, Selaca i Milne savjetovanju je prisustvovao i delegat Pokrajinskog komiteta KP Zlata Šegvić iz Splita.

Prvi put bila je na ovom savjetovanju detaljnije razmotrena politička situacija na otoku i na osnovu iznesenog stanja pred delegate postavljeni zadaci za budući rad. Delegati su zaključili, da se smjelije primaju mlađi ljudi u Partiju i da se organizacije stvore i u onim mjestima, u kojima ih dotada nije bilo. Na osnovu tih odluka bile su do sredine 1942. godine formirane partijske organizacije u svim mjestima na otoku Braču. Na kraju je izabran Kotarski komitet, u koji su ušli: Benko Matulić kao sekretar i članovi Joze Bodlović, Jerko Radmilović, Zelimir Blažević i Bepo Marin-ković.

Krajem 1941. godine ustaše i na Braču upućuju vojnim obveznicima pozive za domobranstvo. Partijske organizacije na terenu rade na tome, da se pozvani ne odazovu ustašama, već da izbjegnu u šumu. U tome se postigao takoreći potpun uspjeh. Najveći broj omladinaca umjesto u domobrane odlazi u ilegalnost.

Rukovodstvo NOP-a na Braču prihvaća domobranske bjegunce, sklanja ih na sigurna mjesta, naoružava, snabdijeva hranom i tako omogućuje, da se održe pred ustaško-žandarmerijskim patrolama, koje ih neprestano traže. Tako se uz grupu ilegalaca iz Bola, koji su iz mjesta bili izbjegli još 17. jula, sada stvara i grupa domobranskih bjegunaca na području sela Pražnica. Grupu najprije sačinjavaju Ivan Ivelić i Mate Koljatić-Sisle iz Pražnica. Njima se u decembru 1941. te u januaru i februaru 1942. priključuje sedam bjegunaca iz Pučišća i Gornjeg Humca.

Grupa u početku boravi u brdu Gračišće kraj Pražnica, a kasnije se prebacuje u šumicu Velo čelo, gdje formira partizanski logor.

U to vrijeme pada i stvaranje prvih odbora Narodne pomoći u selima otoka Brača. Odbori Narodne pomoći naročito aktivno djeluju na području općina Bol i Pučišće, gdje su već u početku njihove djelatnosti bile sakupljene veće količine hrane i drugog materijala potrebnog za održavanje prvih partizanskih grupa. Iz materijalnih sredstava sakupljenih isključivo preko odbora Narodne pomoći snabdijevaju se partizanske grupe sve do marta 1942.

Početkom 1942. godine ni u ostalim predjelima Dalmacije još nije bila jače razvijena partizanska borba, i vojnička iskustva bila su neznatna. Otok je zbog svoje geografske ograničenosti bio nepo-

desan za borbu i manevriranje. U selima je već tada vladalo teško ekonomsko stanje, uslijed čega se nije mogla očekivati stalna pomoć u hrani. Kako ustaška vlast i dalje upućuje nove pozive za domobranstvo, u već formirane logore pristižu neprestano novi bjegunci. Njihova ishrana sada postaje jedan od najvećih problema, s kojima se bori rukovodstvo NOP-a. Rješavajući to pitanje, pored ostalog je donesena odluka, da se pristupi izvođenju ekonomskih akcija na otoku-

Prva takva akcija, koja je ujedno bila i prva oružana akcija na Braču, izvršena je 17. marta 1942. godine. Jedna grupa žandara iz stanice u Pučišćima pošla je u Bol, da uzme svoje sledovanje hrane. Kad su se žandari vraćali, na mjestu zvanom Dubov dolac sačekala ih je partizanska grupa pod rukovodstvom Bepa Marin-kovića i pozvala na predaju. Komandir žandarmerijske stanice žandarmerijski narednik Nakić odbio je da se preda i u isto vrijeme otvorio na partizane pušćanu paljbu. Poslije kraće obostrane pucnjave narednik je ubijen, a dvojica žandara zarobljena. Pored zaplijenjene hrane partizani su u toj akciji došli do tri puške, jednog pištolja, dvije bombe i 400 metaka.

Poslije tog napada na žandare na Brač dolazi jedna ustaška ekspedicija, koja pretražuje predjele Pražnica i Gornjeg Humca, a jedan ustaški odred za to vrijeme vrši blokadu Bola. Kraj Gornjeg Humca ustaše su naišle na jednu grupu partizana i napale je pušćanom i mitraljeskom vatrom, od koje je ranjen borac Miljenko Taraš. Za vrijeme, dok su ustaše držale blokadu Bola, udarna grupa iz Sutivana i Gornjeg Humca napala ih je s leđa i time olakšala položaj ilegalaca na tom području. Ustaška ekspedicija napustila je otok neobavljena posla.

U to vrijeme živi u selu Pražnicama pop Ante Biskupović. Još ranije zagriženi ustaša, iskoristio je situaciju nastalu kapitulacijom Jugoslavije i navukao u kuću za tadašnje prilike velike količine hrane i tekstila. Partizanska grupa donijela je odluku, da se materijal oduzme popu-ustaši i iskoristi za potrebe partizana. Akcija je izvedena 31. marta, pored 11 boraca iz partizanske grupe, u njoj je učestvovalo i 16 ilegalaca sa terena općine Pučišća. Kod popa su zaplijenjene znatne količine hrane i oko 100 metara tekstila. Sav zaplijenjeni materijal spremljen je u jednoj špilji na Vidovoj gori. Ženska stručna škola u Bolu od zaplijenjenog tekstila sašila je rublje, koje je preko Hvara bilo upućeno biokovskim partizanima.

Jedanaestog aprila izvršena je nova ekonomska akcija u selu Gornjem Humcu, u kojoj je od nekolicine ustaški zatucanih osoba oduzeto nekoliko vreća hrane. Nekoliko dana ranije akcija sličnog karaktera izvršena je u manastiru Blaca, gdje su bile zaplijenjene dvije lovačke puške i izvjesna količina hrane.

U mjesecu aprilu 1942. udarna grupa iz Sutivana sačekala je na cesti i napala jednu patrolu finanaca i oduzela joj dvije puške i izvjesnu količinu metaka. Ista grupa je početkom maja izvršila ekonomsku akciju na skladište sardina u mjestu Bobovišćima i iz njega odnijela 1100 kilograma tunjevine i tri hektolitra ulja.

Pražnička partizanska grupa upala je 19. juna u mjesto Postire i od finanaca u stanici financijske straže oduzela 3 vojničke puške.

Iako količine hrane zaplijenjene u tim akcijama ni izdaleka nisu mogle podmiriti ekonomske potrebe NOP-a na otoku, one su osigurale nešto redovitiju ishranu boraca i onih terensko-političkih radnika, koji u to vrijeme također žive partizanskim načinom života. Time je, iako samo za izvjesno vrijeme, bio riješen jedan od najtežih problema, koji i dalje prate razvoj NOP-a na otoku Braču.

OTOK HVAR U DRUGOJ POLOVINI 1941. I POČETKOM 1942. GODINE

U ljeto 1941. g., neposredno nakon napada Njemačke na SSSR, Talijani su pokupili sve radio-aparate na otoku i time onemogućili stanovništvu, da sazna pravo stanje na frontovima. Da bi pravilno informirala narod o borbi antihitlerovske koalicije i o započetoj Oslobođilačkoj borbi u našoj zemlji, partija na Hvaru počinje izdavati informativni bilten pod nazivom »Izvjestaj«. Prvi brojevi tog biltena izašli su pod neobičnim uvjetima. U jednoj skrovitoj pećini u šumi zvanog Planik na sredini otoka slušale su se radio-vijesti, koje se rukom ispisuju na običan papir. Takvih nekoliko primjeraka »Izvjestaja«, koji se kasnije umnožavaju indigo-papirom, počinje dnevno kolati hvarskim selima, a s njima zajedno i stvarna istina antifašističke borbe.

Njemačka soldateska u jesen 1941. duboko je prodirala na teritorij SSSR-a. Neprijateljska štampa velikim naslovima slavi faši-

stičke pobjede i nagovještava skori slom SSSR-a i drugih savezničkih snaga. Grupica ustaša na otoku u očekivanju pada Lenjingrada i Moskve priprema veliko slavlje. Tada »Izvještaj« donosi uvodnik pod naslovom »Lenjingrad ne će pasti« ➔ »Nikada Nijemci ne će ugaziti na drevne ulice Lenjinovog grada«, piše u uvodnoj rečenici Jure Franičević-Pločar.

S pribavljanjem pisaće mašine i drugog štamparskog pribora bilten se štampa na četiri stranice i izlazi sve do oslobođenja otoka pod imenom »Novi izvještaj«.

Obavještavajući narod o svim važnijim ratnim događajima, popularizirajući Narodnooslobodilačku borbu, prenoseći iskustva i primjere iz rada organizacija NOP-a, raskrinkavajući narodne izdajice i propovjedače politike čekanja na otoku, »Novi izvještaj« je u toku svih ratnih godina vršio važnu ulogu mobilizatora otočkog stanovništva na zadacima NOP-a.

U mjesecu septembru ustaška vlast na Hvaru uputila je prve pozive jednom broju vojnih obveznika za domobranstvo. Među pozvanima nalazili su se i mnogi članovi KP. Oni su bili prvi, koji su odbili da se odazovu ustaškom pozivu. Partija poziva i sve druge obveznike, da odbiju stupanje u domobranstvo. Tako je partijska organizacija srednjeg dijela otoka pozvala na jedan sastanak¹ po nekoliko vojnih obveznika Jelse, Pitava, Vrisnika, Svirača, Vrbanja i Vrboske i na njemu im objasnila, što bi značilo odazvati se ustaškom pozivu. Rezultat je za ustaše bio porazan. Od preko stotinu omladinaca, koji su s čitavog otoka u vrijeme od septembra 1941. do prve polovine 1942. godine bili pozvani u domobrane, odazvala su se svega devetorica.

Vojni dezerteri uživaju u to vrijeme ne samo moralnu podršku Partije, već se poduzimlje niz mjera, kako oni ne bi pali u ruke žandara, čije patrole često krstare selima nastojeći da ih pohvataju. Međutim, najvažnije za njihovu sigurnost bila je masovna podrška, koju im je pružao narod. Uvijek kada su žandari izlazili da ih traže, čitavo selo pratilo je njihovo kretanje i obavještavalo dezertere, gdje se žandari nalaze. Zahvaljujući tome, većina bjegunaca nije se ni povlačila u ilegalnost, već je i dalje ostajala kod svojih kuća i preko dana radila u polju. Jedino noću spavali su vani, izbjegavajući tako iznenadne noćne žandarske prepade.

¹ Ovaj sastanak bio je održan na mjestu zvanom Vir, na cesti između Jelse i Svirača.

Još u septembru 1941. godine se izvjestan broj istaknutijih komunista i domobranskih bjegunaca povukao u ilegalnost. Jedna grupa domobranskih bjegunaca formirala se u prvu partizansku grupu na otoku 25. oktobra 1941. na mjestu zvanom Duboka nedaleko Staroga grada. U njoj su bili Kuzma Jelušić, Dinko K*btoraš, Jure Harašić, Stanko Ilijčić-Bogo, Škarpa Ivo i još nekoliko izbjeglih rodoljuba. Grupi se narednih mjeseci pridružuju i ilegalci iz Dola, Budina, Staroga grada i Selaca. Njome u prvo vrijeme rukovodi član Kotarskog komiteta SKOJA Kuzma Jelušić. U isto vrijeme, kada se formira logor u Dubokoj, jedan logor domobranskih bjegunaca formira se i u predjelu Rašnik između Vrboske i Staroga grada. U njemu borave komunisti ilegalci i domobranski bjegunci iz Vrbanja, Ante Vidošević, Cvite Regović, Marko Razović i Budimir Bratanić. Kasnije se neki ilegalci iz logora Rašnik pridružuju logoru Duboka.¹

Partija u to vrijeme formira i udarne grupe sastavljene od pojedinih članova KP i SKOJA, koji još žive legalno kod svojih kuća. Pripadnici udarnih grupa —• pretežno omladinci, koji nisu služili vojsku — uče se u prvo vrijeme baratanju oružjem, a kasnije počinju izvoditi i pojedine akcije.

Krajem 1941. godine Partija je uspjela da na liniji NOP-a okupi veliku većinu hvarskog stanovništva. Ustaše su već potpuno raskrinkane i za NOP na Hvaru nisu predstavljale nikakvu opasnost. Politiku čekanja i koegzistencije s talijanskim okupatorom, koju su propovijedali neki bivši rukovodioci HSS-a na otoku, odbacila je velika većina naroda. Međutim, mnogi ljudi su smatrali, da je oružana borba na otoku protiv okupatora nemoguća. Takav stav proizlazio je u prvom redu iz geografskih prilika i bojazni od talijanske odmazde nad nezaštićenim stanovništvom.

Kotarski komitet KP Hvar obratio se početkom 1942. Pokrajinskom komitetu tražeći nove smjernice za daljnji razvoj NOP-a na otoku. Pokrajinski komitet dao je hvarskim rukovodiocima u to vrijeme slijedeću direktivu: poslije političkog poraza, koji su ustaše doživjele na Hvaru, likvidirati ih i fizički; učiniti sve, da se razbiju žandarmerijske i financijske stanice kao jedini nosioci ustaštva u to vrijeme na otoku; onemogućiti sve narodne neprijatelje i špijune okupatora: doći do što veće količine oružja, odjeće i hrane, koja će

¹ Ilegalci tih dvaju logora bili su jezgra, od koje se u julu 1942. formirao teta »Matija Ivanić«.

poslužiti ne samo borcima na Hvaru, već i novim jedinicama, što su se uskoro trebale formirati na kopnu.

Već krajem 1941. godine pojedine udarne grupe otpočinju s izvođenjem akcija usmjerenih na pribavljanje što većih količina oružja, hrane i drugog. Udarne omladinske grupe iz Bogomolja zaplijenile su krajem godine u uvali Bristova 800 kilograma brašna, vlasništvo ustaške općine. Sličnu akciju izvršila je udarna grupa iz Staroga grada u noći od 7. na 8. aprila 1942. godine. Te noći odneseno je iz školske zgrade 38 vreća kukuruznog brašna i 4 kante ulja, sve namijenjeno za privlačenje školske djece u ustašku organizaciju. Iste noći udarna grupa obližnjeg sela Rudina odnosi iz školske zgrade u selu 4 vreće brašna i 1 kantu ulja. Nekoliko dana kasnije udarna grupa u selu Dolu preuzimlje u seoskoj zadruzi 15 vreća krumpira.

Uporedo s tim akcijama ekonomskog karaktera udarne grupe otpočinju s razoružavanjem žandarmerijskih i financijskih stanica na otoku. 8. februara 1942. udarna grupa u Jelsi odnosi 7 pušaka i 20 čebadi iz financijske stanice u mjestu.¹ Udarne grupe iz Gdinja sastavljene od članova KP i SKOJA ušla je 8. maja u financijsku stanicu u mjestu i zaplijenila dvije puške, 90 metaka, i ostali zatečeni materijal.

27. aprila 1942. jedna grupa biokovskih partizana doplovila je brodom u uvalu Bristova, došla u Bogomolje i u noći napala kasarnu žandarmerijske posade u mjestu.

Iste večeri, prije dolaska biokovskih partizana, upalo je nekoliko omladinaca bogomoljske udarne grupe u mjesnu poštu, gdje su demolirali neke uređaje i oduzeli radio-aparat. Računajući, da će partizani doći i na stanicu, žandari su pripremili oružje i na katovima postavili straže. Ne znajući za to (jer nisu došli u vezu s bogomoljskom organizacijom NOP-a), biokovski partizani prešli su u napad, ali su ih žandari *spretno* dočekali. Kako se kasarna nalazila na čistini, malim snagama nije mogla biti zauzeta. Nakon dulje obostrane paljbe, videći, da se žandari ne predaju, partizani su se povukli. Međutim, biokovski borci nastoje što prije doći do žandarskog oružja u Bogomolji. Desetog maja u noći ponovno su se iskricali brodom, došli u vezu s rukovodiocem NOP-a Franom Radovančić-

¹ Oružje su oduzeli Pero Splivalo, Vinko Bellé, Martin Gamulin i Andro Gamulin. Puške je još iste noći prihvatio i prenio iz Jelse u Vrisnik Jure Franjević.

Bilcem, koji ih do zgrade provodi sporednim prilazima, pa su žandari bili iznenađeni. Već poslije prvih metaka oni su se predali, a partizani su ušli u zgradu i preuzeli 7 pušaka, 5 pištolja, 1000 metaka, 10 ručnih bombi i jednu pisaću mašinu.

Partizanska grupa iz logora Duboka kod Staroga grada prebacila se početkom 1942. u novi predio zvan Borovik. Već u maju grupa je narasla do jačine jednog partizanskog voda od 20 boraca. Prvih dana nakon formiranja voda borci izvode redovnu vojnu obuku, a kasnije prelaze i na izvođenje pojedinih akcija.

Neposredno nakon kapitulacije Jugoslavije, a u skladu s općim uputstvima Pokrajinskog komiteta KP za Dalmaciju, počeli su se i na otoku Hvaru formirati odbori Narodne pomoći. Njihova aktivnost naročito dolazi do izražaja u danima, kada je trebalo izdržavati domobranske bjegunce. Članovi odbora Narodne pomoći obraćaju S3 za novčanu i drugu materijalnu pomoć najprije pojedincima, a kasnije i sve većem broju rodoljuba. Već u prvim danima svoje djelatnosti odbori Narodne pomoći sakupili su na otoku veću sumu novca i izvjesnu količinu odjeće i obuće.

Tako je Partija na Hvaru provodila u život liniju KPJ u vezi s organiziranjem narodnog ustanka. Međutim, osobiti geografski i drugi uvjeti zahtijevali su posebnu razradu putova u daljnjem razvitku NOP-a na otoku. Opći razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji i iskustvo, koje je već bilo stečeno, pomogli su, da NOP na Hvaru nije zastajao pred mnogim teškoćama, već se i dalje neprestano razvijao.

OTOK KORČULA POSLIJE NAPADA NJEMAČKE NA SSSR

Čim je CK KP Jugoslavije uputio poziv na oružani ustanak, u Kotarskom komitetu KP Korčula počeo se nazirati otpor takvoj partijskoj liniji. Naime, jedan dio članova Komiteta i pojedini članovi u osnovnim organizacijama na terenu nisu se slagali s linijom oružane borbe protiv okupatora na otoku. U Kotarskom komitetu KP nastala je podvojenost. Sekretar Komiteta¹ i neki njegovi stariji članovi zastupali su mišljenje, da ne treba izazivati okupatora

¹ U to vrijeme sekretar Komiteta bio je Gavranić Petar.

čak ni ispisivanjem parola, a pogotovu ne oružjem. Smatrali su, da treba čekati pogodan čas za ustanak. Po njima on je imao nastupiti u momentu, kada se Crvena armija približi jugoslavenskoj granici.

Takvu stavu »starijih« članova energično se suprotstavljalo nekoliko mlađih članova Kotarskog komiteta, koji su u isto vrijeme bili i rukovodioci SKOJA. Oni traže, da se odmah otpočne s akcijama, pri čemu nailaze na punu podršku većine partijskog članstva na terenu. Nosilac ideje borbe protiv okupatora na otoku bila je u prvom redu organizacija SKOJA.

Kotarski komitet SKOJA, koji je imao punu podršku kompaktne i dokraja borbene skojevske organizacije na otoku, kao i od nekoliko mlađih članova Komiteta Partije traži, da se otpočne s akcijama protiv okupatora. Uslijed toga nastaju sve zategnutiji odnosi između mlađih i starijih članova Komiteta Partije. Tek na opetovano zahtijevanje Pokrajinskog komiteta KP Dalmacije, da se na Korčuli od postojećih ilegalaca formiraju udarne grupe, organiziraju logori i otpočne s akcijama, Kotarski komitet poduzimlje izvjesne mjere u tom pravcu. Tako je na jednom sastanku održanom krajem augusta u kući Cetinić Jerka u Blatu bilo odlučeno da se formiraju logori ilegalaca — komunista i to na terenu Vele Luke 2, Blata 3, Račišća 1 i Žrnova 1 logor. Međutim oportunitizam u Kotarskom komitetu KP sve više je hvatao maha, pa se i odluka o povlačenju komunista u spomenute logore neprestano odgađala.

Značajnija partizanska akcija, za koju se bilo pročulo po cijelom otoku, izvršena je krajem juna 1942. godine. Kotarski komitet je saznao, da Talijani jednim motornim brodom namjeravaju iz Vele Luke otpremiti u Split dva vagona ulja, koje su bili prisilno otkupili od seljaika po minimalnim cijenama. Odlučeno je, da se brod napadne za vrijeme vožnje i kapetan prisili da krene u pravcu Primorja u Podgoru, koja je u to vrijeme bila u rukama partizana. Brod je sačekan u blizini otočića Projizdara, i poslije nego je kapetan pozvan na predaju, na nj su se popeli partizani. Kapetanu je naredeno, da vozi u pravcu Podgore. Međutim, na pučini između Hvara i Korčule pojavio se jedan talijanski patrolni brod, koji je, opazivši braceru, pošao prema njoj. Kako se nije bilo daleko odmaklo od obale, partizani su okrenuli natrag. Dok je talijanski brod vozio za njima, bačve s uljem bile su oštepljene i pobacane u more. Na izvjesnom dijelu puta Talijani su krenuli drugim pravcem. Partizani su nekoliko bačava, koje su bile pobacane uz samu obalu, ponovno izvadili i tako spasili neku količinu ulja.

Neposredno poslije te akcije Talijani su pokušali uhapsiti neke istaknutije komuniste. Jedne noći iznenada su upali u njihove stanove, a kako oni nisu spavali kod svojih kuća, namjere Talijana ostale su neostvarene. Odmah poslije toga izvjestan broj komunista povlači se u logore,¹ za koje je još u augustu 1941. bila donesena odluka da se formiraju. U tri logora formirana na sektoru Blata povlači se 15 ilegalaca. U logor na predjelu Potima odlaze: Ivan Milat, Marko Hrastovac, Petar Marijević, Vicko Milat, Marko Milat i Marko Kraljević. U logor na predjelu Morkanj povlače se: Ante Martinović, Marko Krnac, Franko Martinović, Jurica Grbin i još nekoliko komunista. U logor u predjelu zvanom Papuše povlače se: Marin Cetinić, Franko Telenta, Petar Marinović, Nikola Maglica, Tudor Gavranić, Mate Gavranić i Ante Bosnić - Bagatela. U logor Dubovo na sektoru sela Račišća povlače se: Tugomir Matić, Ivan Matić i Marija Lujak. U logor na sektoru sela Žrnova povlače se: Franjo Jeričević-Cive, Nikola Skokandić-Mikiko, Šale Petar-Čemberlen, Jeričević Ivan-Compo, Duhović Eugen-Striko, Skokandić Ivan-Caparin i Skokandić Mate. Osim tih bila su farmirana i dva logora na sektoru Vela Luka u kojima su bili: Nikola Ivanović, Bore Marinović, Jerko Mirošević, Ivan Barčot, Kristo Marinović, Marko Žuvela i nekoliko drugih ilegalaca — komunista.

U to vrijeme u dogovoru s Pokrajinskim komitetom Kotarski komitet KP Korčula donosi odluku, da uputi prve dobrovoljce na kopno, gdje se u to vrijeme već bore pojedine partizanske jedinice. Prilikom donošenja te odluke došlo je do oštrog sukoba između revolucionarnih i oportunističkih snaga u Kotarskom komitetu. Međutim članstvo partijskih i skojevskih organizacija na terenu, čvrsto stojeći na liniji oružane borbe, nije poslušalo oportunističke savjete sekretara Komiteta i grupe, koja ga je podupirala. Tako prvih devet korčulanskih dobrovoljaca odlazi na kopno, gdje 3. juna 1942. ulaze u Mosorski partizanski odred. Preživjeli borac te grupe Ivan Barčot o napuštanju Korčule i dolasku u Mosor priča slijedeće:

¹ Skojevski organizacija na otoku Korčuli dotada nije imala svog kotarskog rukovodstva, već je svakom skojevskom grupom u selu direktno rukovodila partijska organizacija dotičnog mjesta. Prvo skojevsko rukovodstvo za Korčulu stvara se početkom juna 1941. Naime, još sredinom maja 1941. bio je formiran Mjesni komitet SKOJ-a Blato, u njemu su bili: Marin Cetinić, Petar Marinović, Vicko Milat, Nikola Maglica i Dragica Farčić. Upravo ovaj Mjesni komitet prerasta u Kotarski komitet SKOJ-a s- time, što u njega još ulaze Ivo Barčot iz Vele Luke, Ivo Dračevac iz Lumbartle i Marifit Matulović iz Zrnova.

»Preko naših simpatizera u aparatu talijanske općine dobili smo devet propusnica, koje su glasile za putovanje u Split. Četiri smo bili iz Vele Luke i pet iz Blata — ukupno devet. Ukrcali smo se u parobrod u Veloj Luci. Po dolasku u Split Marinović Petar - Borili, koji nas je predvodio, uspostavio je vezu s Pokrajinskim komitetom, pa smo svakog časa očekivali, da budemo provedeni dalje. Međutim upravo tih dana Talijani su pojačali blokadu grada, i bilo je riskantno krenuti odmah. U gradu smo ostali par dana očekujući da blokada popusti. Blaćanima je to čekanje dojadilo, pa su se vratili natrag. Mi smo treći dan ipak krenuli. Rečeno nam je, da ujutro budemo na autobusnoj vezi za Solin i da slijedimo čovjeka, koji će u ruci držati talijansku novinu »Popolo di Spalato«. Kada smo ujutro došli na autobus, zaista smo ugledali čovjeka s listom u ruci. U Solinu smo sišli i bez riječi ga slijedili. Za kratko vrijeme bili smo u Rupotini. Tu se naš vodič naglo zaustavio, prišao nam i rekao: »Drugovi, dobro je bilo — eno tamo onaj čovjek, što dolazi, provest će vas dalje.« Rukovali smo se s njime i nastavili put u pravcu Kozjaka, sada već slobodno razgovarajući s novim vodičem. U Kozjaku smo ostali 3—4 dana, a onda jedne noći prešli u Mosor i svrstali se u partizanski odred, kojemu je u to vrijeme bio komandant Reić Srećko - Petica. Drugovi iz Blata, koji su se bili vratili, kroz nekoliko dana ponovno su krenuli i obradovali se, kad su nas našli u Dinari, kamo smo se prebacili radi ulaska u Drugi bataljon Srednjedalmatinskog partizanskog odreda.«

Petnaest dana poslije te krenula je istim putem i druga grupa od 12 korčulanskih dobrovoljaca. To su bili omladinci iz Blata, Vele Luke i Smokvice. 24. juna otišla je i treća grupa dobrovoljaca s otoka također za Dinaru.

OTOK VIS U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI

Već 1. maja Talijani su uvidjeli, da na otoku Visu ne će biti mira. Toga dana na poziv Partije radnici u komiškim fabrikama nisu išli na posao, već su u svečanim odijelima izašli na obalu. Ni stanovnici viških sela nisu otišli u svoja polja. Na zvoniku sv. Niko u Komiži izvješena je velika crvena zastava.

Talijani su ozlojeđeno promatrali te prve neprijateljske istupe viškog naroda. U Komiži su se pojavile i prve po zidovima ispisane parole protiv okupatora. Komunisti neumorno tumače narodu, da s talijanskom okupacijom rat nije završen, da borba protiv okupatora tek ima započeti. Nekoliko talijanskih prijeratnih optanata i njihovih doušnika na otoku izvještava redovito Talijane o političkoj aktivnosti komunista.

Talijani su očekivali pogodan trenutak obračuna sa viškim komunistima. On je došao s napadom fašističke Njemačke na SSSR. 29. juna Talijani hapse komuniste Ivana Kuzmanića, Antu Krstulovića, Ivana Kordića, Nikolu Ilića i Ivanka Kordića. Komunisti Jakov Radišić, Mladen Ivulić, Stipe Tomić, Nikola Repanić i drugi, koji su uspjeli izbjeći hapšenje, povukli su se u ilegalnost.

Izbjegli ilegalci formirali su prvu partizansku grupu na otoku. Kako su u njoj bili većinom članovi Mjesnog komiteta, koji u to vrijeme rukovodi svim partijskim organizacijama, to ova grupa ujedno postaje i rukovodstvo NOP-a na otoku Visu.

Poslije hapšenja komunista Partija razvija još intenzivniji politički rad među viškim narodom. U isto vrijeme formiraju se i odbori Narodne pomoći, koji sakupljaju pomoć u novcu, hrani i odjeći za partizane. Naročiti uspjesi postižu se u radu s omladinom. Skopjevska organizacija tih dana prima u svoje redove velik broj omladinaca, koji su spremni da stupe u borbu s okupatorom. I većina bivših pristaša JNS prilazi NOP-u, u čemu su naročito prednjačili omladinci članovi bivšeg Sokola. Simpatizeri NOP-a bili su podijeljeni po grupama, koje su se redovito sastajale, čitale literaturu i razne izvještaje dobivene iz Splita preko jednog mornara na parobrodu »Bakar«.

U augustu 1941. ilegalci iz partizanskog logora¹ uzeli su iz »Češke vile« u Visu oko 150 kilograma sanitetskog materijala i 1

¹ Nesretnim slučajem u logoru je ranjen Mladen Ivulić-Buvalo. Trebalo ga je hitno prebaciti u Split. Kako se parobrodom nije mogao prevesti, to je svojom barkom učinio omladinac Ante Brajčić. Ivulić se u bolnici liječio pod tuđim imenom, a kad je umro doveden je u Vis parobrodom također pod tuđim imenom. To je znao cijeli viški narod, koji je sav učestvovao u pogrebu. Majka poginulog Ivulića sve od parobroda do groblja nije pustila suzu. Nad otvorenim grobom održala je sinu govor i pozvala omladinu otoka Visa, da ide njegovim putem. Omladinac Ante Brajčić po dolasku u Split priključio se Prvom splitskom partizanskom odredu; po njegovu stradanju strijeljan je zajedno s sinjskim žrtvama.

pušku. U istom mjesecu u Komiži je izvršen atentat na talijanskog špijuna Luku Bijaševića.¹

Sredinom septembra 1941. godine na kopno u partizane odlazi grupa od 33 omladinca iz Biševa i Komiže. Oni su se ukrcali u dva leuta i otplovili u Split. Za vrijeme vožnje omladinci su bili sakriveni pod palubom, na kojoj su stajale prazne željezne bačve, te je neupućenom izgledalo, kao da brodovi odlaze po naftu. Po dolasku u Split tri dana se tragalo za ugovorenim vezom, no ona se nije uspjela uspostaviti. Bilo je to u vrijeme neposredno nakon stradanja prvih partizanskih odreda i strijeljanja boraca Splitskog odreda u Sinju. Zbunjenost i časovita depresija NOP-a — poslije tih događaja bile su poremetile ugovorene veze, pa su se omladinci vratili na otok. Velik broj Višana znao je za odlazak boraca na kopno i za njihov povratak na otok. Talijani nikada nisu saznali ni za jedno ni za drugo. Bio je to rijedak primjer opće odanosti i privrženosti naroda stvari NOP-a.

17. oktobra odlukom Mjesnog komiteta radnici su zapalili tvornicu sardina u Komiži. Uslijed brze i efikasne intervencije Talijani su uspjeli požar ugasiti.

Sekretar Mjesnog komiteta Pavao Kučić suprotstavio se odluci ostalih članova Komiteta, da se pale fabrike sardina u Komiži. Kučić je zbog toga bio isključen iz Partije, a dužnost sekretara preuzeo je Nikola Repanić - Gandhi. U to vrijeme na otok Vis u nekoliko navrata dolazi Andrija Božanić, član Pokrajinskog komiteta i pomaže rukovodstvu u sređivanju prilika u partijskoj organizaciji.

10. decembra u Komiži su organizirane velike demonstracije, u kojima je učestvovalo oko 300 žena. Demonstracije su otpočele pod parolom povišenja sledovanja hrane, ali su se ubrzo pretvorile u politički revolt, u kojem se pjevala Internacionala, klicalo SSSR-u i Crvenoj armiji. Talijanski karabinjeri surovo su napali žene — demonstrante i rastjerali ih, a odmah zatim izvršili brojna hapšenja žena Komiže. Bartulu Felandu koja je stajala na čelu demonstracija, Talijani su s grupom žena odveli u internaciju u Italiju. Narednih dana upali su u kuću omladinaca, koji su zajedno sa ženama učestvovali u demonstracijama, u namjeri, da ih uhapsu. Uslijed toga 17 omladinaca se povuklo u partizanski logor.

¹ Iako je bio izrešetan revolverskim mecima, uz naročito zalaganje talijanski! liječnika špijun Bijašević uspio je preživjeti.

Pokušavajući da razbiju tako nagli razmah NOP-a na Visu, Talijani u prvoj polovini januara 1942. godine dovode na otok kaznu ekspediciju od oko 1000 vojnika, većinom crnokošuljaša. Ekspedicija je prešla preko čitavog otoka, pretresala sve uvale i šumarke u namjeri, da pronade partizane. Međutim ne našavši njih, pohvatili su ljude, koji su radili u polju. Tako su bili uhvatili oko 70 nelužnih građana, koje su kasnije pustili.

Nekoliko dana poslije odlaska ekspedicije Talijani su iz zasjede ubili Jakova Radišića - Malenka, jednog od organizatora NOP-a na otoku. Smrt tog istaknutog komunista i rodoljuba izazvala je u narodu cijelog otoka strahovito ogorčenje prema fašističkom okupatoru.

Sredinom februara 1942. g. sekretar Mjesnog komiteta KP Nikola Repanić odlazi u Trogirsko-rogoznički partizanski odred, da bi među ostalim organizirao vezu tog odreda i s Visom. Istovremeno je reorganizirano rukovodstvo, pa je formiran Kotarski komitet KP Vis, koji otada rukovodi svim partijskim organizacijama na otoku. Za sekretara Kotarskog komiteta izabran je Branko Mandaković.

Nakon formiranja Kotarskog komiteta izuzetno se pojačao rad partijskih organizacija na otoku. U Partiju ulaze novi članovi. U to vrijeme formiraju se partijske organizacije i u selima. Plisko Polje i Marinje Zemlje. Formirane su i tri partijske organizacije u mjestu Visu umjesto jedne, koja je dotada postojala. Organizacija SKOJA primanjem novih članova brojno se udvostručila. U proljeće 1942. godine na Visu u naglom usponu buktu oslobodilački ustanak naroda. Omladina se u velikom broju dobrovoljno javlja za odlazak u partizane na kopno.

Početkom aprila 1942. g. iz mjesta Visa parobrodom za Split odlazi grupa od 10 omladinaca, koji se preko Kaštela prebacuju u Trogirsko-rogozničku četu u predjelu Hotelji kraj Rogoznice.

U maju u partizane na kopno odlaze dvije nove grupe od ukupno 44 omladinca. One su se leutom prebacile u uvalu Sičhenica kraj Sevida i ušle u Trogirsko-rogozničku četu. U junu u tu istu jedinicu odlazi nova grupa od 12 viških omladinaca.

Kasnije, kada je uspostavljena veza preko Hvara s Biokovom, viškj dobrovoljci odlaze u Biokovski partizanski odred. Tako je već u augustu krenula u Biokovo jedna grupa od 43 dobrovoljca, a u septembru nova grupa od 24 dobrovoljca. Prebacivanje novih grupa

dobrovoljaca s otoka Visa na kopno nastavlja se i narednih mjeseci¹.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET NA PELJEŠCU

Kada je Njemačka napala SSSR, ustaše na Pelješcu provode nad narodom još jači teror nego dotada. Ustaško-žandarske patrole sve češće noću upadaju u kuće komunista i simpatizera Partije, u njima vrše pretrese i upućuju prijetnje članovima njihovih obitelji. Na ulicama zaustavljaju mirne prolaznike zahtijevajući od njih, da kliču Paveliću i novoj hrvatskoj državi, a pojedine omladince prijetnjama i zastrašivanjem nastoje privoliti, da se upišu u ustaške organizacije. Međutim i pored pojačanog ustaškog terora napredna omladina, u prvom redu članovi SKOJA, svakodnevno pruža otpor ustaškom režimu. Ni u danima brzog njemačkog nadiranja prema Moskvi, kada su ustaše ispisale sve zidove parolama »o skorom slomu boljševizma«, omladina Pelješca ne preza, već jedne noći mrči sve ustaške parole i preko njih ispisuje parole Oslobođilačke borbe.

U junu ustaški logornik na Pelješcu don Mate Milić vršio je pripreme za proslavu Pavelićeva rođendana. Taj pop — zagriženi ustaša — uputio je poziv limenim glazbama u Potomju i Janini, da svojim učešćem u pripremanoj paradi uveličaju ustašku proslavu. Međutim, glazba iz Potomja nije ni došla na tu proslavu, a iz janjinske glazbe u njoj učestvuje samo nekoliko zaplašanih svirača. Zbog bojkota proslave ustaše su 25. juna uhapsili osam omladinaca, koje su, nakon nekoliko dana maltretiranja u zatvoru, pod pritiskom javnosti pustile na slobodu.

U augustu vraća se na Pelješac sekretar Poluotočkog komiteta.² KP Ivo Morđin - Crni, koji dotada ilegalno živi na Korčuli, gdje se još u maju bio sklonio, da ne padne ustašama u ruke. Čim se vratio, održan je sastanak Komiteta, na kojemu je razrađen plan priprema za početak Oružane borbe. Nakon toga Morđin odlazi u Split, da bi upoznao Pokrajinski komitet sa stanjem na Pelješcu i primio nova uputstva za daljnji rad.

¹ Do kapitulacije Italije prebačeno je u partizanske jedinice na kopnu ukupno 238 viških dobrovoljaca.

² S/e do partijske konferencije održane u aprilu 1942. g., kada je formiran Kotarski komitet KP za poluotok Pelješac, dotadašnje partijsko rukovodstvo na Pelješcu nazivalo se poluotočki komitet.

Za vrijeme, dok se Ivo Mordin-Crni nalazio u Splitu, oportunisti u Poluotočkom komitetu učinili su sve, da se ne ostvari nijedan zadatak predviđen u pripremama za oružanu borbu. Takvo stanje traje do kraja septembra, kada se na Pelješac ponovno vraća sekretar Komiteta. Tada iznova oživljava politički rad na širenju ideja NOP-a, brojno se povećavaju partijske i skojevske organizacije, formiraju se odbori Narodne pomoći, osniva se »tehnika« pri Komitetu, koja umnožava proglase, letke i štampa vijesti sa frontova, koje se čitaju na sastancima svih organizacija NOP-a na Pelješcu.

Sredinom oktobra 1941. g. u već postojeći logor neretvanskih ilegalaca u predjelu Sresera odlaze Ivo Mordin-Crni i Niko Bojanović-Kadija. Nešto kasnije u sreserski logor dolazi još nekoliko drugih ilegalaca komunista s Pelješca.

U to vrijeme dvadesetorici peljeških omladinaca došli su ustaški pozivi za domobranstvo. Zahvaljujući utjecaju, koji su Partija i skojevska organizacija imale među omladinom, 17 omladinaca umjesto u domobrane došlo je u partizanski logor u Sraseru, dok su samo trojica njih ostala da se samostalno kriju pred žandarsko-ustaškim patrolama.

Svi dotadašnji ilegalci i novopristigli domobranski bjegunci u sreserskom logoru žive-vojničkim životom, naoružani vojničkim puškama i jednim puškomitraljezom. Tokom novembra oni izvode nekoliko ekonomskih akcija na imanjima ustaških funkcionera i njihovih doušnika te upućuju patrole u okolna izviđanja.

Sredinom novembra 1941. g. jedna grupa partizana pod rukovodstvom Ive Mordina sukobila se kod mjesta Drače s nekoliko žandara i ustaša iz Neretve. Poslije jednosatne obostrane paljbe ustaše su se povukle s Pelješca. Partizani u toj borbi nisu imali gubitaka, dok su gubici ustaša ostali nepoznati. Borba s ustašama kod Drače bila je prvi oružani sukob peljeških partizana s neprijateljem.

U prvoj polovini decembra 1941. g. u partizanski logor ponovno dolazi jedna grupa od 9 novih dobrovoljaca. Zajedno sa njima partizanska grupa na Pelješcu sada broji oko 40 boraca. Radi što bolje kontrole nad cijelim područjem poluotoka i efikasnijeg djelovanja borci su podijeljeni u tri grupe i upućeni u dva nova logora. Tako pored logora u Sraseru, postoji jedan logor u predjelu Dingač, dok je drugi formiran u području Kunove, 4—5 kilometara od mjesta Kune.

18. decembra u jednoj kućici nedaleko od mjesnog groblja u Potomju održano je partijsko savjetovanje za poluotok Pelješac. Na njemu su bile donesene značajne odluke za daljnji razvoj NOP-a na Pelješcu. Pored ostalog bilo je zaključeno, da se odmah od već postojećih partizanskih grupa formira Pelješka partizanska četa. Za njenog komandira bio je postavljen Niko Bojanović-Kadija, a za komesara Ante Poljanić.

Krajem 1941. g. i na poluotok Pelješac doprla je direktiva, da se borci upućuju u Južnohercegovački partizanski odred, gdje postoje povoljniji uvjeti za vodenje borbe. Radi uspostave veze pošao je krajem decembra u Hercegovinu Ivo Mordin-Crni, ali je 6. januara 1942. g. bio prepoznat i uhvaćen od žandara kod Hutova u Hercegovini.¹

Odsutnost sekretara Komiteta i ovaj put se negativno odrazila na uspješno započeti razvoj Narodnooslobodilačke borbe na Pelješcu. Tako za naredna tri mjeseca prestaje ona živa aktivnost, koja se dotada osjećala u radu svih organizacija NOP-a. Partizanski vodovi, odijeljeni svaki na svom području, ne izvode više značajnije akcije. Zaprijetila je opasnost ozbiljne stagnacije u razvitku NOP-a na Pelješcu.

U takvoj situaciji komanda Biokovske čete odlučila je, da na Pelješac uputi jedan vod biokovskih partizana, koji bi tamo izveli nekoliko akcija i pelješke partizane podstakli na veću aktivnost. Tako se jedne noći početkom aprila, u čamcu na četiri vesla prebacila na Pelješac grupa od 14 biokovskih partizana. Oni na Pelješcu ostaju šest dana i za to vrijeme pod komandom Vlade Viskića izvode napade na ustaške finansijske stanice u mjestima Drače i Crkvice. Uslijed ogorčene obrane, koju su finansi pružili u stanici Drače, partizani su bili prisiljeni da se u zoru povuku. Za razliku od te, finansijska stanica u Crkvicama bila je razoružana i u njoj zaplijenjeno nekoliko pušaka, izvjesna količina municije i radio-aparat.

Akcije biokovskih partizana u Crkvicama i Dračama imale su izvanredan odjek u narodu Pelješca. Ne znajući tačan broj biokovskih boraca, narod je pričao o partizanskim četama, koje su iz unutrašnjosti došle da na Pelješcu vode borbu. Glasovi o tome doprli su i do Talijana, čija komanda u Metkoviću na Pelješac upućuje

¹ Neposredno po hapšenju Mordin se pokušao spasiti bijegom, skočivši s kata žandarmerijske stanice, ali je pri padu slomio nogu. Tada je odveden u mostarsku bolnicu, iz koje je njegov bijeg organizirala partijska organizacija u Mostaru.

svoje trupe. Ekspedicija je, pretražujući poluotok, krenula iz Janjine i preko Kune stigla u Potomje, da bi se podveče preko Pijavičine ponovno vratila u Janjinu. Ne našavši partizane, Talijani su u Potomju i Pijavičini opljačkali neke kuće i odveli u internaciju desetak osoba.

Već nekoliko dana po odlaska talijanske ekspedicije Pelješka partizanska četa prelazi u napad na ustaške financijske stanice: najprije je razoružala finance u Lovištu, a odmah zatim i finance u Dračama.

U međuvremenu, poslije nego je zaliječio nogu, na Pelješac se vraća Ivo Mordin-Crni. Po njegovu povratku, drugom polovinom aprila, bila je sazvana partijska konferencija, na koju je došla većina partijskog članstva na Pelješcu. Pošto su pojedini članovi starog partijskog rukovodstva bili oštro kritizirani za ispoljeni oportunistizam i izbačeni iz Komiteta, izabran je novi Kotarski komitet na čelu s Mordinom. Oportunisti su bili maknuti i s ostalih rukovodećih položaja u organizacijama NOP-a i iz Štaba Pelješke partizanske čete. Njihovim odstranjivanjem s rukovodećih mjesta NOP na Pelješcu dobija novi zamah. Već početkom maja stvaraju se u selima odbori AFŽ-a i Saveza mlade generacije, a krajem istog mjeseca u većini sela i narodnooslobodilački odbori. U to vrijeme »tehnika« Kotarskog komiteta KP počinje na ciklostilu štampati »Naš tjednik«, koji narod Pelješca obavještava o najnovijim vojno-političkim događajima i o makinacijama udruženih neprijatelja iz redova bivših stranaka, koji tih dana uprežu sve snage, da razbiju i zaustave razvitak NOP-a na Pelješcu.

Partizanska četa poslije izmjene u komandnom sastavu počela je smjelije ići u akcije. Tako je 11. maja u blizini Kune sačekan i ubijen ustaški tabornik iz Janjine Željko Milić. Početkom juna jedan partizanski vod napada i razoružava financijsku stanicu u Podobuču, a narednih dana razoružano je i nekoliko žandarskih patrola. Sredinom juna na putu Janjina — Trstenik izvršen je napad na jednu talijansku patrolu i ubijen jedan talijanski vojnik, dok je drugi bio ranjen. Istih dana partizani Pelješke čete napadaju u blizini Osobljave talijanski motorni čamac, koji je dolazio iz Trpnja. Od puščane vatre ubijen je na brodu zapovjednik talijanske financijske straže u Dračama, tenente Scarsella, dok je jedan drugi talijanski vojnik bio ranjen.

29. juna održan je u Potomju prvi javni zbor, na koji je došlo nekoliko stotina ljudi. S velikim interesom narod je 'slušao govor

Ive Mordina-Crnog, kličući partizanima i NO borbi. Tih dana naružane grupe partizana nesmetano prolaze pelješkim selima, gdje ih narod dočekuje i dijeli s njima zadnje od hrane, do koje se u to vrijeme vrlo teško dolazi.

Ta pojačana politička i vojna aktivnost partizana i terensko-političkih radnika i sve veći priliv novih boraca u četu čine, da ustaše upućuju na Pelješac jednu ustaško-domobranksu jedinicu, u kojoj se nalazilo oko 50 domobrana i 20 hercegovačkih ustaša. U noći 20. jula oni su opkolili Potomje, u kojemu se nalazilo nekoliko terenskopoličkih radnika. Probijajući ustaškomobranksu blokadu, poginuo je organizacioni sekretar Kotarskog komiteta Niko Bojanović-Kadija. Dva dana kasnije, pri upadu u Županje selo, ista ustaško-domobranksa grupa ubila je omladinskog rukovodioca Ivu Jurovića. Smrtno ranjen, Jurović je, pucajući iz pištolja, ubio jednog i ranio drugog ustašu.

FORMIRANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA STVARANJE NOO U SPLITU

Kada su akcioni odbori preko mreže svojih pododbora okupili velik broj rodoljuba Splita i pokrenuli ih kroz niz formi u borbu protiv okupatora, ukazala se potreba stvaranja jednog centralnog organa, koji bi stao na čelo tih odbora i davao im jedinstvene smjernice u daljnjoj borbi.

Akcioni odbor brodogradilišnih radnika daje inicijativu za stvaranje NOO-a,¹ koji bi rukovodio svim akcionim odborima u gradu.

»Dne 6. aprila 1942. godine, na godišnjicu upada fašističkih hordi na našu zemlju, formiran je u Splitu NOO ... NOO u Splitu izrastao je iz niza organizacija Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta. Jedanaest akcionih odbora ... prihvatili su poziv akcionog odbora brodogradilišnih radnika za osnivanje NOO-a. Akcioni su odbori u taj prvi NOO izaslali svoje delegate, koji su na svečanoj sjednici formirali NOO. Taj NOO sa svojom mrežom akcionih od-

¹ Sastanak, na kojem se formirao Narodnooslobodilački odbor održan je u stanu suca Oštrica u Kvaternikovoj ulici 24. Sastanku je prisustvovalo deset aktivista NOP-a. U prvi Narodnooslobodilački odbor bili su izabrani: Ivan Amulić, predsjednik, i članovi Nikola Aračić, Marija Cević, Pjero Šegvić, Dalibor Soldatić, Petar Šegvić, Milivoj Visković i Paško Ninčević.

bora i pododbora obuhvatio je cijelo pučanstvo Splita. On je bio odraz jedinstva naroda u borbi protiv okupatora te je od prvih dana stekao autoritet rukovodioca narodnooslobodilačke borbe. U prvim redovima organizacija JNOF stajali su članovi Komunističke partije, koji su vodstvom brojnih štrajkova, sabotažama i oružanim akcijama zadobili povjerenje cjelokupnog naroda.«¹

Na isti način i iz istih razloga formirao se i u Šibeniku u maju 1942. NO odbor. On je bio izabran na jednom sastanku predstavnika većine akcionih odbora u gradu.

Sa stvaranjem NO odbora u Splitu i Šibeniku reorganiziraju se i odbori narodne pomoći i stvara Narodnooslobodilački fond sa zadatkom prikupljanja i čuvanja materijalnih sredstava za potrebe Narodnooslobodilačkog pokreta. NO fondom direktno rukovode narodnooslobodilački odbori.

Reorganizacija Narodne pomoći u gradovima i stvaranje Narodnooslobodilačkog fonda vidno su utjecali na porast materijalnih prihoda. Zahvaljujući dobro organiziranoj mreži odbora i povećanju broja osoba, koje se pretežno angažiraju na zadacima NO fonda, količina prikupljenog materijala i novca neprestano raste. Dotada se materijal uglavnom sakupljao na jednom mjestu i odmah »preko žice« slao u partizane. Međutim sada sve veće količine prikupljenog materijala zahtijevaju stvaranje posebnih skladišta, u koja se on pohranjuje.

Kad se radilo o većim količinama hrane, ona se predavala pojedinim trgovcima, koji su je magazinirali zajedno s hranom, što su je dobijali za podjelu na ime aprovizacije. Razna roba, odjeća i obuća daje se na čuvanje pojedinim rodoljubima, koji je pohranjuju u ormare zajedno sa svojom vlastitom robom. Sve se te količine hrane, odjeće, obuće i drugog materijala postepeno transportiraju van grada partizanima.

Od prikupljenog novca najčešće se kupovala hrana i lijekovi. Pored toga počela se redovno pružati novčana pomoć i porodicama, čiji su branici već bili u partizanima ili ležali u fašističkim zatvorima.²

¹ Iz članka ANOO-i u neoslobodenim krajevima Dalmacije« donijetog u broju 4-6 »Našeg izvještaja«, studeni 1942. godine.

u prvim mjesecima 1942. godine ova pomoć pojedinoj obitelji u Šibeniku kreće se u visini od 200 lira, a kasnije se povećava na 300 i 400 lira. Dok je početkom 1942. NO fond u Šibeniku sakupljao oko 200.000 lira mjesečno,, u drugoj polovini iste godine ta se suma penje na preko 400.000 lira.

NO odbori formiraju se u prvoj polovini 1942. godine i u mnogim manjim gradovima i u velikom broju sela na području cijele Dalmacije.

U početku stvaranja NO odbora bilo je slučajeva nerazumijevanja njihova značaja i uloge za Narodnooslobodilačku borbu. U prvom redu pojedini aktivisti na terenu smatrali su, da je pored postojanja partijske i drugih političkih organizacija nepotrebno stvarati i druge organe NOB-e. Da su se odmah u početku otklonile takve nejasnoće, u velikoj su mjeri pridonijele okružnice CK KPH-a, u kojima je ukazano na izvanredan značaj NOO za razvitak NOB-e i bila dana detaljna uputstva za njihovo organiziranje i rad¹.

Do kraja 1942. NO odbori bili su osnovani u najvećem broju dalmatinskih gradova i sela. Za to vrijeme bila je formirana i većina kotarskih, gradskih i općinskih NO odbora.

Formiranjem NO odbora bio je dovršen jedan proces, kroz koji su se u toku borbe protiv okupatora izgrađivale organizacione forme međusobnog povezivanja i jedinstvenog djelovanja širokih narodnih masa. NO odbori bili su politički organi NOB-e, politički izraz, ostvarenog jedinstva masa u borbi protiv fašističkog okupatora. Jedan od najvažnijih zadataka NO odbora bio je njihov politički rad na objašnjavanju ciljeva NO borbe, na okupljanju svih anti-fašistički raspoloženih građana bez obzira na njihovu raniju političku, vjersku i nacionalnu pripadnost. Značajno je, da su kako u prve NO odbore, tako i u one formirane kasnije ulazili i mnogi bivši pripadnici HSS-a, JNS-a, SDS-a i drugih stranaka i organizacija, koji su pristupili NOP-u i aktivno radili u njegovim organizacijama.

NO odbori bili su i klica nove narodne vlasti, koju je naoružani narod stvarao ne samo u borbi protiv okupatora, već i domaćih izdajica, koji su u velikoj većini i bili nosioci stare protunarodne vlasti i državnog aparata.

Do koje su mjere NO odbori kao organi nove vlasti bili razvili svoju djelatnost, koje su zadatke rješavali i kakve odluke donosili, najbolje govore slijedeći primjeri:

»11. jula 1942. g. na konferenciji svih mjesnih NOO-a formira se Kotarski NOO Brač. Tom prilikom izabrani su ne samo članovi Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora (t. zv. plenuma) nego i izvršni odbor od tri lica (predsjednika, tajnika i blagajnika) sa sje-

¹ Okružnica br. 3. od 30. IX. i br. 4. od 6. XII. 1941. g.

dištem u Sutivanu, koji povremeno podnosi plenumu izvještaje o svome radu. Kotarski NOO preko mjesnih NOO-a organizirao je potpuno i neprekidno snabdijevanje bračke čete partizana (formirane 22. VI. 1942.), pružao i organizirao prebacivanje hrane partizanima na Biokovu. Radi toga ima svoje magazine u Sutivanu, Selcima i Bolu. NOO-i pružaju pomoć porodicama partizana, organiziraju međusobnu pomoć u obrađivanju zemlje. Kotarski NOO izdaje naređenja i preko mjesnih NOO-a organizira preradu maslina u uljarnama. Već tada se održavaju zborovi birača na kojima se, pored političkih, pretresaju i privredna pitanja (obrada zemlje, prerada maslina, ribolov i t. d.). Tako je, na primjer, u jesen 1942. godine na zboru birača od NOO-a predložen i na zboru prihvaćen, zaključak da se zajedničkim radom stanovništva u režiji NOO-a iskroi veliko neobrađeno polje, zasadi povrćem i namijeni prehrani-bračkih partizana i mjesnog stanovništva (to je jedna od prvih »ekonomija«). Koncem 1942. godine već se sklapaju i prvi civilni-brakovi pred NOO-ima (na pr. u selu Škrip) . . .

... 9. jula 1942. g. mjesni NOO-i organizirali su prebacivanje s preko stotinu mazgi 160 barila slane ribe, 75 hl ulja, 100 kg kositra, koje su partizani (u noći 8/9. jula) zaplijenili u tvornici sardina »Neptun« u Postirama. Jedan je dio sardina i ulja uskladišten, a ostali podijeljen potrebnom stanovništvu.

O djelovanju NOO-a kao organa vlasti na otoku Hvaru u 1942.-g. govore, među ostalim, odluke donesene na t. zv. plenarnim sjednicama Kotarskog NOO-a.

Na prvoj plenarnoj sjednici Kotarskog NOO-a u augustu 1942. u Rašniku kod Vrbanja donesene su odluke:

1. Odluka o obustavljanju davanja dohodaka vlasnicima zemlje sa zemalja koje su držali i obrađivali seljaci još iz starine, a na osnovu starih, nerazriješenih ostataka feudalnih odnosa bili su dužni da daju vlasnicima jedan dio prihoda u naturi. »Agrarne reforme« u staroj Jugoslaviji ostavile su ove odnose nerazriješene i sada su seljaci, osjećajući novu vlast, tražili od nje rješenje tog pitanja..

2. Odluka o obaveznom obrađivanju sve napuštene i neobrađene zemlje, o zajedničkom obrađivanju neobrađene zemlje i pomoći u obradi porodicama partizana.

3. Odluka o porezu u naturi od 2% od prihoda vina za NO fond..
— Sve su ove odluke prevedene u život.

Na plenarnoj sjednici 1. novembra 1942. g. u Vrisniku, pored ostalog, donesene su odluke: 1. Odluka da se provedu opći izbori za mjesne NOO-e u Poljicima, Zastrazišću, Gdinju, Bogomolju i Sućurju, t. j. na gornjem dijelu otoka na kojem nije zbog nedostatka snaga okupator mogao uspostaviti svoje garnizone.

2. Odluka o preradi što veće količine grožđa u marmeladu, a manje u vino radi upotrebe marmelade za pomoć partizanima na Biokovu i radi prehrane stanovništva.

3. Odluka da za kretanje po kotaru propusnice izdaju mjesni NOO-i, a za odlazak izvan kotara kotarski NOO.

Na trećoj plenarnoj sjednici na početku decembra 1942. u Pitvama donesene su odluke:

1. U izvršni odbor kotarskog NOO-a izabire se posebno lice koje odgovara za gospodarska pitanja. Njemu se odmah stavlja u zadatak: organizirati razmjenu slane ribe za suhe smokve s gornjim dijelom otoka.

2. U izvršni odbor izabire se odgovorno lice za prosvjetna i zdravstvena pitanja te se izvršnom odboru stavlja u zadatak: organizirati preko mjesnih NOO-a dezinfekciju sela da se spriječi širenje tifusa, koji se pojavio u Pitvarna. Održati konferenciju sa svim učiteljima iz svih škola i onih koje su bile u sjedištu garnizona (Hvar, Jelsa, Starigrad) radi dogovora o načinu poučavanja djece u duhu Narodnooslobodilačke borbe. Ta konferencija održana je istog mjeseca i na njoj su prisustvovali među ostalim, i učitelji iz Hvara, Jelse i Starigrada.

Sve su se ove odluke provodile u život.

U junu 1942. pri mjesnom NOO-u Bogomolje (Hvar) organizirana je prihvatna stanica preko koje su se prebacivali u partizane za Biokovo novi borci iz Hvara, Korčule, Pelješca, Brača i Visa ...

... Preko prihvatne stanice mjesnog NOO-a Bogomolje do kraja 1942. god. prihvaćeno je, smješteno i prebaćeno u Biokovski partizanski odred preko 600 boraca —• Koncem 1942. pri mjesnim se NOO-ima Gdinj i Zastrazišće organiziraju prihvatne zdravstvene stanice za ranjenike iz Biokova. U oktobru 1942. u »Banovim dvorima« kod Gdinja smještena je prva grupa od 20 ranjenika.

Sličnu su djelatnost već u 1942. vršili NOO-i i na ostalim otocima. Oni su bili jedina od naroda priznata vlast. O ovoj pojavi da su NOO-i i na t. zv. okupiranoj teritoriji razvijali ovako intenzivnu djelatnost kao vlast i okupatora ograničili samo na nekoliko mjesta u kojima su ostavili jake garnizone — govorit ćemo kasnije.

Općinski NOO Trpanj (kotar Pelješac) donio je 20. novembra 1942. rješenje koje, među ostalim, glasi: »NOO za općinu Trpanjsku, Broj: službeno, 20. novembra 1942.... Dok naši hrabri partizani daju svoje živote za oslobođenje našeg naroda... dužni smo sve učiniti kako bi omogućili izdržavanje naše junačke Narodnooslobodilačke vojske. Pošto je proizvodnja ulja u punom jeku... to je NOO za općinu Trpanjsku donio ovo rješenje: 1. svaki proizvađač ulja dužan je dati za svrhe NOB-e doprinos od 1 litre ulja po tisku; 2. sakupljanje ovih doprinosa vrše vlasnici mlinica, koji su dužni od proizvađača sakupiti po 1 litru ulja od svakog tiska. . . dužnost je (vlasnika uljarna, pr. p.) da sastave tačan spisak po kome će sakupljeno ulje predati odgovornom licu općinskog NOO-a«.

Sličnu djelatnost vršili su NOO-i i na ostalim otocima i kotarevima čitave Dalmacije. Među njima su se isticali svojim ugledom u narodu i autoritetom vlasti NOO-i u kotaru Makarska, Solin, Trogir, Šibenik, Omiš, Korčula, Preko, Muć.

široj čitave Dalmacije NOO-i su razvijali raznovrsnu djelatnost, brinuli se za snabdijevanje svoje vojske i neopskrbljenih porodica partizana, ali i održavali red u pozadini, organizirali poljoprivredu, bunkeriranje žita, razmjenu robe s drugim NOO-ima, naročito između primorja i zagorja (sol, ulje, vina za žito i krumpir), održavali škole i analfabetske tečajeve. Dok se ovako u stotinama sela i mjesta oslobođenog i neoslobođenog teritorija »pozadina« okupila oko svojih NOO-a kao jedine vlasti, u nekoliko okupiranih gradova (Split, Šibenik, Dubrovnik, Zadar) i mjesta s jakim neprijateljskim garnizonima (Solin, Makarska, Sinj, Knin, Blato na Korčuli i t. d.) narod okupljen oko svog NOO-a vodi pod surovim uvjetima nepomirljivu borbu protiv okupatora i njegovih suradnika, domaćih izdajica.¹

ČETNICI I RUKOVODIOCI BIVŠIH GRAĐANSKIH STRANAKA U SPLITU UDRUŽUJU SE U ZAJEDNIČKI BLOK

Osjetivši, da će potpuno izgubiti sve pozicije, čak i među svojim nekadašnjim pristalicama, da će ih završetak rata zateći bez ikakvog oslonca u narodu i kompromitirane s obzirom na njihovo

¹ Razvitak Narodne vlasti u Dalmaciji, M. Zanko, Socijalistički front br. 1, januar 1950.

držanje prema NOP-u, neki bivši rukovodioci HSS-a, JNS-a i SDS-a u Splitu zajedno s četnicima Ilije Birčanina prilaze stvaranju t. zv. »Bloka građanskih stranaka«.

Blok građanskih stranaka, stvoren kao protuteža Narodnooslobodilačkom odboru, trebao je da odvoji mase od NOP-a i da ih stavi pod njegovo rukovodstvo. Jedina briga bivših vođa u to vrijeme jest, da iz rata ne izađu izolirani, bez pristalica, jer u tom slučaju, računaju oni, ne bi mogli postaviti pitanje učešća u poslijeratnoj vlasti. Znajući, da to ne će postići, ako istupe parolama protiv NOB-e (jer su široke mase već prigrlile borbu kao jedino sredstvo obračuna, s okupatorom), Blok izlazi s parolama borbe, računajući, da će time privući one rodoljube, koji su navodno bili za borbu, ali ne pod rukovodstvom KP.

Talijani su od početka pružali punu podršku stvaranju Bloka, jer su računali, da će pomoću njega najlakše oslabiti NOP i parti-zansku borbu.

Najveću korist od stvaranja Bloka izvukli su četnici. Oni su pod njegovim okriljem i »borbenim« parolama uspjeli da sakupe oko 40 omladinaca, većinom bivših sokolaša, i da ih pošalju četničkom komandantu Đujiću u Knin.¹

Rukovodstvo NOP-a u Splitu nije se odmah snašlo i prozrelo suštinu stvaranja Bloka. Zato je u prvom broju lista »Sloboda«, organa Narodnooslobodilačkog odbora, izišao članak pod naslovom: »Taktika borbe okupatora«, iz kojeg proizlazi, da je Blok čedo Ilije-Birčanina i četnika, formiran po savjetima Talijana, a da su ljudi iz drugih građanskih stranaka »nasjeli« Birčaninu,

Zahvaljujući pomoći Pokrajinskog komiteta u pravilnoj ocjeni razloga i motiva, koji su doveli do stvaranja bloka, rukovodstvo NOP-a u Splitu ubrzo je ispravilo učinjenu griješku. Pri objašnjavanju prave suštine stvaranja Bloka građanskih stranaka isticalo se, da je Blok u prvom redu tvorevina okupatora i četnika, formiran sa ciljem razbijanja NOP-a, ali da su i rukovodioci bivših građan-

¹ 7. decembra ujutro ova grupa omladinaca ukrcala se u kninski vlak i otišla u četničke redove popa Đujića. Tako se dogodilo, da su mladići, mobilizirani pod okriljem Bloka i njegovih parola o borbi protiv okupatora, putovali u Knin u istom vlaku s okupatorskim vojnicima, protiv kojih su »išli da se bore«. To je bila neviđena ironija, koja se rugala ne samo tim mladićima u vlaku, nego je u isto vrijeme pomogla, da NOP za kratko vrijeme skine masku s pravog lica i ciljeva ljudi okupljenih u Bloku.

skih stranaka vrlo aktivno učestvovali u njegovu stvaranju. Zahvaljujući takvom tumačenju uzroka stvaranja Bloka, narod je prozreo njegove organizatore, i on se brzo raspao¹.

SPLIT NAKON ODLASKA GLAVNIH SNAGA NOP-a IZ GRADA U PARTIZANSKE ODREDE DALMACIJE

Odluka Pokrajinskog komiteta, da se glavne snage NOP-a iz gradova upute u partizanske odrede u Dalmatinskoj Zagori, nije značila, da se okupator u gradovima ostavi na miru. Naprotiv, u Splitu i dalje ostaje nekoliko udarnih grupa, koje pod rukovodstvom MK Split pored manjih diverzantskih akcija izvode i značajnije demonstracije borbe i otpora fašističkom okupatoru. Jedna od njih bio je atentat izveden početkom januara 1942. na poznatog fašista Antonija Hoffmana.²

Na sastanku udarne grupe, kojom je rukovodio Ante Roje, donesen je plan o likvidaciji tog istaknutog fašista. Zaključeno je, da se Hoffman dočeka, kada bude izlazio iz svog stana u Vrhmanuškoj ulici i da se dotuče čekićem, a ne mecima, da se ne uzbune fašisti, koji su se nalazili u blizini. Za direktni napad bili su određeni Miloš Kalajzić i Vjekoslav Glavina, dok su Nikola Subota i Miloš Dvornik trebali osiguravati akciju.

¹ Nacionalisti su se razdvojili: jedni su definitivno prešli Birčaninu, t. j. četnicima, dok su se drugi povukli zauzimajući navodno neutralan stav; ustvari su i dalje ostali na pozicijama izbjegličke vlade, samo što su sada još revnije propovijedali politiku čekanja.

HSS je iz Bloka izišla pocijepana na tri frakcije. TJ prvog su bili sljedbenici Paške Kaliterne, t. j. elementi, koji su i ranije otvoreno surađivali s Talijanima i tu suradnju nastavili. Druga frakcija je i dalje prikriveno surađivala s četnicima stvarajući zajedničke planove za borbu protiv NOP-a. U trećoj su se našli t. zv. stari radićevci; oni su osudili Blok i njegove organizatore i u svom letku, koji su tada izdali, napali Subašića, Krnjevića i rukovodstvo HSS-a uopće. Ova grupa je kasnije potpuno prišla NOP-u. SDS-ovci su se poslije raspada Bloka povukli i ostali po strani, čekajući povoljniju situaciju, da ponovno nastupe. Jedna nova grupa omladinaca, koja se pod okriljem Bloka bila ponovno formirala u namjeri, da ode Đujiću, u takvoj situaciji se raspala.

² Antonij Hoffman bio je član fašističkog Pokrajinskog direktorijuma za Dalmaciju, podzapovjednik I. akcione čete »G. Sacco« i najokrutniji batinaš i mučitelj rodoljuba u splitskim zatvorima. Hoffman je također bio poznat i kao batinaš rodoljuba po splitskim ulicama, osobito kada ovi nisu pozdravljali »romanamente« (talijansku zastavu) ili fašističke povorke.

Poslije nekoliko dana uzaludnog iščekivanja 12. januara 1942. g. ujutro pojavio se Hoffman na vratima kuće, u kojoj je stanovao. Kada se spustio ulicom prema gradu, za njim su pošli Kalajzić i Glavina, obučeni u radničke kombinezone, s čekićem u ruci. Iznenada ga je Kalajzić uhvatio lijevom rukom za rame, a desnom zamahnuo čekićem. Pogođen u glavu, Hoffman se stropoštao na zemlju. Glavina je pritrčao i, da bi bio siguran, opalio nekoliko metaka u ranjenog fašista.

Bijes fašista zbog ubistva Hoffmana došao je osobito do izražaja u govoru splitskog prefekta Pavia Zerbina, koji je on istog dana, saznavši za ubistvo, održao u atriju »Palazza dell Governo« pred — na izričiti zahtjev prefekta — sakupljenim činovništvom. On je između ostalog rekao, da će, ako bude potrebno, preseliti svih 54.000 Splićana, ali ne će dalje trpjeti ta »divljačka postupanja Italija ima dosta srpova da kosi glave i dosta čekića da razbija glave. I ono još komunisti što ih ovdje ima brzo će biti uklonjeni (i izvađivši sat), evo sad će kroz par minuta biti strijeljana tri taoca, unaprijed će ih biti 30, pa 100 i t. d. ali će zvijer biti uništena¹.

Ta tri taoca, o kojima je Zerbino govorio, bili su Ranko Orlić,, iz Splita, Silvestar Betina iz Kaštela i Vinko Boljat iz Solina; oni su istog dana strijeljani na Novom groblju.

Mržnja naroda Splita prema okupatoru i Hoffmanu bila je tolika, da su je i sami fašisti morali priznati. Tako se fašistički list »Il popolo di Spalato« od 16. januara 1942. u članku pod naslovom »Fašista Hoffman mučki ubijen« žali, da Hoffmanu, dok je ležao na zemlji, nitko nije prišao da pomogne, a na ispitivanju onih, koji su uhapšeni na licu mjesta, nitko od njih ništa nije vidio ni čuo. U spomenutom članku među ostalim se veli: »Kao prva kazna za užasni jutrošnji zločin, danas u 13 sati, strijeljana su trojica od taoca, koji su uzeti prošlih mjeseci. Podrazumijevajući da će u slučaju novog terorističkog čina biti strijeljano mnogo više taoca«, i dalje: »Premda su mnogi prisutni građani bili svi gluhi i slijepi te ništa nisu vidjeli ni čuli, po svjedočanstvu ponekog čestitog prolaznika, dakako Talijana, ovako smo mogli da konstruiramo tragični prizor«, i dalje: »One što je na sramotu gomile jest to, da nitko nije priskočio da digne ranjenoga, koji je već umirao uslijed vrlo teških rana koje je dobio. Dozvani hitcima vatrenog oružja, stigli su iedan finansijski

⁴ Ante Klsić »Ljetopis grada Splita«, str. 19, god. 1942. Original u Muzeju Narodne revolucije u Splitu.

stražar i dva vojnika saobraćajne milicije, koji su Hoffmana digli" i prenijeli ga u civilnu bolnicu.

Dok su rodoljubi svi odreda, u ovom primjeru slučajni prolaznici, ovako vraćali svoj krvavi dug fašistu Hoffmanu, neki »ugledni« građani, među njima svojim posebnim pismom splitski biskup Bonefačić, uputili su svoje saučešće prefektu Zerbinu. »Popolo di Spalato« od 15. januara 1942. doslovce donosi to pismo:

»GNUŠANJE GLAVARA DiECEZE

Nj. Efcsc. Prefekt primio je ovo pismo Biskupa Spalata:

Ekscelencijo, i ja dezinajem za žalosni slučaj koji se dogodio juitros-u gradui.

I kao čovjek, a još više kao katolički svećenik, povirijeden žalim, gnušam se i osuđujem iz 'dubine svoga srca odvratni zločin. Molim milostivoga Boga, da se smiluje duši žrtve strašnoga zločina — i neka Bog koji osvećuje svako zlo djelo učini, da monstrozni zločinac dođe u ruke pravde.

Ekscelencijo, i u ovoj žalosnoj prigodi iaviolite primiti iziraz mog" dubokog poštovanja i sa najvećim počitanjem bilježim se

Spalato, 15. I.

preodani
dr. Kvirin Bonefačić
Biskup'«

Poslije likvidacije fašista Hoffmana udarne grupe neprestano su u akciji. 31. januara 1942. oko 8 i po sati navečer izbio je požar u dvije brodogradilišne barake, u kojima se nalazilo skladište boja i znatne količine vojničke opreme bivše jugoslavenske vojske.

U svojoj politici talijanizacije fašistički okupatori sistematski su mijenjali hrvatske nazive splitskih ulica i davali im talijanska imena. Tako su sredinom januara postavljene table s novim talijanskim nazivima u nizu ulica: Beogradska ulica dobila je naziv »Gabriele d'Annunzio«, Svačićeva »Cesare Battisti«, Penićeva »Gerolamo Bernardi«, Šenoina »Tommaso Neri«, Manuška poljana dobila je naziv »Piazzale Nazario Sauro« i t. d. i t. d.

Aktivisti NOP-a neprestano mrče te talijanske natpise i table, što izaziva strahovit bijes fašista. On se najočitije ispoljio u napisu fašističkog lista »Il popolo di Spalato« od 4. februara, koji uz članak donosi i sliku omrčene table. U članku pored ostalog piše:

»Počinitelji geste dostojne prezira, koja je očigledna na fotografskoj snimci, koju gore donosimo, svakako spadaju u narod

•šatcra. Mi, narod kamena, uvijek smo vodili narode šatora, do potrebe. ukrotili smo ih«.

27. marta 1942. god. ujutro ponovno su izbile javne demonstracije žena na splitskom pazaru. Žene su bile izazvane time. što su karabinjeri pokupili i ono malo povrća, koje se nalazilo na splitskoj tržnici. One su počele protestirati i izvikivati parole: »Van s fašističkim otimačima!« — »Dajte nam kruha, djeca nam umiru od gladi«.

Na sve te akcije rodoljuba grada fašisti odgovaraju pojačanim terorom i vrše masovna hapšenja stanovništva, koje odvođe u koncentracione logore. U izvještaju¹ od 7. aprila 1942. g., upućenom generalnom direktoru talijanske policije, piše:

»Posljednjih dana je hapšenje opasnih ličnosti bilo znatno. Tako je u samoim Splitu uhapšeno 200 komunista, kao i dvadesetak radnika na brodogradilištima.

U raznim kućama grada smješteni su teipavi iz kojih bi se pucalo u slučaju pobune stanovništva.«

U to vrijeme Talijani nastoje da splitske škole pretvore u najutjecajniji faktor talijanizacije stanovništva. Zbog toga u nastavnim planovima učenje talijanskog jezika, historije i književnosti dobiva dominantan značaj. Istovremeno su znatno smanjeni satovi srpskohrvatskog jezika i svih drugih predmeta. Nastavnici talijanskog jezika, mahom fašisti dovedeni iz Italije, većinom su postavljeni za razrednike, dok su gimnastiku predavali fašistički oficiri, koji u učionice dolaze uniformirani i zahtijevaju, da ih đaci pozdravljaju ispruženom rukom.

Kad je 11. aprila ujutro u Srednju tehničku školu u jedan razred ušao prof. Baltazar, na njegov fašistički pozdrav nitko nije odvratio. On se odmah vraća i stvar prijavljuje talijanskom ravnatelju škole t. zv. »Il presside«. Baš tada našao se kod ravnatelja talijanski prosvjetni inspektor, koji je odmah otišao u dotični razred, da se lično u to uvjeri. Ušavši unutra, digao je ruku na fašistički pozdrav, ali ni ovaj put nitko nije otpozdravljao. Bijesan, potjerao ie iz škole sve đake tog razreda. Doznavši za to, školu odmah napuštaju i. đaci ostalih razreda.

Štrajk đaka Srednje tehničke škole trajao je tri dana. Za to vrijeme oko škole su se vrmale desetine karabinjera i crnih košu-

¹ Zbornik V. I. I. V/4, dok. br. 98. Dokument nema potpisa. Vjerojatno ga je poslao splitski prefekt Paolo Zerbino.

lja, koji su zastrašivanjem i silom htjeli slomiti otpor rodoljubive omladine. S druge strane fašisti se i tom prilikom služe izdajicama u licu grupice omladinaca iz bivše organizacije HSS-a,¹ koji među omladinu unose zastrašujuće parole, prokazujući Talijanima istaknute omladince antifašiste.

Talijani su — ocijenivši, da će oštrim mjerama izazvati još veći revolt đaka — pokušali razbiti štrajk na pomirljiv način. Sakupili su đачke roditelje i tražili od njih, da pošalju djecu u školu. Predložili su, da đaci međusobno izaberu jednog, koji bi u ime cijelog razreda odgovarao na pozdrav. Ali đaci nisu pristajali ni na kakav uvjet. Nakon tri dana štrajka đaci su se vratili u školu, u kojoj se nije više nikada pozdravljalo fašistički.

15. aprila 1942., godišnjicu svog ulaska u Split, Talijani su se spremali svečano da proslave. Za to su vršene obimne pripreme, stvarani su posebni programi. 14. aprila Talijani su po gradu izlijepili plakate, u kojima pozivaju narod, da učestvuje u proslavi i okiti svoje domove talijanskim zastavama. Istog dana Gradski NOO izdaje letak, u kojemu poziva rodoljubivo građanstvo, da bojkotira tu fašističku proslavu, da ne izlazi na ulicu i zatvori prozore svojih kuća.

S obzirom na tako brzo i energično reagiranje snaga NOP-a Talijani su očekivali eventualne akcije. Zbog toga na dan proslave gradom krstare pojačane karabinjerske i vojničke patrole. Bojeći se akcija, Talijani nisu održali proslavu po predviđenom planu, već se čitava ceremonija svela na polaganje vijenaca na grobove poginulih fašista i otkrivanje spomen-ploče na zidu gradske bolnice.²

Stanovništvo Splita u velikoj većini odazvalo se pozivu Gradskog NOO i bojkotiralo fašističku proslavu. Na privatnim stanovima bio je izvješten neznatan broj zastava, većinom na stanovima talijanskih podanika. Toga dana polupraznim ulicama grada krstarile su pojačane vojničke patrole, koje ljudi promatraju iza zatvorenih prozorskih krila.

¹ Njihov vođa bio je Vojko Krstulović, zvani Svora. On je u duhu svoga prostaškog djelovanja stalno radio na odvajanju omladine od utjecaja SKOJA i SMG. Zbog toga je 22. juna 1944. g. bio ubijen na Balkanskoj cesti od jedne skojevske udarne grupe.

² Ova pioča, postavljena u znak ulaska godišnjice talijanske vojske u Split, postala je kasnije osobito poznata. Vodio se stalni mali rat između pripadnika NOP-a, koji su je prljali, i talijanskih karabinjera, koji su je uvijek nanovo čistih, čuvali i na kraju prekrili.

U Muškoj realnoj gimnaziji tog su dana đaci, kao i obično, za vrijeme odmora živo čavrljali. U razred je ušao prof. Ciro Gamulin i rekao im: »Djeco, budite ozbiljni, danas je naš najžalosniji dan.« Profesor Gamulin bio je prokazan od jednog pripadnika GIL-a i uhapšen. Dva dana kasnije, 17. aprila, podlegao je pod batinama u fašističkom zatvoru. Talijani su u školi izvjesili objavu, kojom su ->obavještavali«, da je prof. Gamulin umro od srčane paralize.

Kad su saznali za smrt svoga profesora, đaci mu u razredima za vrijeme nastave odaju počast ustajanjem i šutnjom od tri minute. U jednom razredu počast se održavala za vrijeme sata talijanskog jezika. Na protest talijanskog nastavnika đaci su produžili sa još tri minute šutnje.

19. aprila oko pet sati poslije podne fašisti su na livadi nedaleko -od Balkanske ceste zatekli dvojicu istaknutih omladinskih rukovodilaca u Splitu, Ervina Klarića i Slavena Burica, i na mjestu ih nabili.

Nasuprot propaloj proslavi talijanske godišnjice slobodarski narod Splita proslavio je na svoj način praznik 1. maja. U gradu je bilo izvješeno oko 30 zastava, od čega su samo radnici brodogradilišta izvjesili 13. Iz ruke u ruku prelazili su prvomajski leci, koji su nosili pozdrave Partije i boraca partizanskih odreda rodoljubima Splita, pozivali ih u još jaču borbu do konačne pobjede. Na mnogim mjestima u Splitu osvanule su toga dana ispisane borbene parole. Najveću senzaciju i radost mase, a u isto vrijeme bijes fašista, izazvala je velika crvena zastava, koja se tačno u podne uz počasni pucaj razvila na zvoniku sv. Duje.¹

Uoči 1. maja na okolnim planinama Kozjaku, Mosoru i Biokovu, na svim otocima vidjele su se velike vatre, koje su palili borci -protiv fašizma u tim krajevima. Splićani su izišli da, gledaju te vatre, -one su im ulijevale još veću nadu u konačno oslobođenje od okupatora. Oni su znali, da pored svake stoje borci, i da ih ima svugdje isto onako, kao što se i te vatre svugdje unaokolo pojavljuju i gore.

¹ Zastavu umotanu u papirnu vrećicu postavili su na zvonik uoči 1. maja Ante Petrić i Vinka Bilač-Miadinić. Prvog maja nekoliko minuta prije 12 ušli su u portu zvonika Mirko Dvornik i Franka Gospodnetić, koji su se čuvaru — da bi ishodovali dozvolu za penjanje na zvonik — predstavili kao turisti iz Zadra. Na dogovorenu mjestu u zvoniku pronašli su vrećicu sa zastavom, na nju montirali kapsulu i kordu, koja je imala gorjeti četiri minute, koliko je bilo potrebno, da se udalje iz zvonika. Kapsula na vrećici eksplodirala je tačno prema planu, i niz zvonik se razvila zastava. Lepršala je na vjetru čitavih 30 minuta. Talijani su se naime bojali odmah ući u zvonik, jer su mislili, da ih u njemu čeka još koje iznenađenje.